

40/10
38
402

ДЕНЬ

МЪСЕЧНО СПИСАНИЕ

на
Работническата Соц.-Демократическа Партия

Абонаментът за цѣла година 10 лева за полугодина 5 лева; за странство 12 лева и 6 лева.

За 10 абонати вкупомъ абонамента е 9 л.; за 20 абонати — 8

Всичко, що се отнася до списанието адресира се така:
Редакция „ДЕНЬ“, София.

Испраща се само въ предплата.

СОЦИАЛИСТЪ

Органъ на работническата Социал-Демократическа партия

Годишенъ абонаментъ 10 лева, за половинъ година 5 лева, за тримѣсечие 2.50 лева. Испраща се само въ предплата.

Редакция и администрация въ гр. София

ПОЧИВКА

Мѣсеченъ Литературенъ Сборникъ

отъ преводни

РОМАНИ, ПОВѢСТИ И РАСКАЗИ

Втора Година

ИЗЛЪЗЛИ СЪХ I, II, III и IV кн.

Абонаментътъ за цѣла година 10 лева, отъ които 5 лева при подписването и 5 лева слѣдъ получаването на V кн.

ЗА УЧАЩАТА СЕ МЛАДЕЖЬ 8 ЛЕВА.

За 10 абонати вкупомъ абонамента е 9 л.; за 20 абонати — 8

Всичко, що се отнася до сборника, испраща се въ г. София до Анна В. Сакъзова.

КНИЖКА IV.

1896 г.

КНИЖКА VII.

Д Е Н Ъ

Цивилизацията и великитѣ исторически рѣки.

Отъ Г. Плехановъ.

Въ една книга подъ това заглавие *) извѣстний руский философъ Л. И. Мечниковъ зачеква едни отъ най основнитѣ въ философията на историята и на много отъ тѣхъ той дава много удовлетворително рѣшение. Освѣтъ това тая книга билствува съ извънредно характеристични забѣлѣжки по части частни и второстепенни научни въпроси, и трѣбвало само една по-голяма систематичность, за да стане съдържанието на книгата още по-богато. Навѣрно авторътъ би не би го отнела тъй рано въ

Важна погрѣшка.

На стр. 659, най долу е пропуснатъ цѣлъ рѣдъ, безъ който смисълътъ се съвсѣмъ загубва. Трѣбва да бѣде: щото и най извѣстни специалисти сѣ си истрошавали о нея кѣтници. Освѣтъ това статиитѣ на г. М-са нѣматъ нищо общо и т. н.

область или въ дадени области, а не въ всяка територия, първенството на която започва да се оспорва отъ нови съперници? Защо центърътъ на цивилизацията се е пренесалъ отъ брѣговетѣ на Нилъ, Тигръ и Ефратъ въ Гърция и Римъ, а сетнѣ въ Срѣдния Европа, отъ гдѣто, поглѣжъ, чина миналъ въ Сѣверна Америка? Има ли нѣкаква законосъоб-

*) La civilisation et les grands fleuves historiques. Par Léon Metchnikoff, avec une préface de M. Elisé Reclus. Paris. 1889.

ДЕНЬ

МЪСЕЧНО СПИСАНИЕ

НА
Работническата Соц.-Демократическа Партия

Абонаментът за цяла година 10 лева за полугодина 5 лева; за изпращане по пощенско по-
странство 12 лева и 6 лева.

За 10 абонати вкупомъ абонамента е 9 л.; за 20 абонати — 8 л.

Всичко, що се отнася до списанието адресира се така:
Редакция „ДЕНЬ“, София.

Испраща се само въ предплата.

СОЦИАЛИСТЪ

Орган на работническата Социал-Демократическа партия

Абонаментът за цяла година 10 лева, отъ които 5 лева при-
писванието и 5 лева слѣдъ получаването на V кн.

ЗА УЧАЩАТА СЕ МЛАДЕЖЪ 8 ЛЕВА.

За 10 абонати вкупомъ абонамента е 9 л.; за 20 абонати — 8 л.

Всичко, що се отнася до сборника, испраща се въ г. София
Анна В. Сакжзова.

КНИЖКА IV.

1896 г.

КНИЖКА VII.

Д Е Н Ъ

ЦИВИЛИЗАЦИЯТА И ВЕЛИКИТЪ ИСТОРИЧЕСКИ РЪКИ.

Отъ Г. Плехановъ.

Въ една книга подъ това заглавие*) извъстний руский
атеистъ Л. И. Мечниковъ зачеква едни отъ най основнитъ въ-
проси въ философията на историята и на много отъ тѣхъ той дава
съвсѣмъ удовлетворително рѣшение. Освѣтъ това тая книга
прислужува съ извънредно характеристични забѣлѣжки по
научни частни и второстепенни научни въпроси, и трѣбвало
е само една по-голѣма систематичность, за да стане съдър-
жанието на книгата още по-богато. Навѣрно авторътъ би
справилъ това, ако смъртта не би го отнела тъй рано въ
младостта. Ще се постарамъ да предадемъ неговитъ мисли въ
кратко, но по възможность точни думи.

Подъ влиянието на какви причини се извършва вътрѣш-
ното развитие на човѣческитъ общества? Защо едни пле-
мена оставатъ почти съвършено неподвижни, а други се
развиватъ въ обширни господарственни тѣла, гдѣто се на-
мества политически животъ, гдѣто възникватъ науки, литера-
тура, практически и изящни искусства, голѣми производителни
силы, съ една дума всичко, което ние наричаме цивилизация?
И защо въ разни времена носители на цивилизацията се явя-
ватъ разни народи? Защо въ дадена историческа епоха глав-
нитъ сили на цивилизацията се съсредоточаватъ въ дадена
область или въ дадени области, а послѣ преминаватъ въ друга
територия, първенството на която започва да се оспорва отъ
нови съперници? Защо центърътъ на цивилизацията се е пре-
несалъ отъ брѣговетъ на Нилъ, Тигръ и Ефратъ въ Гърция
и Римъ, а сетнѣ въ Срѣдния Европа, отъ гдѣто, поглѣжъ, че-
стиналъ въ Сѣверна Америка? Има ли нѣкаква законосъоб-

*) La civilisation et les grands fleuves historiques. Par Léon Metchnikoff,
avec une préface de M. Elisé Reclus. Paris. 1889.

разност въ тоя неинъ, повидемому, свършено капризенъ вървежъ? Найсетнѣ, и това е може би найинтересното, въ цивилизованитѣ страни не всичко е хубаво. Историческото развитие се купува твърдѣ скъпо. То води, пове слѣдъ не вѣстенъ периодъ време, и трѣбва да съзнаемъ слѣдъ твърдѣ продължителенъ периодъ време, къмъ раздѣлението на обществото на классове и съсловия, къмъ господството на една шепарилегировани, къмъ угнетението на народната масса, къмъ унижението на човѣшката личностъ, и често къмъ найгнусни и найотвратителни проявления на деспотизма. Кое тласка човѣчеството въ суровата школа на цивилизацията? Каква сила заставлява нѣкои човѣшки племена да напуцатъ своитѣ първобитни отношения, да образуватъ нови политически групи и да се нагърбватъ съ тѣжката задача на „историческитѣ народи“?

Разбира се, че нѣма нищо по-лесно, отколкото да разрешимъ подобни въпроси като се опирашъ на божественото провидѣние; тъй е било угодно богу въ неговата неизрѣчена мъдростъ, — такъвъ отговоръ, разбира се, не остави мѣсто за никакво съмнѣние. Но въ науката той не може да има никакво значение. До гдѣто ний се опираме на волята на божеството, ние нѣмаме право да говоримъ за нѣкаква си законосообразностъ въ явленията. А откритието на тая законосообразностъ и съставлява задачата на науката. Ето защо сериозната наука не е могла никога да живѣе мирно съ религията. Малко по малко науката е изгонила религията изъ всичкитѣ ѣ позиции, и въ настояще време никой човѣкъ, който има колко-годѣ понятие за научното мислене, нѣма да се опира на божата воля, като на причина на явленията въ природата и въ общественото развитие. Но не е достатъчно да се откажемъ отъ божественното провидѣние, за да усвоимъ всичкитѣ приеми на строгата научна мисль. Въ обществената наука ние често и сега се срѣщаме съ свършено произволни тълкувания на събитията, съ свършено ненаучни обяснения на явленията. Да се справяшъ съ логиката при подобни обяснения, се счита не всѣкога обязательно. Когато се подига въпросъ за причината на това или онова историческо явление, то често се случва, че не глупави и сериозни хора се доволствуватъ съ такива отговори, които не рѣшаватъ нищо, и които представляватъ само едно пов-

репие на въпроса въ други думи. Да предположимъ, че задавате на единъ „ученъ“ единъ отъ горнитѣ въпроси. Бже го запитвате, — защо едни народи се развиватъ съ такава поразителна бавностъ, когато пъкъ други вървятъ бързо по пътя на цивилизацията? „Учениятъ“ безъ запъване отговаря, че това се обяснява съ свойствата на расата. Разпитате ли вий смисълътъ на такъвъ единъ отговоръ? Нѣкои народи се развиватъ бавно затова, защото свойството на тѣхната раса е да се развиватъ бавно; други пъкъ — се цивилизоватъ бързо, защото главното свойство на тѣхната раса заключава въ това, щото да могатъ да се цивилизоватъ бързо. Ако вий захванете да сравнявате единъ съ други развитѣ цивилизовани народи, то и тука вий ще видите, съ каква удивителна лекостъ свойствата на расата обясняватъ всичкитѣ особености на тѣхната история. Въ рѣдѣтъ на тия хора „расата“ е ключътъ за разрѣшението на всичкитѣ въпроси въ обществената наука. Предъ видъ удивителната сила на тази магическа дума, като че ли можеше да се очаква, че свързаното съ нея понятие ще се отличава съ пълна опредѣленостъ и ясностъ. Въ дѣйствителностъ, обаче, се оказва, че това съвсѣмъ не е така.

Въ книгата „Цивилизацията и голѣмитѣ исторически рѣки“ има една превѣсходна глава, въ която авторътъ поддържа на единъ строгъ разборъ съвременното учение за расата. Л. И. Мечниковъ показва майсторски всичката неопредѣленостъ и всичката забърканостъ въ понятието за расата, като привежда доказателства отъ такъвъ знаменитъ антропологъ Топинара, който утвърждава, че предъ видъ прояснителното смѣшание и кръстосвание между различнитѣ племена, сега не може и да се говори за чисти раси, и, че затова ние говоримъ за индо-германска, латинска, нѣмска, английска, славянска раси, то думата *раса* може да има смисълъ само като политически терминъ, който обозначава само едно случайно натрупване на различни антропологически елементи“. Л. И. Мечниковъ при това прибавя, че всичкитѣ велики цивилизации сж били плодъ отъ една твърдѣ важна смѣсъ между различни етнически елементи, смѣсъ, въ която по нѣкога не може даже приблизително да се опредѣли относителното значение на нейнитѣ съставни части. Трудно е напимѣръ, да се каже коя раса, черната ли, желтата или

бълата е направила най голѣмъ приносъ на цивилизацията въ древния Египетъ. Историята на Халдея показва даже, че въ дѣлото на цивилизацията, черната, „кушитската“ раса е заминала всичкитѣ други. Тогавашнитѣ чернокожи учени биха могли, по този начинъ, да считатъ своята раса най-способна къмъ прогресиране и да поглеждатъ съ съжаление на бѣлитѣ и желтокожитѣ племена, които сж киснали тогава въ невѣжество и застой. Сега положението на работитѣ се е измѣвило, сега бѣлата раса стои най напредъ отъ всички, когато пъкъ черната поражава съ своята закъснѣлостъ. Но ако даже допустнемъ, че бѣлата раса е дѣйствително по-способна за развитие отъ всички други, то това пакъ не би могло да ни обясни различието въ историческата сждба на народитѣ. Ний все пакъ не бихме знали, „защо толкова родствени помежду си етнически групи, като вюрдитѣ и нѣгритѣ, англичанетѣ и афганцитѣ, принадлежащи къмъ арийския клонъ отъ бѣлата раса, сж играли въ историята такива различни роли“ (стр. 98). Очевидно е, че различието въ тѣхнитѣ роли се опредѣля не отъ свойствата на расата, а отъ нѣкакви други причини, надъ които твърдѣ малко сж се замисляли хората, които сж привикнали да стоварятъ всичко на смѣтка на расата.

Но гдѣ да търсимъ тия причини? Л. И. Мечниковъ отговаря, че ние трѣбва да ги търсимъ въ влиянието на географическата срѣда, която окръжава човѣшкото общество. На всички е извѣстно, че свойствата на географическата срѣда сж твърдѣ различни въ различнитѣ мѣста, а за това сж различни и сждбитѣ на племената, които испитватъ надъ себе си нейното могъще дѣйствие. Мисълта за влиянието на географическата срѣда върху историческата сждба на човѣшкото общество сжвършено не е нова мисълъ въ науката. Тя не единъ път е била изказвана отъ гръцкитѣ и римскитѣ писатели, а въ най-ново време тя е била развивана отъ Монтезкьо, Хегеля, Бокля, Риттера и др. Но не рѣдко влиянието на географическата срѣда върху историческата сждба на човѣшкитѣ общества се е разбирало твърдѣ неясно и даже сжвършено погрѣшно. Главната грѣшка на нѣкои изслѣдователи се е свождала въ тоя случай къмъ това, че слѣдитѣ отъ влиянието на тая срѣда тѣ сж търсили повече въ *психологията* или даже въ *физиологията* на различнитѣ племена, отъ колкото

въ тѣхния *социаленъ* битъ. Подъ влиянието на географическата срѣда, сж говорили тѣ, се е сложилъ такъвто характеръ на едно дадено племе, а неговътъ характеръ, отъ своя страна е опредѣлил неговата история. Но не е трудно да се види, че такова разсѣждане ни довежда пакъ къмъ тѣхнитѣ свойства на расата. Разликата е само въ това, че въ този случай происхождението на мнѣнитѣ свойства на расата се изясняватъ малко по-подробно. Изслѣдователитѣ отъ това направление сж забравили, че човѣкъ живѣе въ обществото, влиянието върху характера и привичкитѣ на което е не само по-силно отъ непосредственото влияние на природата. Ето защо за да се извърши правилно влиянието на географическата срѣда върху историческата сждба на човѣшкото, трѣбва да се прослѣди какъ тази природна срѣда влияе върху склада и свойствата на онази *обществена срѣда*, която въ-близко опредѣля човѣшкитѣ характеръ и наклонности.

Л. И. Мечниковъ е разгледалъ доста подробно влиянието на „голѣмитѣ исторически рѣки“ Нилъ, Тигръ и Ефратъ, Хуанг-Хо и Хуанг-Хо върху развитието на древнитѣ цивилизации. Тѣзи цивилизации сж били не само древни, ами и най-древни. Ето защо и правилното имъ изучение ще ни изясни, каква именно географическа срѣда е способувала най-вече за рѣшителното излизание на човѣшкото по-пътя на цивилизацията. Важнитѣ особености на голѣмитѣ исторически рѣки“ се свождатъ, по мнѣнието на Мечникова, къмъ слѣдующето: „оросяванитѣ отъ тѣхъ страни сж станатъ, споредъ обстоятелствата, или житници, въ които хората съ нѣколко само дневенъ трудъ могатъ да доставятъ срѣдства за сжществувание въ течение на цѣла година, или — гробища, усѣяни съ безчислени трупове, жертви наводнението, гладътъ, или заразата. За да се експлоатиратъ изключителната срѣда, създадена отъ тия рѣки, необходими сж съвокупнитѣ усилия на строго дисциплинирани житници, събрани отъ крайбрѣжното население, обикновено твърдѣ разнообразно въ състава си, различно по езикъ, по раса, по външенъ видъ и обичаи. Каналитѣ на Кианга и Каналитѣ на Хоангъ Хо представляватъ по всѣка вѣроятностъ строго организиранъ съвокупенъ трудъ на много-много-много поколения, отъ колкото Египетскитѣ пирамиди и гробове. Най-малката небрѣжностъ при ископаването на тра-

поветѣ или въ одържанието на насипитѣ, най малката лѣвностъ, егоизмъ отъ страната на единъ човекъ, или една група хора е можала да стане источникъ на едно обществено бѣдствие, на едно непоправимо народно нещастие. По такъвъ начинъ кърмачката-рѣка като ги плаши съ смъртта принуждава всичкитѣ тия маси отъ населението, често непознати и враждующи по между си, къмъ една тѣсна и постоянна солидарностъ; тя осжда всѣкого на такива работи, общеполезността на които се явива на лице само слѣдъ известното време и планътъ на които често е непонятенъ за единъ срѣденъ човекъ. Ето истинската причина на боязливото и благоговѣйното обожаване на рѣката, на този богъ, който храни и заповѣдва, убива и дава животъ, повѣрѣва своитѣ тайни на малко избраници, но иска слѣпо подчинение отъ проститѣ смъртни“. И наистина, преведения отъ Масперо и цитирания отъ Л. И. Мечникова химнъ на Нилъ, не оставя никакво съмнѣние върху источника на това обожаване. „Привѣтъ на тебе, О Нилъ, ти, който се проявявашъ на земята и дохаждашъ мирно, за да дадешъ на Египетъ животъ. Създателъ на хлѣба, творецъ на ечемика, той увѣковѣчава те чението на времето Неговътъ трудъ дава отдихъ на милиони нещастни. Когато той спада, боговетѣ на небесата падатъ на очитѣ си и хората погиватъ Когато той приидва, земята се преиспълня съ радостъ, всѣки стомахъ се весели, всѣко сщество получава своята храна, всички жби се залавятъ за работа . . . и жертвоприношенията сществува въ само благодарение нему“ и пр. Но сщия този могъщъ и тайнственъ богъ, създателъ на „всичкигѣ хубави работи“, е създавалъ сщщо и деспотизма, свойственъ на древния Египетъ. „Никой другъ народъ — говори Ленорманъ за египтянитѣ — не е отивалъ толкъсъ далеко въ почитане на царската власть, не е поставялъ толкъсъ високо понятието за властта, не я е обоготворявалъ до такава стѣпень. Това е происхождало отъ обстоятелството, че никадѣ друга задачата и необходимостта отъ тая власть не се е налагала до такава стѣпень на народа отъ условията на материалния животъ, отъ производството на предмети отъ първа потребностъ. При внимателно отнасяние къмъ работата се оказва въпрочемъ, че и властта на халдейскитѣ царѣ е основавала на материалнитѣ условия на живота, на произ-

водството на предмѣтитѣ отъ първа необходимостъ. Това като че ли сж съзнавали и самитѣ царѣ. „Азъ изучихъ тайнитѣ на рѣкитѣ за благо на чловѣчеството“ . . . — говори за себе си единъ отъ тѣхъ. — „Азъ прокарахъ рѣчна вода въ пустинята; азъ напълнихъ съ нея изсъхналитѣ ями . . . азъ оросихъ пустиннитѣ равнини; азъ имъ дадохъ плодородие и изобилие; азъ ги направихъ обителъ на щастieto“ и т. н. Такова е било въобще економическото значение на деспотическата власть и въ Китай, поне въ областта Янгъ-тсе-Киангъ и долний Хоангъ-Хо. „Тамъ ние пакъ се срѣщаме съ такава срѣда, която съ щедра рѣка възнаграждава труда на човѣка, принуждава го подъ страхъ на истрѣбление къмъ пълна солидарность, къмъ строга и постоянна дисциплина, която отивала даже и до най дребнитѣ частности въ негова животъ“. Най сетнѣ макаръ въ Индия свойствата на географическата срѣда и да сж побъркали на възникванието на едно господарствено единство, но и тамъ тѣ сж направили деспотизмътъ една неизбѣжна и за извѣстно време полезна политическа форма. Ние имаме достатъчно данни за да можемъ да си представимъ тия социално-политически отношения, които сж съществували у индийскитѣ арийци до възникванието у тѣхъ на деспотическитѣ господарства. Тѣзи отношения се характеризиратъ особено чрезъ независимостта на общината, на чело на която е стоялъ единъ избранъ началникъ. Споредъ географическитѣ условия на страната, общинитѣ сж можали да оставатъ независими само до тогава, догдѣто индийскитѣ арийци сж живѣли въ роскошнитѣ долини на Кашмиръ „гдѣто сж се сложили най древнитѣ химни на Ригъ-Веда и въ околноститѣ на Хинду-Кушъ. Изобилието отъ дъждове въ съединение съ плодородието на земята е благоприятствувало на овчарския животъ и на обработванието на почвата посредствомъ свободния трудъ на малки независими групи“. Аю арийцитѣ не биха отишли по-далечъ при заселванието въ Индия, тѣ биха съхранили за всекога своитѣ първобитни свободни учреждения, но за това пъкъ не биха играли никаква роля въ историята. Но тѣ сж се движали неудържимо на вътрѣ въ страната, гдѣто сж ги очаквали вече друго географически условия. „Обширната мѣстность, която въ ода (на законитѣ) на Ману се нарича „срѣдняя страна“, идядеза, има всичкитѣ отличителни признаци на

една страна, благоприятна за едно историческо развитие“. Тамъ земледѣлието, като награждава щедро усилията на човѣка, става обаче немислимо безъ такава една планомѣрна организация и дисциплина на труда, които като създадоха древната цивилизация, създадоха сжщо и древното деспотическо господарство. Сжщото е и въ цѣлия басейнъ на Гангъ. Една обширна система отъ оросяване тамъ е свършено необходима; най малката неисправность въ поддържанieto на тази система заплашва страната съ по-страшни бѣдствия, отъ колкото едно опустошително нашествие на неприятеля. Централната власть, която завожда тази система, придобива огромна сила и става деспотическа.

Но древнитѣ източни цивилизации представляватъ само първитѣ голѣми крачки на човѣчеството по пътя на историческото развитие. За слѣдующитѣ крачки се изисква вече една друга географическа срѣда, благоприятствующа на развитието на други социално-политически отношения. Развитието на техническиѣ искусства и нарастванието на богатствата създаватъ потребность за международни сношения, за размѣна. Центрътъ на тежестта на цивилизацията се пренася на брѣговетѣ на срѣдиземното море. На историческата сцена се явяватъ нови дѣятели: финикийци, гърци, римляни и т. н. Тѣзи народи, които подобно на древнитѣ египтяне, по тѣзи или други причини, не сж могли да се приспособятъ къмъ новитѣ условия, отстъпватъ на заденъ планъ, дохождатъ въ упадѣкъ. За народитѣ пъкъ, които умѣятъ да се приспособятъ къмъ тѣзи условия, се начева единъ новъ периодъ на процвѣтяване. Такава е била сждбата на Халдея, която най напредъ се явява исклучително земледѣлческа страна, но сѣтнѣ играе огромна ролъ въ търговията на Персийскій заливъ. Но постъпено международнитѣ сношения се развиватъ до такава стѣпень, щото срѣдиземното море става тѣсно за тѣхъ и тогѣва образованото човѣчество влиза въ периода на океаническата цивилизация, която искаква на пръвъ планъ тия страни, които сж най вече удобни за развитието на океаническата търговия.

За това говоримъ идущий пътъ.

Видѣние.

(Стихотворение въ проза)

Стори ми се, че съмъ на бойното поле . . . Около ми,
нати другари, еднакво облѣчени — войници. Азъ се мжча
разная нѣкого отъ тѣхъ, но не мога; при се това, ние
близки, разбираме се, ние вървимъ напредъ, роби на
и сжща сила — несъзнанието . . . Покрай ушитѣ ми
рично брѣмчатъ куршуми, отпредъ ми желѣзни усга блѣ-
гъсти облачета смъртоносенъ димъ, сегисъ-тогисъ из-
и се срива на земята нѣкой окървавенъ трупъ, за-
ме миризма отъ сѣра и човѣшка кръвъ. . . .

Презъ димътъ съглеждамъ войници — неприятели, които
приближаватъ къмъ насъ съ насочени щикове . . . Ли-
ца имъ сж блѣдни и искривени, очитѣ имъ широко опулени;
всѣко отъ тия грозни лица блѣщи и страхъ и надѣжда:
рбие и — да се отърве . . . Спомнихъ си да съмъ виж-
по картинитѣ тигрътъ съ такива изблѣщени очи, въ
вната, когато се спуща на жъртвата си; спомнихъ си азъ
е можахъ да направя разлика между погледътъ му и
простни човѣшки погледи — на срѣща ми. . . .

Подиръ малко всичко се смѣси въ единъ общъ грѣмъ
тъ. Нѣщо студено се допрѣ до мене и ми причини болка.
паднахъ. . . .

Когато си подигнахъ главата всичко бѣше отминало
тъкъ. Азъ се гледахъ. — На около ми се трупове, съ
мо отворени уста и сърдити оцѣклени очи, встрѣмени
небото викамъ за помощъ: езикътъ ми изгаря
ода, ала нико не чува.

Изведнажъ, къ шумъ ми привлѣче вниманието. . . .
мене се бѣ една, срѣденъ ръстъ, хубава жена.
загриженого лице вѣеше безкрайна добрина и божес-

твенна кротост . . . Тя погледна на лѣжащитѣ трупо
погледна и на мене и си потърси главата. . . .

„Вѣнецътъ на създаването се валя като кокошка
кръвта си“! — Продума тя съ дълбоко жаловита усмивка
като ме погледна още веднажъ.

— Коя си? помощ! — Извикахъ.

— „Азъ съмъ богинята на мира“ каза тя и една съ
се потърколи по лицето ѝ. . . .

— Дали хората въ зародишъ иматъ злоба, майко,
не сж престанали да се лѣятъ кърви отъ когато е свѣтъ
засвѣтувалъ? — Запитахъ азъ неволно.

— „Това сж човѣшки мисли и съмнѣния“! прекъс
ме тя съ единъ толкова мекъ, толкова кроткъ гласъ, що
сѣкашъ ми се утоли жаждата и раната ми, сѣкашъ, зараста

— „До когато — продължи тя — тука на земята човѣ
ще бжде робъ на човѣка — ужаси, като тия — и ти посоч
на кървавитѣ трупове — не ще исчезнатъ.

Зинахъ да питамъ още . . . ала тя се изгуби въ п
мъдитѣ на едно огнено сияние. Азъ се стрѣснахъ. Първи
лжчи на пролѣтното слънце удрѣха право на лицето м
Азъ се усмигнахъ и повторихъ:

— Да, до когато човѣкъ бжде робъ на човѣка . . .

1896 год. 26 Февруарий.

Г. П. Домусчиевъ.

Продадена.

(историйка).

Азъ я познавахъ още отъ тогава, когато захвана да раз-
пѣтява. Тя бѣше классическа хубавица. Снагата ѝ, върве-
жътъ ѝ, лицето ѝ, косата ѝ . . . бѣха тъй чудно хубави,
толкова правилни — като че бѣха издѣлани отъ Фидия.
Ахъ тѣзи очи! Какъвъ тайнственъ, непознатъ миръ крияха
тѣ! И тази, която обладаваше тѣзи чудни очи, такава съвър-
шенна форма, трѣбваше да се нарича Фиона,¹⁾ ала по по-
грѣшка бѣха я кръстили Рада.

Мечтателна до забравяние, тя цѣла бѣше изпълнена съ
всѣмни мисли. Ако можяхте надникна въ душата и сърд-
цето ѝ, вий щѣхте да намѣрите тамъ най хубавата пролѣтъ,
най роскошнитѣ цвѣта, най сладкитѣ, най омайнитѣ пѣсни.

Да бѣхте видѣли съ колко грижи бѣше заобиколена, съ
колко милвания, съ колко желанія, съ колко тайни въз-
дишки — вий бихте помислили, че я очаква голѣмо, неиска-
зано щастие.

А тя сама като че не чувствуваше нищо. Тя странеше
отъ това топло внимание на своитѣ обожатели. Чувствуваше,
вегли бѣдѣщето си нещастие.

И то се не забави.

* * *

Тя бѣше на шестнадесетъ години, ученичка още, когато
я годиха. Ахъ този годежъ! Колко сърдца прониза, колко
въздишки роди, колко безсънни нощи докара!

Нейнитѣ родители я годиха — за единъ богатъ тридесетъ
годишенъ ергенъ. Стара история, която всѣки день се повтаря.
Тѣ бѣха западнали и продадоха дъщеря си, за да прекаратъ
охолно останалитѣ си грѣшни дни.

Една седмица ходиха годени тѣ. И слѣдъ това тя при-
стана на друго — пакъ богатски синъ — Никола.

¹⁾ Галска дума — нѣма на себе си равна.

Пристана? По любовъ? Това мирише на романтизмъ! Но романтично нищо нѣмаше. Тя и него не обичаше: любовта още не бѣше събудила нейната мечтателна душа, нейното забулено сърдце. Тя не отиваше при тогова, който бѣше завладѣлъ цѣлото ѝ сщество, тя не отиваше при тогова, който бѣше всичко за нея — тя отиваше при тогова, къмъ когото я тласкаха. По-голѣмата ѝ сестра съ своя мъжъ, не харесваха първия ѝ годеникъ — отъ проста фамилия бѣше — и скроиха заедно съ богатскій синъ Никола, нейнъ по-предипенъ обожателъ, да му пристане. Тѣ я взеха единъ празниченъ день „да я порасходятъ“, заведоха я у тѣхъ, оставиха я почти на сила — и работата бѣше свършена.

Тя лесно пренесе тази промѣна, защото нѣмаше какво да предпочита. Свадбата стана още на другий день и Никола стана нейнъ мъжъ. Още въ първитѣ медени дни излѣзе на явѣ всичката му грубость. Той нѣмаше влюбеното сърдце нито на най студений отъ хората. Той носеше сърдцето на единъ Минотавръ. Сжщо като него, той ѣдеше нейната хубость съ диво наслаждение.

Слѣдъ една година тя имаше момиченце, което бѣше миниатюрень портретъ на баща си. Азъ я видѣхъ на една вечеря у бащини ѝ. О, колко бѣше измжчена, колко бѣше отслабнала! Приличаше на сѣнка . . . По нерасположение азъ напустнахъ вечерята и отидохъ въ съседната стая. Слугинята имъ пазеше тамъ нейното дѣтенце. То се расплака. Азъ прекъснахъ мечтитѣ си и започнахъ да го заглавиквамъ. Вратата се отвори и тя влѣзе тихо. Заприказвахме се. Ти приказваше малко, ала искаваше много. По едно време се зачу кавга, която идеше отъ мѣстото на угощението. Единъ гласъ звучеше най високо и най грубо. Едни думи звънтѣха като надгробна пѣсень: „не съмъ я взелъ за черни очи . . . Или ще ѝ припишете кжщата зарадъ дѣтето, или ще я испѣдя . . .“ Това бѣше гласътъ на мъжа ѝ. Погледнахъ я. Тя бѣше бѣла, като че всичката ѝ кръвъ бѣше исцѣдена. Въ очитѣ ѝ имаше слъзи . . .

Отдалечихъ се незабѣлѣжено. Слѣдъ нѣколко дни заминахъ за единъ далеченъ градъ, кадѣто ме викаше моята работа. Тамъ прекарахъ петъ години. За нея слушахъ сегистогисъ, и то сѣ тжжни съобщенил. Животътъ ѝ билъ най тягостенъ. Мъжътъ ѝ растроилъ много търговскитѣ си ра-

и се пропиля. Тя имала още едно дѣте — момченце, живѣли до сущъ нещастно . . .

* * *

Петъ години на чужбина ме измъчиха. Азъ намислихъ си отида и го сторихъ. То бѣше презъ Юлий. Тамъ се научихъ за сѣдбата на злочестата Рада. Познавахъ се съ по-стѣмата ѝ сестра и рѣшихъ да отида да се науча всичко за нея. Тя ме посрѣщна като братъ. Двамата ѝ сѣщи братя бѣха умрѣли, баща ѝ, майка ѝ — сѣщо бѣха починали. Осинали бѣха отъ цѣлото имъ семейство само тя, Рада и най-малкото имъ дванадесетъ годишно сестриче.

Тя изглеждаше много измъчена. Слѣдъ обикновеннитѣ трибаски, азъ събрахъ куражъ и попитахъ: „Ами Рада . . . какъ е тя?“ Повече не можахъ да кажа. Тя заплака и цѣли петъ минути не можѣ да продума. Слѣдъ като премина първото вълнение, тя ми разказа Радината поразителна сѣдба.

* * *

Всичко което се говореше за пианството, разврата, промислеността и грубостта на Радиный мжжъ, било цѣла истина. Тя може се искажа съ думи, какво е претеглила тя съ него този петъ-шестъ годишенъ взаименъ животъ. Нейната гордостъ и затворенъ характеръ не ѝ позволявали да се оплаква. Тя мълкомъ пренасяла най крѣвнитѣ обиди, най голѣмитѣ унижения. Тя бѣше пристанала по желанието на своята сестра, противъ съгласието на родителитѣ си. И когато разбрала какво зло е налѣтѣла, тя не можала да имъ открие сърдечното си. Когато отивала у тѣхъ, правяла се на весела, а когато оставала на самѣ, сълзитѣ ѝ не преставали. Тѣ я горѣли, стопили чуднитѣ ѝ форми, но лицето ѝ станало по-милостивно, още по-привлекателно. Очитѣ ѝ горѣли чуденъ огънь, а сѣнкитѣ на постоянната тѣга и незнайнитѣ мжки, направили лицето и прилично на небесно. Нищо толкова, което би наумило за земята, не останало въ нея. Сестра ѝ я обичаше до полуда. Ала нищо не можала да направи за нейното щастие. Тя не можала да разбере, до кадѣ е стигне това, а и да е разбрала, мисълта за хорското вѣние и нейната собствена грѣшка би я въздържала.

И тя продължавала да страда, да мълчи, да се топи и

да обича своите дѣца. Не за това, че ѝ наумѣвали за първата любовъ — тя не узнала тази сладка мъка — но защото само тѣ ѝ били утѣха. На тѣхъ тя повѣрявала мъчишкомъ своите въздишки и своите сълзи. Само тѣ били свидѣтели на нейната безкрайна тъга, на нейната умръла младостъ.

А той, нейний повелителъ, ставалъ отъ день на день по-отвратителенъ, по-мръсенъ, по-нискъ. Най голѣмото му наслаждение било да я мъчи, да раздира на части нейното излъгано самолюбие, нейното наранено сърдце. Рѣдки минути бивалъ трезвенъ. Пиянството усилило още повече неговата грубостъ и жестокосърдие. Растроеното му състояние още повече го озвѣрило. И всичкитѣ си несполуки той изливалъ върху нея. Ни единъ свѣтълъ часъ нѣмало въ тѣхний съпружески животъ. Никога тя не виждала смекчени неговитѣ черти. Усмивката била непозната за него.

Би ли живѣла тя още съ него и до кога? Би ли предпочела смъртъта предъ такъвъ животъ или би презрѣла хорското мнѣние за да остане свободна — да раскъса единъ такъвъ убийственъ съюзъ? — Кой знае. Сждбата, вижда се, друго е искала.

По едно време нейния мъчителъ се изгубилъ. Отиплъ, казвали едни, по търговия. Избѣгалъ отъ своите кредитори, твърдѣли други. Сѣ едно, кадѣто да бѣде, казала тя, и си отдѣхнала. Въ растояние на една година, тя като че забравила всичкитѣ мъки, всичкитѣ сълзи, всичкитѣ унижения... Заживѣла свободно, весела, радостна, ала сѣ отстранена отъ свѣта. Поправила се. Напълнѣла изново, расцѣфнала като тръндафилъ. Честита била.

Единъ день получила писмо отъ него. Въ Одесса билъ и пишелъ ѝ да отиде при него, интъкъ ще се откаже отъ нея. Това облаче засѣнчило нейното пролѣтно небе. Тя помислила малко, послѣ махнала ржка, като че искала да отпѣди нѣкоя дотеглива муха, и не отговорила нито една дума на писмото му. Сестра ѝ била на сѣщия умъ.

Ала той мислѣлъ друго. Послѣдвало второ писмо. Съ него той не я молялъ вече и не я заплашвалъ съ изоставяне и забрава, а ѝ се заканвалъ, че нѣма да ѝ прости това никога и кога да е ще я убие.

Послѣдвало второ по-дълбоко замислювание, ала рѣше-

и не се измѣнило. Какво, ако си изпълни заплашванието? Живѣть безъ него е сладкъ, а съ него . . . О, по-добрѣ умрѣти! . . .

И тя пакъ не отговорила.

* * *

Истекли нѣколко седмици безъ никакво извѣстие. Тя започнала да забравя изново всичко, когато послѣдвало едно писмо, но не вече отъ Одесса, а отъ Цариградъ. Въ писмото той събралъ всичкитѣ милувки на една змия, която готви да ухапе съ измама. Той я молялъ, заклѣвалъ я, тайнвалъ се за всички злини, които ѝ причинилъ и които сѣнявалъ съ неуспѣха на търговскитѣ си работи Тайнвалъ се, че никога това нѣма да се повтори, че той сега обича до полуда, че тя ще води единъ добръ животъ съ него — такъвъ, какъвто може да ѝ даде една любяща душа, която съзнала суетността на прежнитѣ си убийствени отпечения . . . Съобщавалъ ѝ „съ голѣма радост“, че търговскитѣ му работи сѣ вече наредени, че си купилъ собствена къща въ Цариградъ, кадѣто ще се заселятъ заедно Заплашвалъ я, че ще се убие, ако сърдцето ѝ остане безчувствено къмъ неговитѣ искрени молби И пакъ изново ще залови развратний животъ, и тогава тя отговаря за неговото пропадание . . .

Тя започнала да се колебае. Какво, може би това да е истина. Отъ писмото му вѣе искренность. Той е съзналъ, че всичко и сега ще бѣде единъ примѣренъ баща. Безъ любовъ тя го търпѣ толкова години и то при такова звѣрско тласание съ нея. А сега? Тя е вече повѣхнала за новия животъ, за незнайна обичъ Нека съ него да умрѣ и зарови още неродени сладкитѣ и мъчителни осѣщания на великото чувство Белки такава е нейната сждба Бѣтъ и колцина сѣ се промѣнявали съвсѣмъ и сѣ заживѣли най добръ, най честитъ животъ. . . .

Сестра ѝ поддрѣпила нейното колебание и тя се рѣшила да отиде при него. Отговорила му и захванала да се готви пакъ. Отъ него получила десетъ лири за пѣтни разноски. Най послѣ, двѣ седмици преди Великъ-день тя заминала.

* * *

Той я приелъ много добръ, много мило и ласкаво. Жи-

вотътъ имъ потекалъ тихъ и честитъ. Той пожелалъ да отидатъ презъ великъ-денскитѣ празници на Божи-гробъ да добиятъ тамъ още повече сили за бѣдѣщия си сладкъ взаименъ животъ. Тя се съгласила и тѣ заминали.

Заминали, ала се не върнали вече. Не че се удавили въ морскитѣ вълни, или се убили въ катастрофа по желѣзницѣ пѣтъ, или шайка бедуини ги заробила или обрала. . . Не!

Той е живъ и здравъ още, макаръ да не го знаятъ каде е и какво прави. Пропива, може би, тѣзи пари, които е спечелилъ като господаръ.

А тя? — Сега се намира въ священный градъ Мека. Обладава я нѣкой голѣмъ бей, комуто се е поревнала нейната хубостъ и е ималъ да даде хиляда лири, за да се наслади отъ правото, което му даватъ паритѣ; да се располага съ тѣлото на една купена робиня. . .

Може би тя да е облѣчена съ червено отъ атласъ елече и да е пребулена съ тъменъ коприненъ яшмакъ, който още повече усилюва нейната хубостъ. . . Ако я видите, вий ще видите и сълзитѣ ѝ — какъ блѣщатъ като звѣзди, като чудни бисери. . .

И дѣцата ѝ — момиченцето и момченцето — сж тамъ, при нея. Кой знае и тѣ презъ колко рѣцѣ ще минатъ свои нещастенъ животъ. . .

* * *

„Хиляда лири . . . защо той не ги поиска отъ насъ? Ний би дали всичко само моята нещастна сестра да бѣде при насъ, честита и засмѣна. . .“

Тѣй свърши расплаканата ѝ сестра.

Пъкъ азъ си помислихъ:

„Ехъ, госпожо, колко непродадени робини има въ този остарѣлъ свѣтъ, съ неговитѣ чудни обичаи, закони, обряди и връзки! Нѣма по-срамна търговия отъ тази съ човѣшко мѣсо. Но неузаконената е по-рѣдка отъ узаконената. Когато продажбата се освѣти съ брака, тогава, госпожо. . .“

Кой е кривъ?

Ив. Ст. Андрейчинъ.

Канарата и Вълната.

отъ Валаорити.

(Преводъ отъ гръцки.)

„Дръпни се, канаро, отъ тамъ“ вълната ядовита
Казва на морската скала съ бурени покрита.
„Дръпни се, въ гърдитѣ ми гори огънъ и пламъкъ,
„Не се страхувамъ отъ такъвъ азъ плесениясалъ камъкъ,
„Азъ нѣмамъ за оружие само вода и пiana,
„Отъ сълзи, плачове и кръвъ станала съмъ пиiana,
„Махни се, казвамъ ти, отъ тамъ, дръпни се за да мина,
„Че ще паднешъ ей сега, кат' сламка ще те срина.
„Когато идвахъ, канаро, с'очи окървавени
„Да мия, ближа плачишкомъ твойтъ крака студени
„Съ гордостъ погледъ хвърляше презрителенъ на мене,
„Да видятъ хората предъ тебъ вълната какъ се пѣни.
„Но азъ, тамъ гдѣто пълзишкомъ краката ти цѣлувахъ,
„Копаяхъ скришкомъ твой гробъ; покорна се преструвахъ,
„И раната която в'тебъ отваряхъ безъ шумъ, крясъкъ,
„Покривахъ я с'морска трѣва, затуляхъ я съ пѣсъкъ.
„Я погледни краката си в'дъното на морето
„И, вижъ, какъ те направихъ азъ да станешъ кат' рѣшето.
„Махни се, казвамъ ти, отъ тамъ, дойдѣ часа и роба
„Да та настѣпи на врата . . . ще паднешъ ти въ гроба !

Не мигна даже скалата отъ викътъ на вълната,
Но хвърли погледъ горделивъ и скри се въ мъглата.
Млъкна. Тя безчувствителна като мъртвеца бѣше,
А силно по челото ѝ вѣтръ студентъ фучеше.
Вълнитѣ по ребрата ѝ се тласкатъ и я мушкатъ,
И грозно кукумявкитѣ по бръчкитѣ ѝ в катъ,
Но тя не мърда; сънища безпокоятъ я диви,
И около ѝ се въртятъ нощнитѣ самодиви.

Тозъ грозенъ вѣкъ кат' левски ревъ, изъ яростѣта на вълната
 Хилядо пѣти до сега изслуша канарата
 Безъ да мигне окото ѝ, безъ да се начумери,
 Но този пѣтъ уплаши се, захвана да трепери.

„Водице, я ми кажи ти отъ що ме застрашавашъ?
 „Каква е дързостъ тазъ у тебъ? ти какъ тъй се рѣшавашъ
 „Вмѣсто съ пѣсни всѣкой день сладки да ме преспивашъ
 „И с'хладнитѣ твойтѣ води краката ми да умивашъ
 „Да дигнешъ срѣщу менъ глава, кога азъ те презирамъ,
 „И ме заплашвашъ? — Казвамъ ти, азъ лесно не умирамъ!“

„Водица азъ никакъ не съмъ, ти си камъче клето!
 „Мене с'горчиви ядове ме напои времето.
 „Азъ бѣхъ слъза, едно времѣ, разбирашъ ли ти мене?
 „Но съмъ море сега! Падни по-скоро на колѣнѣ.
 „В'гърдитѣ ми нѣма трѣва, ни буренияци морски
 „Но има охкания, смъртъ, ронекъ отъ жертви хорски,
 „Я събуди се, твоя часъ послѣдния настана,
 „Мойтѣ бѣди трѣбва да спрѣтъ, да се затвори рана.
 „Ти си причина че съмъ азъ потънала въ тиня,
 „Ти ме си пратила навредъ да прося милостиня,
 „Всичко съмъ виждала: позоръ, неволи, смѣхъ, презрѣнье,
 „Отъ всичко ази претърпяхъ, нѣма вече търпѣнье.
 „Махни се, казвамъ ти, отъ тамъ, че отъ душа те мразя,
 „Махни се, че като глиганъ сега ще те прегазя . . .

.
 Ужасенъ грѣмъ в'часа се чу — засили се вълната
 И съ водитѣ си покри в'единъ мигъ канарата,
 Изгуби се в'вълнитѣ тя, истри се, кат' да бѣше
 Отъ снѣгъ че се топеше.

За малко време се въртя отъ горѣ ѝ вълната
 И се запѣни. Скалата потъна въ бездната.
 И на мѣстото ѝ сега вълната се сияе,
 Или се пѣне вѣтърътъ кога я разиграе.

Чижинъ.

(Съица отъ Ардова).

Имаше нѣщо смѣшно и въ сѣщото време за оплакване, неговото посърнало, полудѣтско, полустарческо лице, въ това подпухналъ червеникавъ носъ. Руситѣ му несчесани коси, паднали върху челото му, прикриваха малекитѣ живи очи. Съ тѣсни гърди, прегърбенъ, дребенъ и слабъ, произвеждаше впечатление на нѣщо болно, недодѣлано. Той ходяше всѣкога въ къса дрѣшка, ризата му биваше умалена и панталонитѣ отпуснати.

Майка му бѣше твърдѣ богата и отъ родовито произхождение. Сѣщо и роднинитѣ му бѣха богати, но той немощеше да се помири съ тѣхъ. Излѣзалъ изъ висшето учебно заведение, гдѣто бѣха го помѣстили, безъ да свърши курса, той се лиши отъ расположението както на майка си, тѣй и на роднинитѣ си. Неговото име въ роднинския кръгъ се произнасяше твърдѣ рѣдко и то не безъ тайнственостъ. Братята му поподигваха раменетѣ и казваха: „лудничавъ“! Сестринитѣ му презрително си дръпваха главитѣ и презъ жабитѣ се процѣждаше: „той е просто глупецъ и туй то“. Майка му деликатна и набожна жена, силно си стискаше устнитѣ и мълчеше.

Никой отъ многочисленнитѣ познати на Чижина не подозираше, че въ дѣтскитѣ му години, сѣ го изнасяли, поставенъ въ атлазени възглавнички, обшити съ тантели, да го извазватъ на гоститѣ, и че до юношеската си възраст, той спеше на мѣка постелка, покрита съ тънко платно. За семейството си Чижинъ никога не поменуваше. Живѣеше той изъ тѣсно, и всѣкога единъ или двама другари раздѣляха съ него малката квартира. Препитаваше се съ преводи и преподавание на уроци, и слечеленитѣ пари би му стигнали съ излишъкъ за неговитѣ скромни потребности, ако той не бѣше проникнатъ съ убѣждението: първо, че неговътъ джебъ, преди всичко цѣлъ принадлежи на другаритѣ му, и второ, че всѣ-

какъвъ излишъкъ, веднажъ човѣкъ е ситъ, облеченъ, обутъ, води непременно къмъ бѣзнаравственостъ. За мѣрката на ситостта и за свойството на облѣклото, той имаше тѣхъ сжщо своеобразни понятия. Често се случваше че по цѣла недѣля, той преминаваше само съ чай и черъ хлѣбъ, а зимно време често отиваше на урокъ съ своето неизмѣнно черни-каво палто, върху което намѣташе сивия си шаль.

И студъ, и гладъ той пренасяше много леко, понекога даже и съвсѣмъ не ги забѣлѣзваше, бидейки цѣль погълнатъ, отъ една единствена мисль, която, можеше да се каже, бѣше органически се срасла съ него и която день и нощъ го преслѣдваше. Нищо ново нѣмаше въ тази мисль, и самъ Чижинъ виждаше че тя не е нова и че вече много главни сж работили върху нея.

Работата се състои въ това, че Чижинъ скърбеше отъ душа при видѣтъ на човѣшката горестъ, въобще, и на руската въ частностъ, и струваше му се, че по-лошо нѣщо вече, отъ руската горестъ нѣмаше въ свѣта. Само по себѣ си се разбира, че всичкитѣ добри хора скърбятъ надъ тая горестъ. Но едни потѣлкуватъ, поразговарятъ, и се успокояватъ. А Чижинъ не можеше да се успокои. Той всѣкога мислеше, какъ така да се направи, щото русситѣ да живѣятъ по-добрѣ, и тая мисль, като не угасимъ огнь, живѣеше въ него, и той душевно болѣдуваше и цѣль се разгорѣщаваше, когато въ мечтитѣ си той си представляваше бѣдѣшето човѣко щастие.

Случваше се, че по цѣли нощи той е развивалъ предъ другаритѣ си тази всецѣло погълщающа го мисль. Отъ начало думитѣ му излизаха безъ всѣкаква връзка по между си, гласътъ му трепереше и се прекъсваше; но съ течение на говора си, изведажъ той цѣль се съсредоточаваше въ една точка; очитѣ му пламваха, дребната му и слаба фигурка се исправяше и рѣчта му се лѣеше сега свободно и предъ очитѣ на слушателитѣ испѣкваше цѣлата картина на онай безпредѣлна горестъ, за която той тѣхъ много скърбѣше, на онова щастие, което мислеше той, очаква въ близко бѣдѣше всички онеправдани и отъ сѣдбата обидени. И такава биваше силата на неговата рѣчь, щото на слушателитѣ имъ се струваше, че като и тѣ отъ своя страна, съ цѣлото си същество преживяватъ тази горестъ, съ която той е тѣхъ про-

жкнать; че съ щълата си душа се стръмьтъ къмъ онова щастие, което той рисува, и то имъ се струваше тъй близко, тъй възможно, щото достатъчно е само да си протегнешъ ръката и то ще стане достояние за всичкитѣ. . . И излизаха изъ влажната, студена стая, гдѣто забравяха да се сгрѣбнатъ съ рѣдкия чай, като слушаха тая огненна рѣчь, излизаха носещъ съ себѣ си, частица поне отъ тая вѣра, въ свѣтлото човѣшко щастие, на което тъй исцѣло бѣше предавалъ Чижинъ, и смѣтно нѣкакъ, но съ обаятелно съзнание, че всѣкой единъ отъ тѣхъ е призванъ да работи тъй или иначе за достиганieto на това щастие.

Вънъ отъ тѣхния другарски кръгъ, Чижинъ не се отличавахе съ краснорѣчие. При срѣщата съ непознати лица, той като че ли потъваше въ земята. Очитѣ му нѣкакъ трѣбваше да захваща да бѣгатъ отъ единъ предметъ на други, за тая обикновеннитѣ работи даже, той се изразяваше тъй тъмно, тъй несвързано и при туй тъй се вълнуваше, тъй се забърваше, щото възбуждаше нѣкакво нервно раздражение у околнитѣ, и тѣ бързаха да се отстранятъ. . . .

Такова състояние на безпомощность, което му причиняваше не малко страдания, той испытваше, особено въ прикѣтствието на жени, и то за туй, че той имаше много високо мнѣние за тѣхъ. Русската жена въ неговитѣ мечтания се явяваше като съзидателница на онова щастие, което тъй роскошно се рисувахе въ неговото въображение. Тя трѣбваше да вдѣхне новъ животъ въ науката, искусството, обществото, и каква безкористна, свѣтла, чиста, се явяваше тя на другаритѣ му, които Чижинъ въ разговоритѣ си съ тѣхъ, излагаше любимата за тѣхъ мисль! . . .

Отначало тоя идеалъ се носеше неопредѣлено изъ главата, като съсрѣдоточавахе въ себѣ си всички понятия за вѣчно-прекрасното, но полека-лека, незабѣлѣзано и за самия него, ясно-свѣтлия, неземния образъ захвана да приема по-опредѣлени черти, черти прекрасни, но напълно земни, осязаеми. Идеалтъ отъ това, разбира се, никакъ не се понижи, на-противъ, той се приближи, и като че се приближаваше усъществлението на грандиознитѣ мечти. . . .

Чижинъ се запозна съ една дѣвойка, и въ чертитѣ на тази дѣвойка той въплѣти завѣтния си идеалъ. Нея всички наричаха прелестна, тя се считаше още и сърдечна. Чи-

жинъ я заинтересува съ паническия страхъ, който тя му бѣше ввинушила. Тя бѣше умна и впечатлителна натура, и ней се виждаше, че задъ тая никаква вънкашностъ, се тая такова нѣщо, което го нѣма въ другитѣ. . . Ней се поиска да го убодри. . .

Тя се сближи съ него. . . Чижинъ не дълго време се тай. . . Скоро той се исказа предъ нея, . . . исказа ѝ се цѣлъ какъвто си е, съ всичкото си безкористие, съ младенческото си чисто сърдце, съ въсторжено-безумната си любовъ къмъ човѣчеството. . . Тя го слушаше и се очудваше. . . А той!

Той за пръвъ пътъ почувствува че освѣнъ универсалното щастие, има още и частно, лично. . . И че неговото желаніе е не по-малко сладостно, не по-малко жежко и че то го обхвана твърдѣ силно! . . Като съзна това той се уплаши. . . Показа му се че е измѣнилъ на идеята. . . Цѣлия си животъ той устройваше въ служение на тая идея, неговото собствено „азъ“ изчезваше предъ нея, той бѣше готовъ да понесе всѣ какво наказание, да се подложи на каквото и да е испытание за нея, а ето сега тукъ нему се поиска да живѣй за себѣ си, яви се потребностъ, даже необходимостъ, да служи не само на идеята, а на една отдѣлна личностъ.

Тѣжка борба се почна въ дупата на Чижина. Той отбѣгваше отъ другаритѣ си и безцѣлно се луташе по улицитѣ, като се мъчеше отъ раздвоението, на което той не бѣше привикналъ. Най подиръ му се стори, че той намѣри брѣнката, която свързва противоположноститѣ, които го измѣчватъ. . . Тя трѣбваше да стане центръ на изработения отъ него широкъ планъ за руссото щастие. . . Около нея трѣбва всички да се сплотятъ, и тогава всичкитѣ разпръснати елементи ще се слѣятъ въ единъ могъщъ потокъ, който ще се стрѣми къмъ една и сѣща цѣль.

Чижинъ се съживи. Като отиваше на уроцитѣ, които, въ днитѣ на тѣжката своя борба, значително пренебрѣгваше, той ве чувствуваше земята подъ краката си, и цѣлата му вътрешностъ трепереше, истрѣпваше отъ предчувстието на всѣ какво непознато блаженство. . . До сега той само въ общи черти ѝ говореше за своята мечта, сега той се рѣши да ѝ съобщи за създадения отъ цѣли години проектъ, и да ѝ покаже оная велика роля, за която тя е назначена да играе въ него. . . Сериозно, както и всѣкога, тя го изслуша.

„Азъ не съмъ виждала човѣкъ, повече искрено отъ васъ да се увлича“, забѣлѣжи тя меко.

Като че остръ ножъ изведнажъ бодна сърцето на Чижина, и земята подъ краката му, като че ли се залюля. Но той побърза да се поправи и съ всичката страсть, на която той бѣше способенъ, продължи да говори. Гласътъ му кѣнтеше, очитѣ му пламтяха, лицето му бѣше облагородено, отъ распаления вътрѣшенъ огънь, цѣлъ трепереше. . . .

А тя го гледаше слисано, и въ нея се появи гордостъ, че тоя, природения подъ влиянието на обхваналото го чувство, човѣкъ, е тъй преданъ ней. . . — „Азъ даже не подозирахъ, че въ наше време, може тъй да се вѣрва“, произнесе тя тихо, като се учудваше искрено.

Чижинъ почувствува вторично, като че ли ножъ забодоха въ сърдцето му, но този пътъ болката бѣше по-силна; той охладя.

„Трѣбва да бжде човѣкъ идеалистъ като васъ“, продължаваше тя галено, като се възползува отъ неговото мълчание, „щото безъ да гледа на знанието на човѣшката история, и човѣшката природа да гони такива призраци! Нима вий не сте чели“. . . . И тя изреди нѣколко стъчинения, и говореше умно; практически справедливо и твърдѣ пламенно.

А Чижинъ мълчеше; той отново цѣлъ като че ли падна въ земята, очитѣ му се размѣтиха и нѣкакъ плахо захванаха да гледатъ по всички страни, лицето му прие обикновеното комическо — жалко изражение. Когато тя свърше, той трепна като че ли пронизанъ отъ студенъ вѣтръ, погледна на нея, като че предъ него се намираше трупътъ на любимото му същество, и безъ да се прости си отиде. . .

Изминаха се дене, недѣли, мѣсеци; тя още го чакаше, но той не дойде. . . На край време до нея достигнаха слухове, че предсказанието ѝ се сбжднало, че колелото на щастиято, който Чижинъ насилственно искаше да извади отъ тѣсната лѣтека, проправена само за избраниѣ, на широкъ, достъпенъ за всичкитѣ, пътъ — смаза̀ него пръвъ за това му смѣло опитвание. . .

„Бѣдния Чижинъ!“ Си помисли тя, и презъ начетената ѝ глава, неволно прехвъркна сѣнката на рицаря съ печалния образъ.

Прев. С. Елховъ.

Писмото на г-нъ Каравелова до Разградскитѣ избиратели.

Вътрѣшна политика на г. Каравелова. — Стамболовщина и Каравеловщина. — Вънкашната политика. — Съюзитѣ. — Кои съюзи изнасятъ за народа. — Коренътъ на Руссофилството. — Истинската народна политика. — Заключение.

Сега ний пристѣпваме къмъ вътрѣшната политика на г-нъ Каравелова.

За щастие на читателитѣ и за наше собствено щастие тука въпросътъ е несравнено по-простъ отъ колкото бѣ горѣ. Тукъ г. Карав. нѣма нужда да прибѣгва къмъ измислянието на самобитни теории. Въ политиката стига да се общаешъ, че ще пазишъ конституцията. Има ли нѣщо по-лесно отъ това? Князетѣ се не само общаватъ, но се и кълнатъ, че ще пазятъ конституцията, което обаче не имъ бърка да я тѣпчатъ. Г. Каравеловъ сѣщо се общава да пази конституцията и когато тя е въ неговитѣ рацѣ, той тѣй добръ знае да я пази!.. Но нека пристѣпимъ къмъ писмото.

Най напредъ г. Каравеловъ напомня за миналий режимъ, който бѣше „пъленъ съ абсолютизмъ и абсолютизмъ отъ най грозенъ родъ“. Но както и да е този режимъ падна и отъ „официални страни“ ни общаха, че било какво било по-преди, но за напредъ нашата страна ще се управлява точно споредъ конституцията. Огъ вси страни ни общаха „редъ“ и „законностъ“. Но това бѣше измама, както показватъ произволитѣ, насилията и злоупотрѣбленията отъ 18 Май насамъ и нѣкои отъ които отбѣлѣзва г. Каравеловъ. До тукъ г. Карав. говори несъмнѣнна истина, но не цѣлата истина: той е економисалъ една частъ отъ истината, защото така му е било изгодно.

Защо г. Кар. не ни пораскаже нѣщо за причинитѣ на режимътъ „пъленъ съ абсолютизмъ и съ абсолютизмъ отъ най грозенъ родъ“? Невѣрно и безполезно за свободата и прогресса би било да се хвърля всичката отговорностъ за стамбуловата епоха върху отдѣлни лица. Обаче, до колкото може да става дума за лична отговорностъ, тс една голѣма отговорностъ лѣжи лично и върху г. Каравелова. Стига да се напомни, че 9 Августъ, който освѣти ерата на стамбуловщината стана, при властвуването на г. Кар. Послѣдний претендира, че той не е вземалъ никакво участие въ тази разбойническа авантюра, но вънъ отъ това, че фактитѣ гозорятъ противното, всѣкой счита отго зорна цен-

салната, „отговорната“ власт за вилнѣнията на нейнитѣ агенти. Той бѣха непосредственнитѣ автори на преврата, като оставяме страна главния виновникъ — русското правителство? Тѣ бѣха български офицери и чиновници — направо или косвенно подвластни на г. Карав. Ако тѣзи подвластни агенти не бѣха получили началното съгласие на г. К., ако тѣ не бѣха оставени свободно да действуватъ и ако знаеха, че заслужено ще бждатъ накарани, тѣ щѣха да стоятъ мирни. Да снемашъ отговорността отъ тебъ си и да я натоварвашъ на своитѣ подвластни — това правеше и Стамбуловъ. Когато чуждестраннитѣ кореспонденти го предупреждаваха, че истезавалъ, той бързаше да отговори: „но азъ не истезавалъ и мжчить! Това правила моитѣ подвластни. Какво съмъ кривъ азъ?“ Но съучастието на г. Кар. не е само пасивно т. е. не се състои само въ това, че той оставеше да се върши всичко на около му безпрепятствено, но още и че той оставеше това нарочно. Съучастието на г. К. се състоеше не само въ неговата слабостъ, но, което усложнява отговорността му, въ това, че тази слабостъ бѣше умишлена.

Г. Кар. стана родоначалникъ на „атове“ още по-рано, преди 9 Августъ. Семената на Стамбуловщината ний виждаме още въ Каравеловщината. И ако послѣдната имаше време да се развие, то тя щѣше да заеме въ българския рѣчникъ мѣстото, което днесъ пада на стамбуловщината.

Интерниранията датиратъ отъ времето на Каравеловъ. Външниятъ министръ Славейковъ ги оправдаваше въ рѣчь, която той съ своята нахална циничность може да се сравнява само съ стамбуловитѣ рѣчи. Славейковъ дѣлеше българскитѣ граждани на двѣ категории. Еднитѣ трѣбва да се управляватъ споредъ „външния законъ“ — конституцията, а другитѣ споредъ „външния законъ“ — полицията. Произволнитѣ полицейски арести захващатъ начало съ Каравеловата епоха. На скоро слѣдъ идването си на властъ г. Кар. издаде двѣ окрѣжки, съ които се разрѣшаваше на полицията да затваря и държи 7 дена maximum всѣка „подозрителна“ личность безъ съдебно разрѣшение. Политическитѣ свободи съществуваша и при управлението на г. Кар. Наистина Каравеловъ нѣмаше „сопаджии“, но имаше „чомагаши“. Също е истината, че тѣ биеха само консерваторитѣ, а не българскиятъ народъ. Също така „сопаджиитѣ“ биеха само руссофилитѣ и социалитѣ, а не българскиятъ народъ. И презъ времето на г. Каравеловъ ставаха кървави избори, както напр въ Нова-Загора. Г. Кар. противоконституционно съ една телеграмма обявяваше за невалидно положение и правеше също нередовни и противоконституционни бюджети. По негово предложение и настоявание неговитѣ „атове“ излязоха изъ Народното Собрание българскитѣ депутати. „Или Шивачева ще извадите, или азъ ще изляза“. Ето какъ ултиматумъ — каквито никой днешенъ министъръ още не е правилъ — даваше г. К. на своето „большинство“. Послѣдното, разбираемо, го слушаха и шивачевци биваха испъждани изъ засѣданието.

Каравеловъ лично по характерътъ си — частний животъ на г. К. е вънъ отъ нашата критика — представлява единъ съвършенъ прототипъ на Стамбулова. Както и послѣдний, той не слуша освѣнъ своето вътрѣшно убѣждение. Всѣкога той има право, а другитѣ кривятъ. Противорѣчие и забѣлѣжки той не търпи. Тѣзи свойства на г. К. е забѣлѣзалъ даже и г. Ризовъ, който обикновенно нищо не знае тѣй добръ, както искуството да измѣква пари, било отъ русското правителство, било отъ наивнитѣ патриоти и дамочки. Г. Ризовъ забѣлѣзва характерний фактъ, че г. Каравеловъ, за да има вѣрни и пълзящи прислужници, които да треператъ и да го слушатъ, се е обкрѣжавалъ всѣкога съ „политически пачаври“.

Онази година презъ време на празнуването на 18-ий Май въ София г. Кар. се е изразявалъ горѣ долу така: манифестирующитѣ били малолѣтни и за това нѣмали никакви политически права да правятъ манифестации и митинги. Полицията трѣбва да ги вземе за ушитѣ и да ги зеведе по домоветѣ имъ. *Миръ* съобщилъ тѣзи Каравелови думи чрезъ печата. И, знаете ли, какво отговори г. Кар. чрезъ *Знаме*? Той отговори че дългътъ на *Миръ* въ дадения случай не е да критикува — а *Миръ* съвсѣмъ не критикуваше и се съгласяваше напълно съ г. К. — а трѣбваше наопаки да подѣржи г. К. и да „*продължава* въ сѣщата смисълъ“. И утрѣ, когато г. Кар. дойде на властъ, той ще лови за ушитѣ подъ различни предлози българскитѣ граждани и ще ги закарва по домоветѣ имъ или, което е по лесно, въ участъцитѣ и затворитѣ. Но каква кратка паметъ има г. К.! Тѣй напр. той съвсѣмъ е забравилъ, вижда се, до колко той дължеше своитѣ бивши изборни успѣхи именно на непълнолѣтнитѣ български граждани.

„Народний трибунъ“ заявяваше неотдавна въ Н. Събрание, че днешний режимъ е опашката на стамбуловщината, но единъ изъ „опашката“ се яви и много справедливо забѣлѣзва, че „главата на стамбуловщината е билъ Каравеловиятъ режимъ“. И Каравеловъ и Тодоровъ — и двамата имаха право. Цѣлътъ на истинскитѣ ратници на народа, е да смажатъ и главата и туловището и опашката на това чудовище въ много лица, което живѣе за смѣтката на труда и на правата на работническитѣ маси. Цанковъ или Радославовъ, Стойловъ или Цанковъ, Каравеловъ или Стамбуловъ — всички, както казва чичо Радой отъ Бърдо-Локва, — „въ сѣщата торба“.

Мислитѣ си по *външната политика* г. Кар. захваща съ единъ упрекъ по адресъ на г. Стоилова, който „заявилъ публично въ Н. Събрание... че външната политика трѣбало да се води изключително отъ княза. Г. Каравеловъ най малко има право да се възмущава отъ подобно заявление. Защо се сърди г. Кар.

равеловъ, когато той, както и всички руссофили, иска да отдаде ръководението на българската външна политика — и само на външната политика ли! — на *рускиятъ царъ*? Отъ гледна точка на народнитѣ интереси, каква разлика има въ това, ако външната ни политика се води отъ руската варварска и хищна дипломация или отъ софийската княжеска канцелария? Ако непременно искаме да намѣримъ нѣкоя разлика, то тя пакъ не ще е въ полза на г. Каравелова. Ний много по-лесно можемъ да си видимъ смѣткитѣ съ българския князь, отъ колкото съ руския царъ. „Ръководството“ на послѣдний е много по-опасно отъ ръководството на първий.

Слѣдъ тази първа и лицемѣрна забѣлѣжка, г. Каравеловъ е забатачилъ пакъ изъ самобитната си „теория и практика“. Съ единъ дълбокомисленъ тонъ той пише, слѣдъ като забѣлѣзва, че много „искренни хора“ до сега не знаели това: „... днесъ за днесъ нѣма ни една държава независима въ пълнъ смисълъ на думата, както се употребява тя отъ нѣкои наши публицисти (?) и общественни дѣйци (?). Всѣка държава зависи преди всичко отъ международнитѣ политически трактати, отъ търговскитѣ договори, отъ паричнитѣ задлѣжения, и най подиръ отъ военната сила, съ която разполагатъ въ случай на война нейнитѣ съсѣди и съперници. Всѣка държава има съсѣди и съперници, които иматъ или мислятъ че иматъ противоположни съ нея интереси. Щомъ е това тѣй, количеството на войската на тая държава ще зависи отъ количеството на войската у нейнитѣ съсѣди и съперници. Щомъ Франция увеличи своитѣ кадри, слѣдъ недѣля туко видишъ, че тѣ се увеличаватъ и въ Германия. Ето ви пълна зависимостъ на най независими държави. *Значи, тоя въпросъ не е тѣй простъ както мислятъ нѣкои хора*“. Навѣрно когато г. Кар. е писалъ послѣднитѣ думи е чувствувалъ голѣмо самодоволствие при мисльта, че той е открилъ на българския народъ една истина, която до сега е минувала за много „проста“. Но всичко това г. К. не казва „просто“ и безцѣлно. Не! той гони известна цѣль, именно: „че при такива условия естествено е всѣка държава да търси съюзници, които могатъ да ѝ помогнатъ въ случай на нужда“ и отъ тука да се съюзимъ и да влѣземъ „въ най добри и тѣсни свѣрзки съ Русия“.

Взаимната зависимостъ и влияние на народитѣ въ тѣхното развитие е такава банална истина, която никой, въпрѣки противното твърдение на г. К., не игнорира. Но слѣдва ли отъ тука, че ний трѣбва да се съюзимъ съ Русия? Има ли логическа свѣрзка между първото и второто? Да, толкова логически сж свѣрзани тѣ, колкото логика има напр. въ слѣдующето предложение: „главата ме боли и за да не ме боли ще да я отрѣжа“. И дѣйствително, като исхождаме изъ сѣщото начало, изъ което исхожда и г. К., ний можемъ да кажемъ слѣдующето: „режимътъ въ една страна влияе върху режимътъ на другата страна и толкова повече влияе, колкото повече между тѣзи двѣ страни

има „добри и тѣсни свѣрзки“; а тъй като Руссия е една деспотическа страна, то нейното влияние върху нашитѣ свободни учреждения не може да бѣде освѣнъ крайно пагубно и затова, колкото нашитѣ „свѣрзки съ русското правителство сж по-слаби и по-незначителни, толкова по-добрѣ за насъ“. И наистина досегашнитѣ отношения на Руссия къмъ насъ ни даватъ толкова изобилни факти и доказателства за нашата цѣль, щото ний се намираме предъ едно истинско *embarras de richesse*. Но нека разгледаме по-отблизо думитѣ на г. Кар. и за това ще изложимъ първо нашето отношение къмъ „сюзитѣ“ въобще и послѣ къмъ „сюза“ съ Руссия отдѣлно.

Сюзитѣ сжществуватъ. Ний днесъ имаме двойственний и тройственний сюзии. Но слѣдва ли отъ тука, че тѣ сж едно полезно нѣщо на което ний трѣбва да подражаваме? Тѣхното сжществуване още не е доказателство за тѣхната полезность или по-право казано — за тѣхната полезность отъ *гледна точка на работническитѣ интереси*. Капиталистическата експлоатация и тя сжществува, но полезна ли е за работницитѣ, когато тя се състои именно въ експлоатиранieto на сжщитѣ тѣзи работници. А какво представляватъ „сюзитѣ“, каква е тѣхната цѣль, кои интереси тѣ защитаватъ? — Сюзитѣ сж превърнали Европа въ нѣколко военни лагери, разноскитѣ на които въ натура и въ пари тегли работний народъ. Ясно е, че сюзитѣ сж едно зло. „Зло, но необходимо зло“ ще отговорятъ политикаитѣ на буржуазията. Да, тѣ сж необходимо зло до тогава, до когато има хищнически правителства, които да искатъ да заробватъ и да държатъ въ подчиненость чужди народи и да завладѣватъ чужди земи, да искатъ да налагатъ чрезъ орѣжие и сила своята воля на по-слабитѣ. До, тогава до когато има имотни класии и капиталисти, които трѣбва съ орѣжие да си пробиятъ нѣтъ за стокитѣ, да създаватъ пазари, да организиратъ колонии, сюзитѣ ще сж нуждни, защото тѣ заякчаватъ властѣта на господствующитѣ слоеве, и защитаватъ тѣхната експлоатация и уѣигоржаватъ тѣхното господство.

Но всичко това не е въ нашия интересъ — на насъ, работницитѣ и социалиститѣ. Ний искаме да свѣршимъ по-скоро тъмничний си и бѣдственъ животъ. А този животъ е еднакъвъ за всичкитѣ работници отъ която страна и да сж тѣ. Ний сме роби и въ нашето отечество, ний сме роби и вънъ отъ него. Насъ не ни дѣли нищо. Ний не завиждаме единъ на други, защото нашата участъ е еднаква. Защо ни е вашата национална и военна слава, защо ни е вашето „народно“ производство? Това всичко е износно за васъ, защото ви донася печала. Ний не искаме да воюваме и да се избиваме помежду си, защото ний сме всинца братя. Ний не искаме да завладѣваме чужди земи, защото земята е широка да побере всички човѣчески рожби. Ний не искаме да отнемаме хлѣбътъ изъ устата на другитѣ, защото хлѣбъ има изобилно и повече отъ колкото трѣбва за всички.

Wir wollen auf Erden glücklich sein,
 Und wollen nicht mehr darben;
 Verschlemmen soll nicht der faule Bauch,
 Was fleissige Hände erwarben.
 Es wächst hienieden Brot genug
 Für alle Menschenskinder,
 Auch Rosen und Myrten, Schönheit und Lust,
 Und Zuckererbsen nicht minder.¹⁾

Но ако ний днесъ гладуваме, ако се скитаме безъ домъ и безъ прехрана, ако днесъ работимъ безъ спиртъ и отлихъ надъ плугътъ или надъ машината и оставаме пакъ голи, то е защото и хлѣбътъ и земята и всички богатства сѣ въ рацѣтъ на имотнитѣ класи.

Ако ний днесъ се убиваме и трепемъ взаимно въ звѣрски войни, то е защото ний не съзнаваме нашитѣ интереси, а вървимъ по волята на нашитѣ експлоататори и на тѣхнитѣ защитници — правителствата. Но тъй като нашитѣ интереси — на насъ работниците отъ всички страни, сѣ еднакви, то нека разберемъ това, нека се проникнемъ отъ общата солидарность, нека се съединимъ дружно да съборимъ днешния редъ наедно съ всичкитѣ негови покровители и защитници. Нека съборимъ пограничните камѣни и изпълнимъ обкопитѣ, нека направимъ богатствата сѣщи и нека всички станемъ равни предъ трудътъ! И когато ний направимъ това тогава ще настѣпи щастieto за човѣчеството, което не ще съставлява вече освѣнъ една фамилия живуща въ миръ и дружба. Тогава производството ще бѣде дѣйствително *народно*, и „народното“ благосъстояние ще бѣде истинско благосъстояние за всички. „Работници отъ всички страни съединявайте се!“ Вече 50 години какъ този мощенъ викъ се чу и днесъ *милиони* работници отъ всички страни си протягатъ братска рѣка. И когато нѣмскитѣ господствующи класи тържествуватъ и празнуватъ военната си и национална слава и своитѣ побѣди надъ френцитѣ, нѣмската нѣколко пѣти милионна²⁾ социалистическа армия протестира високо противъ това съ цѣната на стотини години затвори и хиледи левове глоба, като заявява своята солидарность съ френскитѣ работници. Когато френската буржуазия се хвърля въ обятията на руский царизмъ, френскитѣ социалисти високо протестиратъ, че тѣ нѣматъ нищо общо съ Петербургскитѣ потентатъ и заявяватъ своята солидарность съ неговитѣ жертви. Ние сме за съюзътъ на народитѣ и

¹⁾ Ний искаме на земята щастливи да бѣдемъ, и не искаме вече да гладуваме; лѣнивиятъ търбухъ не трѣбва да поглѣща, това що сѣ изработили трудолюбивитѣ рацѣ.

Достатъчно хлѣбъ расте тукъ за всички човѣшки рожби. Сѣщо рози и мартъ, хубость и радостъ и сладкъ грахъ не по-малко.

(Хайне „Deutschland“).

²⁾ Само мѣже избиратели социалъ-демократи отъ 25 години нагоръ има 1,800,000.

сме противъ съюзътъ на правителствата, а това което иска г. Кар. то е съюзътъ на правителствата — съюзъ, който има за цѣль да увѣковѣчи днешний общественъ редъ.

Частно за русско-българский „съюзъ“ имаме да кажемъ слѣдующето. Тука даже думата „съюзъ“ не е на мѣстото си. Тука не е думата за двѣ еднакво силни правителства, които като разбрали взаимнитѣ си интереси, доброволно и по взаимно съгласие се съюзяватъ. Не, тука нѣма и дѣхъ даже отъ подобно нѣщо. Руссия казва: или ще вървите подирѣ ми, или ще ви затрия отъ лицето на земята. Мислѣте и правѣте „но не забравяйте сѣдбата на Полша и на Черна-Гора. Послѣдната е била всѣкога съ насъ, а първата противъ насъ ¹⁾“ Испѣдѣте Батемберга, защото Батембергъ води политика враждебна на насъ! Испѣдѣте Фердинанда, защото Фердинандъ води политика враждебна на насъ. Отложѣте изборитѣ за Н. Събрание, защото тѣй го изискватъ моитѣ интереси. Освободѣте изъ затворитѣ авторитѣ на 9 Августъ, защото тѣ работяха въ мое име и за моя смѣтка. Сторѣте това и това, нелѣйте върши онова и онова, защото такава е моята воля! — Но дали всичко това е въ интереситѣ на България, Руссия малко иска и да знае. Еднажъ за винаги ний трѣбва да се убѣдимъ, че за нея нѣма български интереси отдѣлни отъ рускитѣ. Не искаме ли ний да я слѣдваме, тогава тя захваща отново: „вий не искате да ме слушате? Добрѣ, азъ ще ви науча. Азъ ще ви испратя генерали да ви управяватъ, ще си взема офицеритѣ изъ вашата войска, за да ви накажа съ ржката на кралъ Милана; азъ ще си повикамъ консулитѣ, за да ви създамъ едно невъзможно международно положение, азъ ще организирамъ чети, ще подкупувамъ агенти, ще имъ давамъ въ ржкѣтъ камии и револвери, а въ джебоветъ имъ ще турна динамитъ, ще създамъ такова вътрѣшно положение, при което да може да вирѣе само стамбуловщината, за да ви покажа, че безъ мене вий не можеге. Вий живѣете само чрезъ моята милость и ще исчезнете отъ моята немилость“.

„Котката трѣбва да я нарѣчете котка“ — казватъ французитѣ. Да не си играемъ съ думитѣ. Русското правителство ще бѣде не нашъ съюзникъ, а нашъ господарь и повелитель. Ний ще бѣдемъ не съюзници на Руссия, а нейни подчинени и васали. Ний ще вървимъ слѣдъ триумфалната ѣ колесница като побѣденъ трофей изъ источната ѣ политика.

Това което Руссия иска явно и високо е съсипателно за насъ отъ икономическа и политическа страна. Но това което тя не иска *сега*, а ще получи съ времето, щомъ като тури ржка на насъ, е още по съсипателно.

По-интересни сж, макаръ и вече много стари и истрити, другитѣ мотиви на Кар. за „добритѣ и тѣснитѣ свръзки“ съ Петербургскитѣ крокодили.

¹⁾ Думи на Генералъ Игнатиева казани Ризову.

Преди всичко „Историческитѣ симпатии на Българскій народъ къмъ Руссия“. Но кадѣ бѣха „историческитѣ симпатии“ на Каравеловъ бѣше противъ Руссия? А че Каравеловъ е противъ Руссия това ни се струва не подлежи на споръ. Знае? Напоследѣтъ всичкитѣ български русофили, а бивши русофоби като Ризова, Цанкова и др. заявяватъ, че тѣ никога не били русофоби, че тѣхъ ги криво разбирали, че тѣ всѣмъ имали най галѣми симпатии за русскій царъ и неговото правителство. Може би и г. Кар. да не е отивалъ противъ „историческитѣ симпатии на българскій народъ“? Но тогава руското правителство много злѣ го е разбрало, като го преслѣдваше и пречеше да стане учителъ въ Пловдивъ. Да, да — това е истина! И г. Каравеловъ ще бжде ли толкова любезенъ да ни пораскаже? И въобще колко поучителни нѣща би могълъ ни раскаже „нихилистътъ Каравеловъ“. За любовта на руското правителство къмъ насъ! Но за да предупредимъ всѣкаквитѣ заблѣдания и помятания, ний ще приведемъ слѣдующитѣ Каравелови думи, които той казалъ въ Пловдивъ въ 1882 или 83 г. русскитѣ г. Матвѣевъ и които послѣдний помѣстя на 279 стр. своята брошура¹⁾: „Русското влияние, заявявалъ г. Каравеловъ, може само да погуби българското дѣло. Ний и Русскитѣ представяме два противоположни и по природата на нѣщата, враждени начала въ славянскій миръ — началото на единството се шетворява отъ Руссия, а началото на разнообразието представятъ българитѣ.

„Борбата на тѣзи начала е неизбежна и неминуема. Ний, българитѣ не трѣбва да се мамимъ отъ това, че Руссия ни е освободила отъ турското иго; ний отъ него и сами би се освободили но малко по-рано или по-късно — това не е важно. Много трудно ще бжде за насъ да съборимъ руското иго, което е тѣска свободното развитие на българскій народъ подъ деликатното название на руска опека. Ето злото противъ което българската интелегенция трѣбва да се бори съ всички сили, срѣди и способности. . . .“

Слѣдъ това нека се повърнемъ пакъ къмъ въпросътъ за „историческитѣ симпатии“. Преди всичко не цѣлий българскій народъ има симпатии къмъ Русскій царъ и неговото правителство. Ний, социалиститѣ, съставляваме сѣщо частъ отъ българскій народъ, а извѣстно е какви гоѣми сѣ нашитѣ симпатии къмъ русскитѣ управители. А като насъ има много други — Но то е удивително въ това че извѣстна частъ отъ българскій народъ има „исторически симпатии“ къмъ руското правителство! Слѣдното се представлява на народа като едно доброжелателно и лютолюбиво правителство, което дойде да ни освободи отъ тѣхъ къмъ насъ. Различни агенти плащани и неплащани въс-

¹⁾ Ний заемаме цитата изъ в. „Свобода“ бр. 177 (1868 г.), гдѣто тази е на руски.

хвалят по четиритѣхъ крайща на България добродѣтели на руската дипломация, силата на рускитѣ оръжия, богатствата на руския царь, великолѣпието на рускитѣ храмове, чудотворството на рускитѣ икони. И найвний *populus*, народъ, слуша и вѣрва. Но това не е съзнателна симпатия, а заблуждение! Наопаки разкажете му за истинскитѣ намѣрения на руското правителство, за истинскитѣ причини на „освободителната“ война. Пръснете мрака и невѣжеството изъ неговата глава. Освѣтете го! Просвѣтете го! *Licht, mehr Licht!* Свѣтлина, повече свѣтлина! Слѣдъ това отъ „историческитѣ симпатии“ не ще останатъ освѣнъ неприятни въспоменания, както въобще е неприятно на чловѣка да си спомни за гдѣто е билъ измаменъ и излъганъ.

Второ което трѣбвало да ни кара да бждемъ съ Русия е „Цѣлокупна България“, за достиганieto на която само Русия ще ни помогне. Руското правителство, прибавяме ний, може да иска да ни пмогне да добиемъ цѣлокупна България само когато се увѣри, че това всичко „цѣлокупно“ ще влѣзе въ нейнитѣ рѣцѣ.

Трета причина е „че Русия не може да ни експлоатира економически . . .; нейнитѣ капитали и производство иматъ още много работа у себе си, тъй *цото нѣмайтъ нужда отъ чуждъ пазаръ*“. Последнитѣ подчертани думи още еднѣжъ ни напомнятъ за самобитната „теория и практика“ на г. К. Нѣма капиталистическо производство на свѣта, никога не го е имало и никога не ще го има, което да „нѣма нужда отъ чуждъ пазаръ“. Всѣко фабрикантинъ би искалъ повече да си харчи стокитѣ, значи, да има пазаръ било свой, било чуждъ. И никога въ стоки недостатѣкъ нѣма, а има недостатѣкъ въ потребители т. е. въ пазари. И никога рускитѣ буржоа не сѣ се спирали да търсятъ чужди пазари. Така ний имаме случаятъ да видимъ у единъ русскъ приятель отчетитѣ на английскитѣ консули въ Техеранъ (Персия), гдѣто се констатира голѣмий прогресъ, който е направилъ руската търговия въ Азия. Ако руската търговия не си е прѣбила пѣтъ у насъ то не е, че тя „нѣма нужда отъ чуждъ пазаръ“ — съвсѣмъ наопаки — а защото тя не може да завладѣе тѣзи пазари. Рускитѣ фабриканти сѣщо бѣгатъ подиръ много голѣми печали и продаватъ скѣпо, за това не могатъ да конкуриратъ съ западно-европейскитѣ.

Но въобще въ пункта за „икономическата експлоатация руссофилитѣ сѣ неуязвими. Истина е, че руската търговия не е развита много, а особено на балканскій полуостровъ и затова народолюбивитѣ български фабриканти нѣма какво да се боятъ за сега отъ руската конкуренция, а наопаки въ борбата имъ противъ западно-европейската конкуренция Русия може да имъ даде помощ морална. Тука се крие всичката тайна на руссофилството. „Съюзътъ“ съ Русия е нуженъ за развитието на младия български капитализмъ или на „младото производство“, както

казва г. Кар. И именно предъ олтарѣтъ на златний телець се поднасятъ въ жертва нашата политическа свобода и нашата народна независимост, които първи ще пострадатъ отъ „съюзътъ“ ни съ Русия.

И когато, наопаки, руската индустрия се развие и достигне да може да конкурира вънкашната индустрия и да си отвори пѣсто въ нашия пазаръ — о, тогава! — бждете увѣрепи, че българскитѣ капиталисти първи ще въстанатъ противъ Русия и отъ руссофили ще се преобърнатъ въ руссофоби. И г. Кар. ще иска да знае тогава за „историческитѣ симпатии на народа“ толкова колкото е искалъ да знае за тѣхъ преди 9 Августъ 86 г.

Г-нъ Кар. се заелъ за твърдѣ неблагоприятната и неблагоприятната задача да защитява руската дипломация, като заявява че „Русия нѣма претенция да завладѣва България“. Наопаки, тя ще има първъ интересъ да ни помага, ако бжде убѣдена че българитѣ ще бждатъ *винаги* съ нея въ случай на война“. Въобще тѣзи хора, руссофилитѣ, трѣба много странно да разбиратъ „завладяването“. Така тѣ ни отдаватъ за „винаги“ подъ расположението на Русия и слѣдъ това идатъ да претендиратъ, че ний ще бждемъ свободни и независими! Но отъ гдѣ слѣдва, че Русия нѣма претенцията да ни завладѣва? „Тя би направила — отговаря г. Кар., много лоша политическа смѣтка, ако би искала да завладѣва България. . . Тогава тя ще бжде принудена да държи своя войска за да ни владѣе. . .“ Очевидно Русия прави „много лоша политическа смѣтка“, защото владѣе Полша и за да държи поляцитѣ въ покорство, държи грамадни войски. Но г. Кар., може да бжде спокоенъ. Руското правителство не е толкова глупаво, колкото то се показва въ въображението на г. Кар. Ако ни завладѣе Русия, тя ще взема отъ насъ сѣшитѣ войници, които ѝ предлагатъ Каравеловъ и С-ие сега „въ случай на война“ и въ добавѣкъ на това, тя ще владѣе една голѣма територия, която ще я направи господаръ на Цариградъ и пѣленъ владѣтель на Черно-море. А ако „българитѣ“ се подигнатъ противъ българскитѣ войски на Русия, тя нѣма нужда да испраща многобройни войски да ни усмиряватъ, защото у насъ има руссофили, които ще се заематъ за тази работа.

Но не тука свършва вънкашната политика на г. К. Има още нѣкои точки и, може би, много по-любопитни по новизмата си отъ колкото горнитѣ, които предъзвкватъ всички руссофили. Тѣзи други точки се състоятъ главно въ слѣдующия пассажъ, който ний заемаме не вече изъ писмото, а изъ други брой (21-.) на *Знаме*. Четете по-скоро: „Тия наши интереси („исторически и завѣтни идеали“) сѣ да приберемъ не само *всичко българско*, но и да добиемъ ония *границы*, които *самата природа* е опредѣлила на нашето плѣме“. Разбирате ли, любезни читатели, смисълътъ на тѣзи думи? Не се стѣмѣваме, защото той е много ясенъ. Ний трѣба да туримъ рѣка и на тѣзи земи, които, макаръ и да не сѣ населени съ българи, но по тази или онази причина износно

ни е да ги владѣемъ. Его истински смисълъ на любопитния пунктъ изъ Каравеловото Знаме. Когато Бисмаркъ присъединяваше насилно, — разбира се, насилно ще върши и г. К., защото никой народъ, изключая българскитѣ руссофили, не ще се остави доброволно да го заробятъ — Елзасъ и Лотарингия, той се оправдаваше съ това, че тѣзи двѣ области макаръ, и да сж французи, но влѣзватъ въ „природнитѣ граници“ на Германия. Българскитѣ му подражатели сжщо призоваватъ „природата“ за свой помощникъ, както разбойницитѣ призоваватъ помощта на природата, като се възползуватъ отъ нощта да обиратъ и убиватъ своитѣ жертви.

Криво смѣтахме ний до сега, че г. К. не обича чужденцитѣ. Ако пъкъ ни напомните безсрамнитѣ и денонсиаторски нападки, които неговий вѣстникъ отправяше къмъ двама чужденци, които получили служба у насъ, причинитѣ на това трѣбва да държимъ другагѣ. Какъ е възможно той да не обича чужденцитѣ, когато той много обича чуждитѣ земи? Тъкмо тѣй, както русското правителство обича българската територия, безъ ни най малко да обича българскиятъ народъ.

Ако на нашитѣ млади завоеватели повинности сж нуждни чужди земи, на добъръ имъ часъ. Нека идатъ и завоеваватъ. Но защо тѣ искатъ да въвлекатъ българскиятъ народъ въ своята насилническа и разбойническа политика? Защо тѣ го каратъ да плаща данъци за да поддържа военщина и войни, защо ни отнематъ синоветѣ и ги испращатъ на бойното поле? Ако на българскитѣ млади капиталисти сж нуждни пазари, ако на българскитѣ управители сж нуждни нови управляеми и данъкоплатци, то нека тѣ сами се въоръжаватъ и нека сами идатъ и се биятъ!

Колкото за насъ, тѣ да не се беспокоятъ. Ако нѣкой ни нападне, ний ще знаемъ да се защитяваме. За това не сж нуждни постоянни войски, високи офицерски чинове и грамадни разноски, а е нужно общото народно въоръжаване — народната милиция. Ако нашата помощ бжде нужна за освобождението на робитѣ, кадѣто и да сж тѣ, ний ще я дадемъ. Ний ще се защитаваме сами, ще помагамъ на дѣлото на прогреса, но не искаме да завоеваваме чужди земи и да заробяваме чужди народи. Тази мръсна задача е достойна само за руското правителство и за неговитѣ послѣдователи въ България или вънъ отъ нея.

Ний сме къмъ края.

За литературнитѣ достойнства на „писмото“ ний нѣма да говоримъ, защото до колкото ни е язвѣстно г. К. никога не е ималъ претенциитѣ да пише свѣстно, а той е претендиралъ само, че може да управлява хората и да урежда държавни работи.

Общото впечатление отъ прочитанието и внимателното прочитание на програмното Каравелово писмо е слѣдущето.

Г-нъ К. като всички буржуазни економисти и политици е крайно повърхностенъ. На общественитѣ кризи си той не вижда

върхътъ. Занаятите пропадатъ, дребното производство, дребната търговия пропада, дребната селска собственост изчезва — въ всички тѣзи явления той не вижда освѣтъ, които дължимъ на капризътъ на държавните бюрократи или на лихварските скубания. Че до като отъ една богатствата се увеличаватъ отъ друга страна се увеличаватъ нишериата — това сѣщо му се струва нѣщо временно и никакъ не му се струва, защото това явление той не удивлява даже съ вниманието си на „политически генералъ.“ (още Ризова похвала). Защо богатствата сѣ разпредѣлятъ неравномерно? И защо, колкото отиваме по-нататъкъ, тази неравномерностъ въ разпредѣлението става по чудовищна и по несвободна? — ще ви навѣрно отговори той, еднитѣ, богатитѣ сѣ увеличавали, когато бѣднитѣ харчали по „20 наполеона за свадба“ и излѣжавали презъ „вълчигѣ празници и бабини дни“. Но единъ селенинъ или работникъ, който има на година само 200 лева приходъ — както е грамадното болшинство — стеснява всѣка година, като си лѣга гладенъ и като ходи голъ по улицата, то въ 10 години той ще спести 200 лева, а въ 100 години — 2000 лева, а презъ това време той ще умѣе да умрѣе много пѣти. Кои сѣ тѣзи хора, които отъ спестяване сѣ ставатъ богати? Може би Хаджи Калчо, който ѣдѣлъ сухъ хлѣбъ и пиялъ друго освѣтъ вода, което не му бъркало да взема единъ грошъ по една параца лихва на день? Отъ какво е станалъ този образцовъ пестовникъ? Дали отъ економисания хлѣбъ или отъ грабеный селски и градски работникъ — отъ то лихоимство?

И какви срѣдства предлага г. К. за да се премахне „економическия кризисъ“? Развитието на „народното производство“, което ще поведе още къмъ по-голямъ неравномерностъ въ богатствата и още повече ще изостри економическия кризисъ. Освѣтъ това той предлага още да се намалятъ расходитѣ и бърза при тоза да ни въвлѣче въ военни съюзи съ най-политическото провѣтство въ Европа, да ни въвлѣче въ войни, които не трѣба да стоимъ въ случай на война съ сѣгнати средства. Карав., и въ други завоевателни авантюри, които ще увеличатъ живота на хиляди хора, ще погълнатъ милиони разходи, които кѣтъ економитѣ на г. Кар. се отнасятъ както

Въ вътрѣшната политика г. К. ни обѣщава законностъ и политическото развитие на конституцията, тѣкмо тѣй както обѣщаватъ другитѣ, когато дойде на властъ, ще я потѣпчи, както я потѣпкватъ другитѣ. Може би г. Каравеловъ е станалъ сега ангелъ, но ако остане самъ не е възпитанъ политически и не съзнава своитѣ интереси и ангелитѣ, по едно естествено влѣчение да распространяватъ на всѣкъ своята благодать, ще му сѣднатъ на главата, и то каратъ да слуша и ако народътъ помърда и каже, че това е въ неговитѣ интереси, тогава ангелитѣ ще отговорятъ. че

той не разбира добръ своите интереси, а ги разбират тѣ, за сѣ поставени да ги пазятъ. И, въобще, не може да има сѣ тамъ, гдѣто има различни интереси, отъ които всѣки отдѣленъ стрѣми къмъ първенство. Не може да има свобода тамъ, гдѣ господствуватъ богатитѣ, царетѣ и князетѣ, бюрокрацията, цината и поповщината.

Въ външната политика г. Кар. ни туря подъ крилото на Русия, гдѣто ний тѣй добръ ще бъдемъ пазени и стиснати, щото ще се задушимъ.

Какво има ново въ писмото на г. К.? Абсолютно нищо. Всичко ний сме чували и не еднажъ, не дваждъ. Наистина, пѣсенъ се пѣе на различни гласове, изпълнителитѣ сѣ различни, но тя си остава не по-малко стара. И само да е стара, но тя е още лицемѣрна, вредна и злонамѣренна, защото пѣсенъта на классовото господство.

Имате ли вий

Ein neues Lied,
Ein besseres Lied? ¹⁾

Вий нѣмате, но ний имаме и ето каква е нашата пѣсенъ. Нищетата ще расте, бѣдността и нещастията ще обхващатъ все по-голямъ и по-голямъ кръгъ хора, богатствата се разпредѣлятъ по-неравномерно, економическиятъ кризисъ се увеличава — до като сжществува частната собственост надъ сръдствата на производството. До като обществото е сѣгашното, гдѣто се борятъ личнитѣ интереси, до тогава силнитѣ ще натискатъ слабитѣ, богатитѣ ще грабятъ бѣднитѣ. Капиталистичното общество ще експлоатиратъ работницитѣ. Селенинътъ ще гледа да отиде у своя съсѣдъ нѣкоя бразда, занаятчията ще гледа да си вземе вистъ на своя колега и ще се мъчи да му отнеме купувача. Проклятие на частната собственостъ, която води подиръ толкова злини! Нека затриемъ синуритѣ по нивята, нека сгаримъ плетищата на фабрицитѣ, — нека направимъ обща земя, фабрикитѣ, орждията на производството, желѣзницитѣ. — И превърнемъ частната собственостъ върху сръдствата на производството въ общественна. Тогава нѣма да имаме нужда нито отъ „политически генерали“, нито отъ „народни трибуни“, нито отъ моралисти à la Ризовъ. Тогава нѣма да има войни и съперничества, нѣма да има класи, нѣма да има бѣдностъ, нѣма да има кризи, защото всичко ще принадлежи на всички наедно и никого отдѣлно.

Ето нашата пѣсенъ — пѣсенъта на бѣдѣщето, пѣсенъта на човѣшкото щастие и на човѣшката любовъ.

Не ви се аресва нашата пѣсенъ?

Но ний ще ви направимъ щастливи въпрѣки васъ! Ако вий непременно искате да прилагате вапитѣ „бюджетъ на економии“, „разумни тарифи“ и прочие хубости въ живота на народитѣ, за поле на реформаторската си дѣятелностъ трѣба да изберете друга планета.

К. Р.

¹⁾ Една нова пѣсенъ, по-хубава пѣсенъ?

Въ механата.

(Очеркъ).

Първия денъ на Коледа бѣше, а мене нищо не ме радваше, ни домашния кѣтъ, ни Христовото раждане не мога да дамъ това спокойствие на душата ми, което имамъ отъ една година на този денъ. Не искахъ да излѣза въ тѣмъ, да усѣщахъ едно голѣмо отвъръщение къмъ хората между толкова години съмъ живѣлъ: мисляхъ си, че първия денъ, когото ще срѣщна, ще бѣде по-лошъ и отъ звѣръ. Звѣроветѣ азъ не се плаша: у тѣхъ освѣтъ единъ денъ страхъ друго нищо страшно не мога да видя. А у човѣка? Боже мой, у него е всичко страшно: и погледътъ, и усмивката, и цалувката! . . . Макаръ и младъ, но сѣгашната ядъ душа, азъ стоя като чуждъ въ тая звѣршина, която носи името земя. Преди години, до като бѣхъ младъ, азъ бѣхъ добръ, веселъ, пъленъ съ енергия и на всичко се радвахъ. А сега? напрежната радостъ е замѣнена отъ пелена отъ мрачни мисли, които държатъ цѣлото същество въ вълнение. Азъ гледамъ на всичко, искамъ да се любувамъ, да съзерцавамъ, но житейската отрова е по-силна, всѣко чувство, което може да възбуди каква-годѣ симпатия у мене . . . Азъ съмъ единъ странникъ за хората въ този градъ, съ мисли, чувства, болки и идеали съвсѣмъ различни отъ тия, които ги вълнуватъ. Коледа е весела за тѣзи, които всичко гледатъ, а нищо не могатъ да направятъ, на Коледа сж весели само тѣзи, които съ едно празненство грѣшната дѣснаца на пона получаватъ прошка за всичкитѣ си кражби, золуми и злодѣйства, и получаватъ благоволение да отговѣятъ съ кървавия потъ на брата си. А годината сиракъ, клѣтата вдовица и мършавия работникъ, които нѣма нищо, нищо сж знаели почивка, ще отговѣятъ съ мразъ, а и коравъ кѣсъ хлѣбъ, намокренъ съ жежки и солени сълзи.

Само единъ споменъ за свѣтовнитѣ неправди, ме измъчаше крайно и азъ почувствувахъ силно уморяване. Азъ жаляхъ за расходка, но такава расходка, която да нѣма свършване. Искяхъ да вървя, да вървя и вѣчно да вървя, като Скитникътъ Евреинъ. Излѣзохъ. И съ бързината на гоненъ излѣзъхъ изъ клѣтката си, намѣрихъ се на полето.

Пътътъ, по който бѣхъ тръгналъ, водеше ме за селото Х.; той бѣше равенъ и покритъ съ снѣгъ. Студениятъ утренъ вѣтръ тананикаше своята чудна пѣсень. Отъ дѣветъ страни на змибообразния ми пътъ се простираха пространни нивы, обвити въ бѣлата пелена на зимата, подъ която тукъ-тамъ се забѣлѣзваше зеленина. Зимната гледка на полето ме пренесе въ мислитѣ и желаніята на селенина, който още презъ зимата предвижда наградата на трудътъ си. Дебелъ снѣгъ, голѣмъ берекетъ, си рѣкохъ, но за кого ще бъде? — Това всѣкой знае. Нашиятъ селянинъ знае само да оре, жъне и вършѣ, а зърното вмѣсто него другъ прибира; или лихваря, или бирника, който предвари. Отъ бога било тъй наредено: „единъ да се мѣчи, а другъ да се пѣчи“, казватъ старитѣ и това било право! Цѣлъ день подъ най-жежкия слънчевъ пекъ селянинътъ пълзи по нивата си, гори лицето си, поти се, труди се, — труди се денъ и нощъ, а трудътъ му? О, не питайте, той не може да стигне само за тѣзи, които го просвѣщаватъ съ духовити фрази; . . . Макаръ че селянинътъ произвежда като жаръ пшеница, ала той не може да я ѣде, той е доволенъ и за просеника, стига да го има всѣкой день. Жълтата като алтънъ пшеница я ѣдатъ тѣзи, които „гноятъ гърди и лѣятъ рѣки мастило“ за „благото на „простака и дебелакъ селянинъ; нея я ѣдатъ тѣзи, които измудрюватъ закони да „охраняватъ“ свободата, живота и имота на дрипавия и гладенъ селянинъ; най-послѣ, нея я ѣде всичката оная пълпачъ, която поддържа днешнитѣ неправди и на която идеала е: да граби и ѣде! . . . Азъ бѣхъ цѣлъ унесенъ въ мисли, мисли тѣжни, ядни, и тѣ биха ме завели много далечъ, ако ближния кучешки лай не бѣше имъ побъркалъ на свободното течение.

Азъ бѣхъ вече до самото село, съ което ме свързваха най-милитѣ спомени отъ моитѣ юношески години. И щомъ го стъпихъ почнахъ по-свободно да дишамъ, стана ми нѣжакъ по-легко. Това село бѣше първото стѣпало, което ме въведе

въ житейското море. Тамъ азъ първий пътъ опитахъ хорската любя и тамъ се азъ научихъ да любя и да мразя . . . Като то видѣхъ, стори ми се, че нѣкоя вълшебна сила ме кара да удвоявамъ крачкитѣ си, и азъ бързахъ ли, бързахъ къмъ него. Най-послѣ стигнахъ въ селото. Пътътъ ме изведе предъ селската механа. Предъ дюкяна бѣха събрани около десетина селски момци чистичко, празнично облѣчени. Познаха ме, поздравихме се, и слѣдъ обыкновеннитѣ: „какъ сте, добръ ли сте?“ понечихъ да тръгна за въ домътъ на стария си приятель бай Иванъ. Но още не бѣхъ изминалъ нѣколко крачки когато чухъ изотзадъ добръ познатия гласъ на моя приятель: — „Ако отивашъ у бача си Иванови, върни се; бачо ти Иванъ е въ „черквата“, ела и ти да си препалишъ една воценица, та тогава ще ходимъ заедно“, — доста високо ми извика бай Иванъ и, когато се обърнахъ, азъ видѣхъ неговото привѣтливо лице, на което играеше умна усмивка. Съ думитѣ: „Е, добръ дошелъ сега“, бай Иванъ ми стисна ръката нѣжно, и държайки ме още за нея тържественно ме въведе въ кръчмата. Тамъ бѣха повечето отъ селянитѣ, които, щомъ ме видѣха, ме поздравиха, съ едно продължително „О-о-о-о! добръ дошелъ“! По обичая трѣбваше да се рѣкувамъ съ всички, познати и непознати, които до като изредя, рѣцѣтъ ми се стоплиха. Азъ сѣднахъ до бай Ивана, който бѣше се погрижилъ да ми приготи мѣсто до себе си, и си порѣчахъ единъ чай. Нашата маса въ едно кратко време взема връхъ въ кръчмата, защото при насъ бѣха насѣдали повечето отъ познатитѣ на менъ селяне и почнаха да ме запитватъ „за туй, за онуй“.

Голѣмата навалица въ селската кръчма, още сутринта на първия день на Коледа, ми направи силно впечатление. Това явление за мене бѣше необикновено, защото въ предишни години, когато азъ живѣхъ въ село, на днешния день, освѣнъ коледаритѣ-момци, които следъ коледванието нахълтаха въ механата да продаватъ на кръчмаря краваитѣ, други женени хора не можеше да видишъ. Семейнитѣ селене, слѣдъ като разговѣяха съ домашнитѣ си, ходѣха по роднини и ближни да имъ честитятъ Коледата, голѣмата свиня и дебелия бахоръ. А тази година? Като че ли този обичай бѣше забравенъ; женитѣ зарѣзали семействата си, взели мѣстата на младежитѣ въ селската механа и съ пълни оканици славятъ Христовото

рождение. Полюбопитствувахъ за причинитѣ на това и се обърнахъ къмъ бай Ивана доста високо съ въпроса:

— А, бе, бай Иване, каква е тази работа, днесъ гачи не е Коледа, та сте се събрали всичкиѣ толкова рано въ мехавата?

— Каква ще е, — каго всичкитѣ хора, отговори бай Иванъ и се загледа къмъ земята.

— Чудно, наистина, азъ двѣ години съмъ живѣлъ въ вашето село, но не помня таквози нѣщо; на такъвъ голѣмъ день още отъ зори да напълните механата все трѣбва да има защо!

— Тогазъ не си помнилъ, но сега на ли виждашъ, за по вататѣкъ не питай. Идущата година, ако е рѣкълъ Господъ, ще дойдатъ тука и тѣзи, които тази година ги нѣма, ми възрази развълнувано дѣдо Недѣлчо.

— Тогазъ бѣше друго, даскале, а сега е съвсѣмъ друго, добави бабинъ Миринъ Георги. Его на, тогазъ нѣмаше като сега законъ, който да наказва хората, когато пиятъ въ кръчмата и хората пакъ по-малко се напиваха. Сега чуваме, че отъ нова година щѣлъ да излѣзе единъ новъ законъ да се наказватъ тѣзи, които стоятъ до късно въ кръчмитѣ и се напиватъ. Като чухме това чудо, ний побързахме да си натоваримъ колата догдѣ е още рано — „рано пиле рано пѣе“, казва пословицата. Чудни хора биле тѣзи учениѣ, даскале; тѣ като че ли съ зюмбюлъ сж паднали отъ небето и не сж живѣли между хората, та вършатъ такива диви работи. А бе, азъ като искамъ да се напия не законъ, а калѣчъ надъ главата ми да стоя, пакъ ще се напия. Криви сж тѣ, че ни докараха на този халъ.

Мишовъ Колю, който до сега стоеше презъ три маси далече отъ нашата, щомъ зачу разговора ни, стана та дойде при насъ и, като се намѣсти въ кюшето, намѣси се въ разговора:

— Да ви кажа ли азъ, почна Мишовъ Колю, тѣзи учениѣ знаятъ само айлъци да взематъ и нищо повече. Не виждатъ, че оголѣхме „като арнаутска пушка“; женитѣ и дѣцата ни отъ цигани по-бетеръ станаха; отъ борчове и вергии очи не можемъ да отворимъ, а тѣ сѣднаха да измислюватъ закони да не пиятъ народа. Който е измислилъ този законъ нека бжде на мое мѣсто, че тогава да го питамъ

него. Вчера сутринъ, когато се коляха свинитѣ, дѣ-
мната ме начигарили и току ме питатъ: „Тате, кога ще
и на насъ свиня? чичови още отъ зори заклаха тѣх-
Питатъ и ме зяпатъ въ устата, какво ще имъ кажа;
нѣмание не разбиратъ. — „Не бързайте, дѣца, още е
и ние ще купимъ“, казахъ имъ и поискахъ да излѣза
бѣщи. Отъ дѣ се изврѣ пустата му жена на пѣтя ми,
не задрѣсти да съмъ ѝ купялъ брашно — „Остави ти сви-
ами за утрѣ хлѣбъ нѣма; вижъ отъ дѣ ще вземешъ
двѣ крини брашно, зере гладно се не сѣди“. — Сега
чавихме Коледата, рѣкохъ си и излѣзохъ. Излѣзохъ на
и се чудѣхъ кой пѣтъ да заловя, на кой камѣкъ да
дари главата. Много мислихъ и нищо не намислихъ. На
години освѣнъ иманието всичкото е лѣжа: отъ когото
а поискахъ, знаяхъ че ще мя върне празенъ; у когото
хъ надѣжда — нѣмаше, а у когото имаше — на дявола
ниѣ не дава. Като си спомнихъ дали на този халъ съмъ
мъ домъчня ми и хъ, хъ ще заплача. Освѣнъ умираието
якото е лѣжа — си рѣкохъ, и право въ механата при бай
матра. Като дръпнахъ три юза и юзъ, работата дойде на
мъ. Дойде обѣдъ и замина, мръкна се, а на мене все още
ми се отива въ къщи; ида ли си, каранието съ жената
те готово. Право казва турчина: „кавга йоклуктанъ чи-
ръ“, отъ нѣманицата излиза всичко ти казвамъ. Отъ какъ
побърка работата ми не се минува день да се не кара-
съ жената за нищо и никакво, гдѣ таквозъ нѣщо напредъ?
еди срамъ ме бѣше да дойда въ механата, а сега не ми
излиза изъ нея; въ къщи, сѣкашъ има врѣла вода, та не
се сѣди въ нея. Ний се отсрамахме вече, пригелю, пер-
то отъ очитѣ ни падна, за туй не единъ, а хиляда закона
шаръ сж!

Като свърши дългата си и чистосърдечна исповѣдь, бай
олою отиде пакъ на старото си мѣсто и си поржча „едно
бѣло пелинашъ“.

— Мишовъ Колю гдѣто расправя, даскале, е цѣла истина,
ва азъ го знамъ, защото и презъ мойта глава премина такъвъ
инѣ облакъ. Когато залови онзиденишната зима, имахъ всичко
оловинъ кола сѣно и нѣколко крини ечимикъ; уплашихъ се,
е ще уморя овцетѣ гладни: сѣното и ечимика бѣха на пре-
вршване, а пари — даде богъ. Въ нѣкои отъ кумпийтѣ имаше

и сѣно и ечимикъ за отдѣляние, но безъ пари не даватъ. Отидохъ при вълнаря да ми даде сръщу вълната още 200—300 гроша, но той не иска и да ме чуе. — „Колкото ти се слѣдваше, толкозъ ти дадохъ“, каза, май съ човѣкъ, и тамъ умре. А какво ми той даде? — Съ кондуратъ узапти ми на 300 овце вълната, пѣкъ за нея ми даде всичко на всичко 400 гроша и тѣхъ дадохъ за данъци. — „Мога да ти дамъ пари, и тѣхъ за хатѣръ, но ако ми дадешъ сръщу тѣхъ овни“, каза найсетѣ, слѣдъ много молби. А когато го запитахъ, колко ще ми плати на чифта, посмѣнка, посмѣнка и каза 70 — 80 гроша най много. — „Нѣкой ако ти даде повече, дай ги нему“, рече и свърши. Очитѣ ми се налѣха и, ако не бѣхъ малко въ себе си, щѣхъ да го добия. Не стига гдѣто ми свѣрза рѣцѣтъ, ами отгорѣ ще се гаври и съ стоката ми. . . . Върнахъ се въ село, но при овцетѣ не ми се отиваше — не искахъ да гледамъ стоката си, която слѣдъ нѣкой и другъ день трѣбваше да мръзне отъ гладъ; въ къщи не можахъ да се сира, та се отзовахъ въ дюкяна, ей тука, дѣто забравихъ и скърби и ядове. Правото казватъ поповетѣ, че виното веселяло сърцето. — Момче, дай ни още половинъ телограмъ, до като закона не е дошелъ въ нашето село, та каквото ще да става, рече Кунинъ Вичо и се обърна на друга страна.

Бай Иванъ, който до сега мълчишката пушеше лулата и се вгледваше въ гѣститѣ кълба димъ, които испущаше изъ устата си, искашли се и рече:

— Даскале, ще ти раскажа една приказка, която нашитѣ голѣмци я знаятъ, но не могатъ да я разбератъ. Тя е къса, за туй слушай хубаво. Слѣдъ тѣзи думи бай Иванъ начена: — „Имало едно време единъ царъ, който отбиралъ отъ царскитѣ си работи, колкото царетѣ му отбиратъ. Отъ нѣмание на работа трѣбва да е било, веднажъ преоблѣкалъ се съ прости дрѣхы и тръгналъ да заобиколи царството си. Гледа царьтъ — хората работятъ день и нощъ, на спокойствие. Като се върналъ въ столицата си, събралъ пашитѣ, по днешному министритѣ, и имъ расправилъ какво видѣлъ. — Ковушканъ хора не видѣхъ, казалъ царьтъ, нѣма весели хора въ царството ми. За този кусуръ царьтъ ги наказалъ, като имъ натоварилъ тѣжки данъци. На другата година царьтъ пакъ излѣзалъ на обиколка, но и тогазъ не можалъ да сръщне онова, което дирялъ. Този пътъ хората биле по-умислени и расстѣли по-много

се ядосалъ много и, когато се завърналъ, наложилъ по-тѣжки данъци. Едвамъ на третата година царьтъ могъ да намѣри тукъ-тамъ онова, което дирялъ: хората, като ви, че „сръщу байръ вода се не кара“, отпуснали му въ работно време отъ зора до тъмно стояли по кръчмѣ, като настъ, за работа не помислювали — пите, ѣдене, ра, пѣсни, мухабети, колкото щѣшъ. Ей, тѣй ви искамъ, щѣлъ на умѣтъ си царя и, като се върналъ въ столицата, похвалилъ се на пашитѣ, че неговата рая взела да му харесва и за да докара всички на една вѣра, натоварилъ ги данъцитѣ. На четвъртата година царьтъ, като обикалялъ царчината си, смаялъ се: въ полето тукъ-тамъ се мѣркали хора, а въ кръчмитѣ пълно — мъже, жени, дѣца, колкото щѣшъ, ани пѣятъ, други играятъ, трети кадѣто сж пили и тамъ мислюнали. — Хж, тѣй ви искамъ, рѣкълъ царя и ухиленъ до уши се завърналъ въ столицата си. Когато расправилъ на пашитѣ, не можалъ да имъ се нахвали. Пашитѣ, които биле само „далъ каукчий“ — влати шапковци по български, се ухилили, като варени пачи, смѣли се до уши и хвалили царя за дълбокия му умъ. Както между слѣпитѣ се намира по единъ едноокъ да ги води, сжщо и между царювитѣ паши се намѣрилъ единъ по-уменъ, който разбралъ, че работата не отива на добръ; умния паша посръщналъ царя и му рѣкълъ: „царю честити, тази работа не отива на добръ. . . . Тѣзи веселия не сж отъ добрини, тѣ сж отъ голѣма сиромашия. Не знаете ли, че хората ланската си давнина не сж платили още. Презъ по-напрешнитѣ години тѣй не бѣше; тогазъ щомъ расхвърляхме данъка и въ нѣколко недѣли се събираше, — а сега? Цѣла година се мина и хазната стои праздна“. Като казалъ пащата, че давнината не била събрана и хазната останала праздна, царьтъ опулилъ очи и ядосано извикалъ: „Защо не сте ми казали тогава до сега? Пащата се разтрепералъ и не можалъ да отговори нищо. Слѣдъ малко мисление, царьтъ казалъ: „Скоро напишете царската ми заповѣдъ, че отъ днесъ насетѣ, който въ работно време не си гледа работата, а стои въ кръчмата и се напива, ще се наказва най строго!“ Заповѣдта била на часътъ написана и разгласена по голѣмата царюва държава, но нѣмало кой да слуша: хората не знаели вече ни страхъ, ни срамъ.

И нашата работа, е сжщата, както на тѣзи сиромаси. На-

шитѣ голѣмци искатъ да ни надѣнатъ клашника подиръ дѣтъ. Не единъ законъ, а хиляда закона парѣ не чинатъ. И за кражбитѣ има законъ, ала тѣ взеха по-често да ставатъ. „Ачлѣкъ адама кавалъ чалдърѣръ“, гладѣтъ научва човѣка и кавалъ да свири, казватъ турцитѣ и тази имъ приказска е права.

— То е тѣй, бе бай Иване, възразихъ азъ, но вие още не сте дошли на този халъ. Тази година нѣ хранитѣ ви бѣха добри, пѣкъ и сеидбитѣ ви — нали сега имъ падна този дебелъ снѣгъ — за лѣтосъ ще бѣдатъ чудо; еъ се оплаквайте толкова.

— Берекетъ даде господъ, но той зарадва други хора. Още не бѣхме почнали харманъ и бирникѣтъ секвестира кому една, кому двѣ кладни, а слѣдъ него трѣгнаха цѣла сюрюи търговци, като на мърша, да взематъ безъ пари мѣката ни; отъ една страна ние върхахме, отъ друга бирникѣтъ за бедава я продава. Още бирника не бѣхме махнали отъ главата си, допадна и земледѣлческия касиеръ съ сѣдебния приставъ. Слѣдъ него, като се нанизаха лихвари, бакали, чакали — страхъ да те набие — всичкитѣ се надпреварваха кой по-напредъ да секвестира, кой по-много да вземе! . . . Още презъ хармана повечето комшии останаха гладни. А сега дѣто е въ земята не е наше. Него го продадохме срѣщу борчове, преди да го засѣмъ, за туй не му се радваме — то ще стане късметъ на други. „Питата, наистина, ний я мѣсихме, но ти на насъ късметъ нѣма да бѣде — нея други ще я ѣдатъ!“

До гдѣто ний така бѣсѣдувахме на ближната до насъ маса компанията бѣше пресушила много оканици и разговорѣтъ тамъ отъ тихъ стана шуменъ, всички приказваха, никой не слушаше. А дългия Иванъ, който бѣше облѣгнатъ на кюшето, подавайки литѣра на кръчмаря да го напълни, съ единъ пресишналъ гласъ запѣ:

„Тури вино да пиеме, Джурольо,
И паритѣ ще ти дадемъ, Джурольо,
Ду година пу т'ва време, Джурольо:
Дурдѣ гарванъ побѣлѣе, Джурольо
И сухъ сухаръ листи пустне, Джурольо;
Куга са двама повърнеме, Джурольо.
Куга смѣтка прегледаме, Джурольо
Тугазъ пари ще ти ладѣмъ, Джурольо“.

Всички ний се заслушахме въ пѣсенѣта. Тѣжки мрачни мисли ме нагазиха . . . Що ги е грижа нашитѣ управници, че животѣтъ на селянина е горчивъ, че прихода на нивата му не е достатѣченъ да покрие расходитѣ му, щомъ се пѣлятъ бездѣннитѣ джобове на лихваря и богатия, щомъ като трѣбватъ за патриотизмъ, за православие, помирение . . . Тѣхната съвѣсть е спокойна и тѣ още по-спокойно търкатъ тѣснитѣ си чела да измислюватъ закончета, по силата на които по-лесно да се съблича дрѣхата отъ гърба на селянина, на гладния работникъ! . . .

Азъ и така бѣхъ доста огорченъ, та не искахъ да при-
турямъ повече горчила на отровената си отъ ядѣ душа, за-
това поканихъ бай Ивана да си ходимъ.
Излѣзохме, излѣзоха и други, а повечето отъ комшиитѣ останаха, „хемъ да пиятъ, хемъ да пѣятъ“, до като законѣтъ не е дошълъ въ селото имъ! . . .

П. Овчаровъ.

Н е й.

Кога ме печалнитѣ мисли тревожатъ.
Покой кога нѣмамъ въ моята душа
'Га мисли коститѣ ми гдѣ ли ще сложатъ
'Га гледамъ сирацитѣ бѣдни в'свѣта
'Га плача съсъ роба, вериги що влаче
'Га плача, че тъмно, е тъмно в'свѣта,
Тогавъ о! мила, дойди ти при мене
Да смѣся азъ мойта съ твоята сълза.

Левъ.

Аграрният въпрос въ Германия.

Статитѣ на Бебеля въ Vorwärts. — Бреславский конгресъ. — Рѣчитѣ на Кварка и Шипеля.

Въ тѣзи статия ний ще изложимъ разискванията, които станаха по аграрния въпросъ на Бреславский социалъ-демократически конгресъ. Тѣзи разисквания сж отъ особена важность теорическа и практическа за всички социалисти въобще и частно за насъ — българскитѣ социалисти. И наистина никой не отрича, че у насъ земледѣлческата масса съставлява главната часть въ населението и слѣдователно фактическата сила, безъ помощта на която немислимо е нашето идване на власть.

I.

Какви мѣрки трѣба да вземемъ ний социалиститѣ за да привлѣчемъ селенитѣ на наша страна безъ да паднемъ въ противорѣчие съ нашитѣ общественни и политически начала? ето въпросътъ, около който като около една централна осьъ се въртятъ всичкитѣ тѣй нарѣчени аграрни разисквания.

Германскитѣ ни другари въ това отношение, както и въ много други, представляватъ единъ неподражаемъ образецъ. Аграрнитѣ разисквания на тѣхния конгресъ приеха такава пълнота и научность каквато ний рѣдко срѣщаме въ дневницитѣ на различнитѣ парламенти. Може би въ историята на английския парламентъ ще срѣцнемъ нѣщо подобно при разискванието на важни въпроси, но днесъ за днесъ на всѣкагѣ господствува, а особенно въ нашата благословена страна — „въпросътъ е исчерпанъ“, което не позволява не само научни, сериозни и подробни разисквания, но въобще никакви разисквания. Обширностьта на въпросътъ ни накара да му посвѣтимъ една отдѣлна статия, въ нѣгогъ „социалний прегледъ“. На краятъ въ статията ний ще дадемъ нашитѣ заключения по въпроса, а сега нека пристѣпимъ къмъ неговото изложение.

Въ III кв. на *Денъ*, въ „Соц. прегледъ“, ний обяснихме при какви условия се избра на франкфуртский конгресъ *аграрна комиссия* да изработи проектъ за една *аграрна программа*. Сжщо тамъ преведохме и самия проектъ — программа, така щото читателътъ ни въ случай на нужда може да се обърне до тек-

ки. Слѣдъ напечатванието на прѣкта, въ появиа двѣ статии отъ Бебеля въ които той, като комисията и партизанинъ на проектътъ, коментираше. Значи въ тѣзи статии се излагаха възгледовѣ на нея и за това интересно е да ги отбѣлѣжимъ.

Тѣ захващатъ съ слѣдующето встъпително обяснение: "Където да предвиди, че напечатванието на проекта на аграрната комисия ще предизвика въ неприязнитѣ всички онѣзи забѣлѣжки и възражения, които привикнали да слушае щомъ като въ нашитѣ редове сѣ разисквания по програмата и тактиката на партията едно възражение, което да не е правено вече хитро нито едно сѣждение, което да не сме слушали до сега отъ това, прочитанието на различнитѣ разсѣждения на неприятели върху проектътъ ни достави нѣколко интересни, защото напр. чловѣкъ ще се расмѣши като си каже: какъ неприятели нѣ, съ единъ претендирующъ на видъ разсѣждаватъ за предшествующитѣ изработванія на програмата обстоятелства, които, както тѣ ги предсказва твърдѣ далечъ отъ истинскитѣ. Сѣщо не липсватъ и предсказания и предсказания "какъ партията преминуваше и повече въ една реформаторска-радикална партия, а тя "отхвърля своятъ революционенъ характеръ" и много други подобни разсѣждения които, макаръ отъ много години да се повтарятъ отъ време на време, но отъ това не станали по-вѣрни."

Слѣднѣното заявление на Бебеля изобличава въ сѣщото тѣзи господа, които неприлично приписваха горнитѣ сѣждения. Така миналата пролѣтъ в. "М. България" — рецензията на който, слѣдъ като руский царъ ги проводи да сега незнайтъ на кой господаръ да слугуватъ — бѣше издалъ изводи отъ едно наричано Бебелово писмо, въ което Бебель заявявалъ, че партията се "забавя въ опортюнизъмъ и буржуазний радикализъмъ". "М. Б." бѣше превела въ своята "писмо" изъ лозанското списание La Bibliothèque Universelle, обаче послѣдната съвсѣмъ не ни казваше отъ какъвъ изникъ тя е почерпала своитѣ сѣдения. Това ни накара да изкрѣмъ тѣхната автентичность, а слѣдъ горнитѣ думи на насъ нашето подозрѣние стана истина. Задачата на аграрната комисия се състоеше въ "изработване", както е казано въ резолюцията на франкфуртския конгресъ, на една аграрно-политическа программа въ която, въ едно достъпно за тѣхъ изложение да бѣдатъ освѣтлени и обяснени полезнитѣ за селскитѣ сѣдѣтелскитѣ работници непосредствени искания на Ерстеката программа".

"Така щото, пише Бебель, задачата на комисията бѣше много ограничена. Основната часть на програмата остава неопредѣлена, а тя гласи: "Частното владѣние на сѣдствата на

производството, което (частно владѣние), ако по-
усигоряваше на производителя собствеността въ
продуктъ, днесъ се е превърнало въ сръдство за
нието (експроприирането) на селенитѣ, занаятчи-
търговци, като прави въ сѣщото време, щото нера-
капиталистичитѣ, едритѣ землевладѣлци — да сж вла-
продуктитѣ на работническия трудъ. Само превръ-
капиталистическото частно владѣние на сръдствата
водството — земята, минитѣ, руднитѣ и карьер-
витѣ материали, сѣчивата, машинитѣ, пазитѣ
сръдства — въ общественото владѣние и превръ-
стоковото производство въ социалистическо произво-
водено отъ и за обществото. — само това ще направи
рата и постоянно растящата производителна сила на
венний трудъ намѣсто да бжде за работнитѣ класи на
на нищета и подчиненост да се преобърне въ источ-
високо благоденствие и всестранно и хармоническо съ-
зование“.

Въ горнята резолюция на Ерфуртскій конгресъ
лирана главната и революционната цѣль на социали-
говото стремление да преобрази коренно съвременнитѣ
чески и политически отношения. Тази резолюция, както
по-горѣ Бебель остава неокѣтната, а слѣдователно и со-
демократия остава тѣй революционна, както и по-напредъ
еднѣжъ ний можемъ да кажемъ, че обратнитѣ твър-
нѣмската буржуазна преса сж напълно безосновни.

„Ако социалната демократия, слѣдва Бебель, се отри-
основнитѣ си начала, то тя престава да бжде соци-
мокрация и ако тя би поискала да скрие своята истин-
щѣше да извърше най глупавото, което може да стор-
едно подбѣно поведение ще се възползуватъ само напѣ-
тивници и ще е въ вѣда на партията. Социалната демо-
нѣма никакви причини да се бори подъ лъжливо знаме
сваленъ прицѣлъ, защото именно благодарение на своята
программа, съ честността и явността на дѣйствиата си
безстрашната борба тя стана велика и многобройна, съ
программа тя ще побѣди“.

Въ приведенъ въ III кн. на *День* проектъ за програм-
е забѣлѣзано, че всичкитѣ изброени тамъ непосредствени
ми нѣмската социалъ-демократия се стреми да добие още
въ рамкитѣ на съществуващия общественъ и държавенъ стр-
Това положение е сѣщо дало поводъ на буржуазната преса
преписватъ на социалъ демократитѣ още еднѣжъ желанието
искали да покриятъ своитѣ революционни цѣли. На което
бель отговаря:

„Това разбиране е сѣвсѣмъ погрѣшно. Предложени-
въ рамкитѣ на съществуващия общественъ редъ“ далечъ
ново. Въ третата часть на старата готска программа е ка-
зано: „партията дѣйствува въ границитѣ на днешното об-
щество“. По-нататѣкъ това предложение за всѣки който знае
чете незначително освѣтъ слѣдующето: *това което трѣбва да се
дѣла въ днешното, въ буржуазното общество не е социа-*
Социалната демократия щѣше да се преобърне въ една
политическа партия, ако тя поискаше отъ буржуазното общество,
като господствуватъ буржуазнитѣ идеи, осъществението на
социалистически искания. Това не иска никой разбранъ социалъ-
демократъ и партията се е държала постоянно далечъ отъ
добна една утопия.

„Това що е помѣстено въ цѣлата втора часть (тука е ду-
тата за най близкитѣ искания на социалната демократия — Прев.)
нашата программа може да бжде поддържано, защитавано и
осъществено отъ всѣка една честна радикална буржуазна партия, която
сконда изъ пълното политическо равноправие и счита за не-
необходимъ прокарването на коренни общественни реформи безъ
излиза изъ границитѣ на съществуващия държавенъ и об-
щественъ строй“.

„А това що е дѣйствително социалистическо въ програм-
тата и осъществението на което е възможно само въ социали-
стическото общество, е изложено въ първата часть на програм-
тата — което става ясно и очевидно за всѣкиго, който яе чель.
Противъ тази часть именно бѣха насочени всички нападки.
Втората часть на программата включително съ прибавлението,
което направи аграрната коммисия, може да бжде осъществена
и въ точкитѣ на йотитѣ и съ това пакъ ни най малко не
имаме да имаме една социалистическа държава или едно со-
циалистическо общество. Най многото което ще добиемъ въ
тази случай то е единъ демократически държавенъ редъ съ ра-
ционални общественни реформи, но буржуазното общество ще
подѣлжава да съществува. Безъ съмнѣние не за дълго време.
Истината: ако единъ день социалната демократия добие си-
лата да прокара и осъществи всичкитѣ си най близки искания,
то тогава тя вече ще бжде достатъчно силна да прокара и
трайнитѣ си, социалистическитѣ си искания. Нѣма нито една
буржуазна партия въ Германия, която би се съгласила да по-
стане за осъществяването на всичкитѣ искания отъ втората
 часть на социалистическата программа, макаръ и тѣ да не сж
социалистически. И тука партията трѣбва да се уповава сама
на себе си“.

Слѣдъ това Бебель забѣлѣзва, че буржуазията въ Герма-
ния отъ страхъ предъ социализма напуца своитѣ стари идеали.
Тя бѣше за политическата равноправностъ, до като се бореше
противъ феодализма и юнкерството, но щомъ като се яви ра-
ботническата класа и поиска да се възползува отъ политичес-
китѣ си права въ ущѣрбъ на економическитѣ интереси на бур-
жуазията, послѣдната се обърна противъ политическата равно-
правностъ и почна да се отрича едно слѣдъ друго отъ предиш-

нитѣ си искания. По този начин социалната демокрация бѣ фатално доведена да подигне захвърленото знаме и да иска осъществяването на тѣзи буржуазни идеали, които би разчитали пѣтя на работническата класа към политическата власт. На сѣщото основание буржуазията не би се заела за осъществяването на всичките аграрни реформи, които предлагат социалистите—макаръ и тѣзи реформи да сѣ до една буржуазни—отъ страхъ да не се помогне съ това още повече на ръстѣ на социалната демокрация. Но ако втората частъ—най близките искания—на социал-демократическата программа не могатъ да бъдатъ изцяло осъществени днесъ, защото буржуазията не е допустне и слѣдователно, ако тѣхното осъществление може да стане само, когато социалистите дойдатъ на власт, а отъ друга страна когато социалистите дойдатъ на власт, тѣ не ще спиратъ предъ тѣзи полумѣрки, а ще пристѣпятъ къмъ социалистическите коренни реформи—ако всичко това е тъй, то пита се: какво значение иматъ въпросните аграрни искания? Очевидно тактическо или, ако щете, стратегическо, а освѣтѣ това, ако ний сполучимъ да осъществимъ даже само нѣколко реформи и това ще бѣде хубаво.

„Тази втора частъ (тука е думата въобще за всички най-близки искания. Превод.) нѣма друга цѣль, пише Бебелъ, освѣтѣ да служи като ръководяща нишка въ практическата агитация и за парламентската дѣятелностъ на партийните представители при разискването на разнитѣ дневни въпроси. До тогава докато не можемъ да получимъ цѣлото, ний ще се мъчимъ да получимъ поне само частъ, която изравня пѣтя ни къмъ цѣлото и която ще облегчи достиганieto на цѣлото“.

Бебелъ завършва своите статии съ слѣдующите двѣ точки, „които не трѣбва да се забравятъ“:

1. „Отъ осъществяването на предложените искания естественното развитие на буржуазното общество нѣма да бѣде спрѣно или пѣкъ насочено въ лъжливъ пѣтъ. Това е важно за отбѣлѣзване, тъй като отъ развитието на буржуазното общество и отъ неговото отживяване зависи малко или много бързата побѣда на социализмътъ.“

„2. Нито едно отъ предлаганите искания (думата е за аграрните искания. Прев.) ако бѣдатъ осъществени, не ще бѣде въ вреда на обществото и частно на работната класа.“

Тѣзи двѣ точки се отнасятъ не вече къмъ нашите противници, а къмъ нѣкои другари, които би искали да съзратъ нѣкакъвъ консерватизмъ въ предлаганите отъ аграрната комисия мѣрки. Да ли тѣзи другари сѣ били прави или не — това ний ще видимъ отъ разискванията на конгреса. Нека забѣлѣжимъ за сега само, че проектътъ срѣщна една твърдѣ силна оппозиция отъ страна на повечето социалистически вѣстници, както и отъ страна на самите работници. На многобройни събрания едно слѣдъ друго той биде разгледанъ и критикуванъ и на

повечето събрания осъденъ. Мотивите бѣха различни. Най-распространениятъ бѣше, че проектътъ поддържа у селените илюзията, че частната собственостъ е жизнеспособна, защото много отъ пунктовете на проектътъ преслѣдватъ именно тази цѣль, да защитятъ и закрѣпятъ дребния земледѣлецъ собственникъ. Други считаха, че сегашната программа е напълно достатъчна за да привлече селените на страната на социализма и слѣдователно излишни сѣ всѣкакви нови программы. Други пакъ заявяваха, че социалистическата партия нѣма за цѣль да създава привилегии за тази или онази частъ на населението, а аграрната программа, споредъ тѣхъ, именно иска да създаде подобно нѣщо за селените. Най-сетѣ въ много резолюции се забѣлѣзваше, че аграрната комисия е много прибързала, че въпросътъ не е още удовлетворително изслѣдванъ и че трѣбва да се избере една нова комисия която да захване отъ тамъ, гдето е свършила старата.

Всичките тѣзи мнѣния бѣха изложени, освѣтлени и подържани на конгреса и за това ний пристѣпваме направо къмъ изложението на самите разисквания като забѣлѣзваме, че ний ще слѣдваме сѣмплий редъ, къмъ който се е придържалъ конгресътъ. Трѣбва да забѣлѣжимъ още, че сме принудени да правимъ голѣми съкращения, предъ видъ на ограниченото мѣсто, като придаваме само най-сѣщественните точки изъ многото рѣчи.

Д-ръ Кваркъ докладчикътъ на Аграрната комисия. Слѣдъ като Кваркъ излага историческата страна на въпроса продължава по слѣдующий начинъ.

„... Избликването на революционната сила и революционните чувства, което се проявява въ толкова многобройните резолюции по аграрния въпросъ се посрѣщна сѣщо тъй радостно и отъ насъ. Ний имаме смисълъ на сѣществуване като социал-демократическа партия, само до толкова, до колкото строго и непоколебимо се придържаме отъ слѣдующето: економическото развитие само води къмъ унищожаванieto на частната капиталистическа собственостъ експлоатирующа по разни начини работнически трудъ; ний подпомагаме културний напредѣкъ когато подържаме това развитие и му съдѣйствуваме за създаването на единъ новъ економически редъ, който не ще познава вече капиталистическата експлоатация, защото работникътъ и владѣтельтъ на производителните срѣдства ще бѣде единъ: Свободний народъ! Въ това ний всинца сме съгласни. Обаче пѣтятъ къмъ тѣзи хубава цѣль е тѣжъкъ, той води презъ мизерията на днешния редъ. Върху неговата почва ний трѣбва да градимъ крайната си цѣль и ний не можемъ да го прескочимъ. Тука именно илѣкватъ всѣкакви родъ разногласия по нашата тактика въобще, а не само по селската агитация. Макаръ че ний имаме предъ нашите очи една ясна, видима грандиозна културна цѣль, макаръ ний да виждаме какъ сигурно настѣпва и се извършва преврата въ понятията за собствеността, но ний

трѣба да държимъ смѣтка постоянно и да не испущаме предвидѣния. Въпросътъ слѣдователно не е: революция или реформа, превратъ или подобрене, а е: превратъ и реформация, а сжщо и подобрене на сжществующитѣ отношения, обаче само такива подобрения, които да приготвятъ политическия превратъ, а не да го отлагатъ или спиратъ. Ний сдѣйствуваме постоянно, както на економическото тъй и на политическото развитие. При сжществующитѣ общественни отношения има два рода революционна дѣятелностъ за насъ: революционизирането на главитѣ и революционизирането на нѣщата, т. е. постъпното въздѣйствие надъ економическитѣ и политическитѣ течения чрезъ нашето участие въ практическата политика. Слѣдъ нѣколко фактически забѣлѣжки за отношенията на крупнитѣ землевладѣлци, юнкеритѣ, къмъ аграрний въпросъ Кваркъ продължава:

„Било би печално за социализма, разгледванъ като извѣстно мировѣзрѣние и политическо направление, ако той не упражни своето творческо и културно въздѣйствие върху земледѣлнето и селското ступанство вообще, или ако въпросътъ да ли ний ще имаме въ дадената минута избирателенъ усѣхъ или не би билъ рѣшающъ въпросъ. Ний не работимъ за да спечелимъ чрезъ всѣкакви срдѣства, както юнкеритѣ, сто или двѣста хиляди гласа, а се грижимъ за бжджщето на човѣчеството, което до извѣстна стѣпенъ зависи и отъ земледѣлнето... Още единъжъ думата е за онзи клонъ на народното ступанство, който има важно и рѣшающе значение при разрѣшението на въпросътъ за насжщиятъ. Като социалисти за насъ не може да бжде безразлично дали производството на хлѣбътъ става по единъ първобитенъ и закѣснѣлъ начинъ или не.

„Тукъ се отнасятъ именно и тѣзи наши искания, въ които се предвижда държавната помощъ давана на общини или сдружения за подобренито на почвата, за нейното напояване и други подобни. По това тамъ ни забѣлѣзаха, че ний искаме срдѣства изъ общата каса за подиганieto стойността на земята. Да, който подига селското ступанство дава възможностъ да се подигне стойността на земята, сжщо тъй както тѣзи които гласуватъ срдѣства за желѣзници, канали и други подобни помагатъ за бързото въсканение стойността на хиляци градски имоти. Но може ли въобще на това да се попречи при сжществующитѣ условия? Трѣбва ли ний да се държимъ на страна отъ всѣкакъвъ родъ положителна работа подъ капиталистическия режимъ? Въ дѣйствителностъ отдавна ний искаме отъ съвременната държава да изпълнява свситѣ културни задачи. Ний постоянно осждаме милитаристическата държава за това гдѣто тя хвърля презъ прозорецѣтъ за непроизводителни цѣли като и посочвами какво тя би трѣбвало да прави за производителни. Нашитѣ представители въ Райхстага съвсѣмъ неотдавна пакъ

прихана по това, че изсушаванieto на блатата и чистението на водитѣ, както и други подобни общеползни работи сж важностъ на държавата и трѣбва да се извършватъ на държавни средства. Въ сжщиятъ духъ Енгелсъ заявява, че материалнитѣ нужти и разноски които се правятъ, въ тази смислъ, въ интереса на селенитѣ сж едно хубаво начало.“

Докладчикътъ забѣлѣзва, че при това трѣбва да се попрѣчва отпусканитѣ срдѣства да не отиватъ за анти-културни работи, а само за нѣща, които сж въ обща полза.

„Споредъ общото преброявание въ 1882 г. излиза, че въ Германия се занимаватъ съ земледѣлие, скотовѣдство, дърварство и риболовство, включая членовѣтъ на семейства и слугитѣ 200,000 жители т. е. 42.5 процента отъ цѣлото население. Отъ 200,000 ступанства, между които се распредѣлятъ горнитѣ личности, 31,800,000 хектари земя, около 3 милиона т. е. 58 процента иматъ само отъ 2 хектаря надолу, а около 1 милионъ отъ 18.6 процента владѣятъ отъ 2—5 хектаря. Отъ тука слѣдва, че отъ 5,200,000 селски ступанства 4 милиона или 76 процента представляватъ дребната селска собственностъ. На тѣзи ступанства падатъ само 16 процента отъ всичката обработваема земя. Трѣба да се забѣлѣжи, че четвърти отъ селското население сж или дребни, — много по-малко отъ трѣбва да прибавимъ — земледѣлци или пакъ направо работници отъ наднища полски работници. „Трѣбва ли да оставимъ Кваркъ, по високо стоящитѣ селени напълно да се пролетаризиратъ, обездомяватъ, така щото тѣ сами да дойдатъ къмъ насъ? Напротивъ именно събудения селенинъ, който още напълно не е обѣднялъ щѣхмѣ ний да имаме съ насъ, ако ний за сега сами не бѣхмѣ помогнали да му отнемемъ почти искусственно додѣлени срдѣства, като къмъ културна партия. Ний постъпваме при всѣки градски или индустриаленъ въпросъ, като партия на прогресса, когато за напредѣкътъ въ земледѣлнето ний нѣмаме никаква ржководяща нишка. А при това насъ ни викатъ да селото хилядитѣ болки на малкитѣ и подчиненитѣ. Цѣлата господствующа земледѣлческа политика въ законодателството и въ управлението на селскитѣ окрѣжи е скроена споредъ интереситѣ на имущитѣ. При ржководяние на общинскитѣ имоти и по отношение къмъ тѣхъ, при купуването или продаването на общинскитѣ земи интересътъ на „глѣстиятъ“ селени е господствующъ въ общинския съвѣтъ или въ окрѣжната коммисия. Въобще, както въ градътъ капитализмътъ и фабрикантитѣ сж всемогжщи, тъй и на полето голѣмиятъ землевладѣлецъ налага волята си въ всичко. Надзорътъ по лѣсовѣдството и ловътъ, санитарний отдѣлъ, законътъ и правилницитѣ за селскитѣ наемни работници, най сетнѣ кредиторътъ — всичко е уредено тъй, щото да принася главно и исключително полза на имотнитѣ собственици.

„Не трѣбва ли ний да се възползуваме, пита се Кваркъ, отъ недоволството, което предизвикватъ тѣзи отношения у селенитѣ за да внесемъ тамъ социалистическата мислъ, като преслѣд-

ваме въ същото време културни цѣли? На този въпросъ може да се отговори само *да*. Може да се случи, че ний ще подържаме искания, които подържа до нѣкадѣ съвременната държава, но това е неизбежно още повече, че същото ний вършимъ често по въпроситѣ за развитието на индустрията. Подобно поведение не е въ противорѣчие, нито съ нашитѣ общи стремления, нито съ нашата крайна цѣль, която най първо ний трѣбва да имаме въстагоа предъ очи. Социалната демокрация представлява тука една културна политика, която се застъпва за благоденствието на всички. Не за да ловимъ селскитѣ избирателни гласове ний трѣбва да подържаме потѣпканиѣ въ селото, а защото ний не мож-мъ да гледаме спокойно какъ тѣ всѣка минута съ изнасилвани. Разбира се, ний трѣбва да се вардимъ отъ всѣкакви утопии, като напр. да искаме да зацържимъ развитието на едрий капитализмъ въ земледѣлието, обаче не трѣбва и щото ний чрезъ нашето бездѣйствие да помагаме, щото земледѣлческиятъ капиталъ да добива извънредни доходи“. Следъ като Кваркъ напомня още една жжъ значението на подигнатий въпросъ, той завършва съ пожеланието: „Даво първородната сила на майката—земя да бѣде тѣй полезна за нашата партия, както е била за онзи легендаренъ герой, който всѣкой пътъ като се е допиралъ до земята е придобивалъ нови сили“.

Следъ Кварка говори Максъ Шипелъ като референтъ отъ страна на противницитѣ на программий проектъ.

Най напредъ Шипелъ забѣлѣзва, че много отъ исканията сж взети изъ програмитѣ на противницитѣ. „Нека вземемъ продължава той, тази точка отъ проектътъ гдѣто се иска „запазването и разширяването на сжществующитѣ права за свободно ползувание отъ горитѣ и пасбищата“. Всѣкой безъ съмнѣние ще позволи на планинския жителъ, който не сѣе жито и, значи, не може да има слама, да събира когато му затрѣбва шумата отъ гората. Отъ друга страна, въ интересътъ на владѣтелитѣ на горитѣ и на държавата е щото ползуванието отъ това право да не отива до явна повреда на дървесната растителност. Тамъ кадѣто ползуванието отъ гората става най главно за добиванието на строителенъ материалъ, тамъ лѣсовѣдството преминава, може би, въ по — доходното отгледвание на чамови дървета. Правото на ползувание отъ дърветата за добивание смола е било дълго време причина за изчезванието на голѣмо количество цѣнни дървета. На всѣкадѣ ний виждаме, значи, единъ конфликтъ между интереситѣ на лѣсовѣдството отъ една страна и земледѣлието отъ друга, въ който ний не мож-мъ всѣкой пътъ да вземаме така просто страната на сел-нина. Твърдѣ често самитѣ селени горци иматъ интересъ да се унищожи правото за свободно ползувание. Тѣ сж много напр. доволни отъ това, че на време било унищожено правото на свободно ползувание отъ дърветата за добиванието на смола и туткалъ, тѣй като тѣзи предмѣти сега се внасятъ отъ вънъ. Сжщо горскитѣ пасбища

него сѣ отъ малко полза слѣдъ като сѣянието на детелината, картофитѣ и отгледванието на добитѣктѣ въ оборѣтъ по-сѣ, може би, съвсемъ на други начала цѣлото скотоводство да се поведе така и чрезъ отгледванието съ желѣдъ. Що се касае до правото на свободно ползуване отъ горитѣ за строителенъ материалъ, то въ стотини случаи селенинѣтъ предпочита да си придобие това дълготрайно право срѣщу едновременно сумма пари, която да си построи здравъ оборъ, камененъ потонъ и огнеупорна стрѣха“. Шипелъ привождатъ единъ примѣръ изъ Баварската камѣра, гдѣто сѣ подигнали дебати по този въпросъ гдѣто другарѣтъ Фолмаръ — единъ отъ партизанитѣ на аграрната программа — тамъ е призналъ, че твърдѣ често „унищожението на правата върху гората е твърдѣ полезно за една частъ селени. . . . Отъ друга страна забѣлѣзва Фолмаръ прието въ днешната наука по лѣсовѣдството, че едно ограничение на свободното събиране на шумата и свободното пушание на добитѣктѣ въ гората е въ интересѣтъ на горитѣ“. „Това е, прибавя Шипелъ, едно твърдѣ вѣрно схващаніе на въпроса, което трѣбва да ни въспре да приемемъ предметний пунктъ изъ программата.“

Слѣдъ това Шипелъ разгледва друга една точка изъ аграрната программа: „запазването и увеличаваніето на общинскитѣ земи“.

„Въ нашитѣ крѣгове има по нѣкой пѣтъ, говори Шипелъ едно съчувствено отношение къмъ всичко, което се нарича общинска собственостъ, като че въ нея се съдържа една частъ социализмъ. Нѣма нужда да сборвамъ тука едно подобно възрѣніе. Човѣкъ може да бѣде социалистъ и да бѣде същевременно за унищожаваніето остатѣцитѣ на стариятъ аграренъ коммунизмъ, тъйкато тѣй, както рускитѣ идейни другари се застъпватъ днесъ за унищожаваніето на *Мирь-тъ*¹⁾; само слѣдъ като капиталистическото производство си прибие пѣтъ въ селската община — само тогава тѣ се надѣятъ, че съвременниятъ социализмъ ще може да се привий къмъ хората и учрежденията²⁾. За насъ и

1) „Мирь“ се нарича руската земеделѣческа община. Земята по теория принадлежи на всичкитѣ селяни изъ мирѣтъ, но тѣ си я раздѣлятъ равно по между си всѣки 10 или 12 години и повече (това става не периодически). Обработванието на земята става частно. Така щото само владѣніето е общо, а ползуванието отъ земята частно. Освѣтъ това всѣки селенинъ не може да обработва освѣтъ този късъ земя, който е получили при „надѣлѣтъ“—дѣлѣжѣтъ на земята. Вънъ отъ земята на мирѣтъ всѣкой селянинъ може да притежава частна земя, на която той нече е пѣленъ владѣтель.

Бѣл. Прев.

2) Русскитѣ ни другари искатъ унищожението на мирѣтъ като изхождатъ пменно отъ селанинѣтъ интереси на селенинѣтъ. Мирѣтъ е станалъ за послѣднитѣ една стѣснителна организация. Тѣй, на примѣръ, има хлѣди селени които лишени отъ добитѣкъ сѣчиватъ и други срѣдства не могатъ да обработватъ своята земя и се наематъ у по-заможнитѣ селени. Обаче въпрѣки това, че тѣ не могатъ да обработватъ своята земя тѣ сѣ принудени да ѣ плащатъ данѣкѣтъ. Тѣ нѣматъ право да я продаватъ и земята става за тѣхъ едно обременително владѣніе. Сѣщото става когато земята е безплатна.

за социалистическото развитие е безразлично да ли земеделческият работник или дребен селенин наема да оре общинска земя или пъкъ господарска. И наистина какъ стои работата съ ползуването отъ общински земи, което ползуване става или безплатно или пъкъ срѣщу низъкъ наемъ? Въ повечето случаи паятъ, който се пада на отдѣлнитѣ лица, е твърдѣ незначителенъ.

Въ Швейцария, гдѣто тя е разпространена по долините, общинската земя едвамъ стига за посяване на картофи и други домашни употребления, градински зеленчуци. Въ 1854 г. въ Баденъ се е падало на глава общински ниви и ливади около 1 моргенъ¹⁾ и една десета отъ моргена. Въ Вюртембергъ отъ 1629 общини 567 общинни владѣния всѣка отъ 1 до 10 моргени, а 315 отъ 11 до 30 моргени. Какво влияние могатъ да иматъ подобни лилипутски (свѣсѣмъ дребни) владѣния върху благосъстоянието на жителитѣ?²⁾ Шипелъ забѣлзва още, че тамъ къдѣто общинската собственостъ преобладава селенинѣ сж покрѣпко привързани къмъ селото. „Общинската помощъ за издържане на работницитѣ, продължава той, води естествено, както това е било въ Англия, когато черквитѣ сж раздавали милостиня на работницитѣ, къмъ паданieto на работническата заплата и значи къмъ още по-голѣмото обогатяване на собственицитѣ. Бюхеръ, единъ отъ приятелитѣ на общинскитѣ земи, счита общинското владѣние като опора на фабричната система въ кантона Гларусъ и на домашната индустрия въ кантонитѣ Сенъ-Галенъ и Ааргау³⁾; чрезъ това капиталътъ придобива цѣли поколения закрѣпени къмъ земята работници и конкуренцията на чуждитѣ работници ужъ ставала невъзможна. Да, невъзможна именно за това, че чуждитѣ работници, които не получаватъ помощъ отъ общината сж принудени да искатъ отъ фабрикантитѣ и наемателитѣ си по-висока надница. Затова и въ враждебнитѣ на насъ крѣгове расте отново исканието да се раздаватъ общински земи напр. въ Источна Елба защото тука, само по себе си се разбира, по-удобно е на едритѣ собственици да оставятъ на земеделческитѣ работници общинската земя отъ колкото да имъ дадатъ отъ своята. „Щомъ се касае до прикрѣпването на работницитѣ къмъ селото, то както казва фонъ-деръ-Голцъ, нѣма по-дѣйствително срѣдство за да ги предваримъ отъ емигриране, колкото сжществуването на общинскитѣ землища. Въ това непосредствено сж заинтересовани едритѣ землевладѣлци, защото по този начинъ тѣ ще иматъ на свое разположение едно голѣмо количество засѣднали работници, които една частъ отъ своитѣ издѣржки ще искаватъ отъ обработването на общинскитѣ землища, а, значи, нѣма нужда цѣлата

¹⁾ Единъ моргенъ има 22 □ метри, или 2·2 нови дюлюмми, а 1·1 старъ дюлюмъ. Така щото моргенътъ е на една десета по-голѣмъ отъ старитѣ дюлюмъ. Вѣл. превод.

²⁾ Всички тѣзи кантони се намиратъ въ Швейцария. Прев.

година отъ надничарска работа“. Тръбва ли ний като работническа партия и за това да се застъпимъ? Не тръбва и за това ний не можемъ по единъ такъвъ общъ начинъ, както това е въ програмата, да си поставимъ за цѣль запазването и увеличаването на общинскитѣ владѣния.

Сега азъ пристѣпвамъ, продължава Шипелъ къмъ: „направянето държавни хипотечнитѣ дългове“. Който е слѣдилъ за огромната литература презъ послѣднитѣ 20 години навѣрно той знае, че това искание се срѣща тамъ често. То е още по-старо. Въкой пжтъ, когато искаха да направятъ селенитѣ свободни съ дохаждали до тѣзи мисль; тѣй е било напр. презъ буржоазната революция на югъ и западъ въ 1840—50. Захващането на голѣмиятъ среднеевропейски аграренъ кризисъ направи въпросното искание още по-общо. Ефгинията на американскитѣ жита се смѣташе да произлиза отъ ефтинията и незадлъжностъта на тамошната земя; за това и искаха да освободятъ европейската земя отъ дълговетѣ за да я направятъ способна да конкурира американската. Същото искание, както е у насъ, фигурира и въ програмата на нѣмската социално-християнска партия¹⁾. „По нататѣкъ Шипелъ цитира една рѣчь на консерватора-юнкеръ Кардорфъ, гдѣто се иска не само държавата да вземе отгорѣ си всички хипотечни дългове, като ги откупи отъ частни лица, но още и да дава пари на заемъ безъ никаква лихва срѣщу незаложени селски имущества. Даже консерваторитѣ отиватъ още по-нататѣкъ, като искатъ да турятъ една граница на задължняванията по нататѣкъ, отъ която дългътъ не се припознава; тѣ предлагатъ още съкратяването на пайоветѣ отъ наслѣдството за далечнитѣ наслѣдници и още предлагатъ затварянето на хипотечнитѣ книги. Огъ друга страна ако длъжниците, които тогава ще бждатъ длъжници на държавата — не ще можтъ да плащатъ и низки лихви, държавата ще трѣбва да прибѣгне отъ ново до джебоветѣ на работниците за да дотѣкми това, което тя не ще може да вземе подъ форма на лихва отъ селенитѣ. Шипелъ привожда нѣколко примѣра, гдѣто нѣмскитѣ аграрии (голѣми землевладѣлци) заявяватъ, че срѣдствата за намаляването на лихвитѣ и погасяването на дълговетѣ трѣбва да се взематъ отъ другитѣ данъкоплатци т. е. отъ работниците. Естествено Шипелъ се исказва противъ приемането на въпросний пунктъ на аграрната программа.

Шипелъ завършва своята рѣчь тѣй;

„Ний сме партията на безимотнитѣ работници. Безъ съмнение и ний искаме да спечелимъ на наша страна дрѣбниятъ собственикъ, обаче само когато ний го убѣдимъ, че той като собственикъ нѣма бждѣще и че неговото бждѣще е еднакво съ това на пролетарията. Ний искаме и селото да бжде съ насъ, но ний не

¹⁾ Така се нарича една фракция отъ антисемистическата партия, именно фракцията Штьокера. Прев.

мислимъ да обуздаваме коньтъ за опашката му. Отхвърлете програмата и отървете ни отъ срамътъ да направимъ нашето стѣпване въ селото, тъй както е направилъ Бюргеровия абатъ, който държалъ опашката намѣсто да държи юздата“.

Въ идущата статия ще изложимъ рѣчитѣ на Бебеля, Кауцки, Либкнехта и на другитѣ по забѣлжителни оратори.

К. Р.

Стихотворения

отъ С. Я. Надсона.

Желание, и сили, и стремление
На падналии да служа имамъ азъ,
На неговий олтаръ съ вдъхновение
Да пѣя за утѣха въ тѣжкъ часъ.

Но кой ще разбере въ туй пѣснопѣнье,
Че само звуци пусти не звѣнтятъ, —
Че всѣкой стихъ е рожба на мъчение,
Роденъ отъ блянътъ тѣженъ на духътъ.

Че всѣкой мигъ отъ „свято вдъхновение“
Ми струва кърпави сълзи и оцъ
Печаль неснасна, тягостно съмнѣнье
И мисли мрачни въ безсънна нощъ?! . . .

*
* * *

На Ю. П.

„Защо?“ — съ скръбъ тайна, мълчелива
Ме пита кроткия ти взоръ,
Кога врѣхъ теб' тѣлпата дива
Присядата несправедлива
Разглася въ мигъ безъ срамъ, позоръ.
За туй, че твоя духъ гордъ, мощенъ
Житейския синджиръ свали;
За туй, че бухала срѣднощень
Не люби дневнитѣ зари;
За туй, че ти, душица ясна,
Живѣйшъ всрѣдъ съвъ и слѣпота;
За туй, че розата прекрасна
Въ вѣнець отъ квижни е цвѣтя! . . .

К. Х.

Профессорска наука и профессорска шарлатания.

„Мълчанието е злато“ — говори мъдростта на вълковетъ и нашия българинъ, подяремний, както и освободений, дълбоко се е проникналъ отъ нея въ своя официаленъ общественъ животъ. Обикновено рѣдко се срѣща у насъ такъвъ свѣтъ, който да не осѣща нуждата да разгласи повѣренната нему или случайно узната тайна, както сж рѣдко и ония, които да не любопитствуватъ най безцеремонно да таръшуватъ изъ „святая святихъ“ на чуждитъ хора, — но всичко това е въ частния общественъ животъ. Вий мжно ще намѣрите срѣдство да се откъснете отъ личнитъ расправи и оправдания на нѣкой общественъ дѣецъ, но вий не ще бждете въ състояние да предизвикате този сжщия господинъ да излѣзе публично и да изложи предъ свѣта това, което съ такава охота съобщава вамъ по довѣрие. Тази мъдростъ на робскитъ времена, когато хитрецътъ около силнитъ на деня е намиралъ за по-удобно да премълчи, отколкото да излѣзе открито съ своето мѣние, тази боязнь отъ гласността царува неограничено и могщо расперя крилѣ днесъ въ областта на нашата общественна дѣятелность. До 18 Май 1894 всички се оплаквахме отъ невъзможността да се узнаятъ и слѣдятъ най сждбоноснитъ държавни актове на тогавашното правителство, подиръ тази дата сжщитъ тѣзи людѣе, които еднакво и съ по голѣмо даже негодувание, протестираха противъ тая неконституционна и прямо вредна система на управление, продължаватъ съ спокойна свѣсть да вършатъ сжщото и невзмутимо мълчатъ, кога най компетенитъ общественни органи — печать и народни представители, ги налѣгнатъ за отговоръ. Да вземемъ единъ примѣръ изъ журналната дѣятелность. Д-ръ К. Кръстевъ нѣколко пкти

чрезъ сп. *Мисъл* раздрусва редакторитѣ на *Бъл. Прегледъ* за възползуването имъ отъ „слабоумието“ на единъ министръ да ограбятъ държавната хазна по разни засѣдания, комитети и журнални пособия, както и за сервилнитѣ имъ статии по стамболовото управление, а почтеннитѣ професора мълчаха, преглѣтваха. . . Но кога това мълчание стана вече невъзможно и тѣ се принудиха публично да се оправдаватъ, като се нахвърлиха върху Д-ръ Кръстева, че и той е намѣрилъ министръ, който да му отпуща субсидии и да му плаща за разни комитети и засѣдания, че и той е измолвалъ служба у Стамболова, комуто даже косвенно билъ кадялъ тамянь — тогава ревностний Д-ръ Кръстевъ едва намѣри време да заяви, че „съ безчестни хора нѣма работа“ и млькна, за да не проговори повече ни дума по това. Идете и разберете дълбочината на подобна философия! До този тѣхенъ отговоръ редакторитѣ на *Бъл. Прегл.* сж били „достатъчно честни“, щото Д-ръ Кръстевъ да ги смѣта достойни за да хвърля въ очитѣ имъ тѣхното „безчестие“ (експлоатацията съ слабоумний м-ръ и държавната хазна, славословията на Стамболова и пр), но подиръ отговорътъ, сирѣчь, щомъ тѣ се осмѣлиха да откриятъ и въ дѣятелността на Д-ръ Кръстева аналогични „ползувания“ и „отношения“, той вмѣсто да поеме съ гордо съзнание на своята правота — ако счита себе си за правъ — хвърлената ржкавица, обявява противника си за „безчестенъ“, недостоенъ за отговоръ и спокойно преминува въ редоветѣ на оня легионъ, който проповѣдва, че „мълчанието е злато“. И колцина не се криятъ подъ дебелата сѣнка на тая мдростъ? Г. Бобчевъ съ „пловдивскитѣ затворници“, г. Ризовъ съ „пренасянieto коститѣ на Раковски“ и „братскитѣ помощи за борбата съ Стамболова“, в. „Прогрессъ“ съ Садинскитѣ помощи — всички мълчатъ и се преструватъ, че не „удостояватъ“ своитѣ противници съ отговоръ. Мълчатъ министритѣ, мълчатъ общественнитѣ дѣйци, мълчатъ публицисти и литератори и човѣкъ не ще сгрѣши, ако заключи, че въ България мълчанието се смѣта за престѣпление и клеветата за гражданска добродѣтель, когато въпросътъ е за чуждитѣ грѣшки и прегрѣшения, но кога дойде редъ до нашитѣ собствени дѣла, тогава мълчанието се обръща въ злато.

Страхътъ отъ подобно премълчаване на едни важни споредъ насъ въпроси ни накара въ I кн. отъ т. г. на *День* да

напишемъ *Краткитѣ Бѣлѣжки* за г-да професоритѣ около г.г. *Прелюдъ* и да ги предизвикаме непремѣнно къмъ единъ отговоръ. Ний се бояхме, че при днешнитѣ многобройни разпителни примѣри, намъ можеше да се отговори, въ оправданіе на всички научни лъжи и фалшификации, които ний имъ посочихме, съ едно важно професорско мълчание, или пъкъ—що не се случва у насъ—можаха презрително да ни хвърлятъ въ очитѣ Д-ръ Кръстевата рецепта: „Вий сте недостойни за нашето внимание“. И читателтъ може да си представи нашата радостъ, когато до нашия слухъ достигна малко позакъснѣлия и, вслѣдствие на това, доста сърдитий отзвукъ на нашето предизвикване. „Отговоръ искахте — ето ви такъвъ“, — сѣкашъ казваше редакцията на *Бѣлг. Прегл.* И заложихме се ний да четемъ този отговоръ, и колкото повече четяхме, толкова повече се развеселяваше нашето сърдце.

Една година преди това, учениятъ економистъ на *Бѣлг. Прегл.* се намираше въ сериозно недоумѣние какво да прави съ нашия отговоръ на неговитѣ статии. Отъ една страна той го намираше за една „доста свѣстна критика, разбира се отъ тѣсното гледище на единъ фанатизиранъ марксистъ“ и съ удоволствие забѣлѣзваше, че авторътъ „добръ е сторилъ като си направилъ голѣмъ трудъ, да обори научнитѣ ститии на своя наученъ противникъ, понеже съ това той дава възможность съ обективна полемика да се разясни въпросътъ. . .“, но отъ друга страна, нему произвеждаше „тѣжко впечатление неприличиятъ и злѣченъ языкъ, съ който г. И. Сакжзовъ се отнася не само къмъ автора, когото той критикува, но и къмъ редакцията, която е помѣстила статията. . . като се впуска въ най неприлични подмѣтания съ всевъзможни „Witz“-ове (приумици)“¹⁾. Отъ това недоумѣние сериозний ученъ скоро лайде достоенъ за званието си исходъ. Той се рѣши: „да отхвърли съ презрѣние тѣзи кални стрѣли и да премине въ единъ отъ слѣднитѣ броеве на *Бѣлг. Прегл.* in medias res въ статията „Практика и теория на марксизма и социал-демократизма“²⁾. Това бѣ, както рѣкохме, преди една година. Учениятъ економистъ не сдържа думата си и не „премина въ

¹⁾ *Бѣлг. Прѣлудъ*. г. II, кн. III. стр. 159

²⁾ Пакъ тамъ.

единъ отъ послѣднитѣ броеве“, а чака цѣла година, до когато профессоритѣ около *Б. Прегл.* не бѣха принудени да го принудятъ какъ и какъ да „премине“, а колкото до статията „Практика и теория на марксизма и социалъ-демократизма“ — и тя остана едно обикновено професорско общание. Но почтений служителъ на науката не е сдържалъ думата си и въ друго едно отношение. Въ човитѣ си статии, той не само, че не е „отхвърлилъ съ презрѣние неприличнитѣ подмѣтания и калнитѣ стрѣли“, а нахълталъ е самъ, както ще види читателятъ по-долу, въ тѣхната *medias*, срѣдина, и лишилъ ни е по този начинъ отъ всѣка възможность да преминемъ веднага къмъ страстно желанната „обективна полемика“.

Но „Всѣко зло, за добро“ — учи българската мефистофеловска философия. Нашитѣ професори отъ *Българ. Прегл.* даватъ ни добъръ случай да ги узнаемъ и отъ оная страна, която тѣ тѣй грижливо криятъ отъ литературний свѣтъ. Ний можахме да вѣрваме, че тѣ не умѣятъ да бждатъ груби и неприлични и че, даже когато изказватъ жестоката и горчива истина, тѣ употребяватъ най приятнитѣ литературни изречения. Но и това блѣстящо, естетично покривало ще претърпи, боиме се, печалната участъ на онова, което забуляше до сега тѣхната истинска ученость.

И тѣй, да пристѣпимъ къмъ самитѣ статии. „Българскиятъ клонъ на нѣмската социалъ-демократия“ — това е заглавието. Вече само то е предназначено да говори за себе си. Сега ний прекарваме медовий мѣсець на сладко прегърнамитѣ се славянски „народи“ и всичко нѣмско е намъ умразно. Редакцията на *Бъл. Прегледъ* както и всички „представители на българската мисълъ, слово и гений“ сж препълнени отъ славянофилскитѣ чувства на г. г. Величкова и Стоилова, сжцо тѣй както преди двѣ години тя намираше услада въ руссофобскитѣ мелодии на г. г. Живкова и Стамболова. Колкото пъкъ до г. Б. Минцеса, той не е въ състояние да ви раскаже колко е голѣма оная давность отъ когато славянофилството е неудържимо плѣнило неговий младенчески умъ. Славянската идея препълня цѣлото негово сжществуване. Даже и въ економическитѣ въпроси той не забравя „новий вѣтъръ“, и съобщава на очудений читателъ, че Марксъ, този „нѣмецъ“ о проповѣдвалъ е 25 год. кръстоносенъ походъ срѣщо русското правителство и, страшно е да се каже, срѣщо рускии на

родъ. Вий мислите, че горещата любов на г. Б. Минцеса към руското правителство и руский народъ се охлажда до нейдѣ отъ масовитѣ избивания и гонения на еврейтѣ въ Русия — съвсѣмъ се лъжете. Пламъкътъ, който гори въ неговитѣ „славянски“ гърди е тѣй силенъ, господствующата въ правителственнитѣ кръгове идея за славянската солидарность — тѣй свята, щото той дава тържественно обѣщание, че ще посвѣти отдѣлна статия за отношението на нѣмецтѣ Маркса и марксиститѣ къмъ „славянскитѣ народи“ *).

Да се повърнемъ пакъ къмъ заглавието: Българский клонъ и пр. Вий ще кажете, че г. Минцесъ си представлява социалъ-демокрацията като едно голѣмо дърво, единъ клонъ отъ което е и българската социалъ-демокрация? Не, г. Б. Минц. не обича да си представлява тѣй естествено работитѣ. Прочетете първитѣ редове:

„Покрай други „гешефтарски“ предприятия, които свързватъ българскитѣ „пазаръ“ съ индустриалнитѣ държави, отъ нѣколко години дѣйствува въ столицата на Княжеството единъ клонъ и за распространение на социалистически идеи“.

Ясно е какво иска да каже г. Минцесъ. Въ София има „клонъ отъ търговския музей въ Будапеща“, има „клонъ отъ всемирния дрѣхарски магазинъ“ на г. г. Штайна, Тирина и пр. Сжщо такъвъ гешефтарски клонъ и е българската социалъ-демокрация, и за да не остане никакво съмнѣние у читателя на Б. Пр. въ това, той туря за мотто на своитѣ статии слѣдующата формула отъ Маркса:

„Пари — Стока — Пари“
„Стока — Пари — Стока“,

която още по-нагледно ни запознава съ задачата на социалъ-демокрацията: гешефти, пари, стока, — стока гешефти, пари. — „Но защо тѣй насилвате намѣренията на г. Минцеса“ — ще възрази добродушний читателъ. „Г-нъ М-съ е турилъ за мотто тази извѣстна формула на кръгообращенията на капитала“, защото се е канялъ, види се, да обори марксовата економическа теория. Какво по-просто нѣщо отъ това? Добродушието си е добродушие, но марксовата економическа теория съвсѣмъ не прилича на „топла пита сиренена“, тъкмо пригодна за беззжбитѣ челюсти на г-да Минцесовци, а представлява, споредъ думитѣ на Бреславский профессоръ Sombart, такива костеляви орѣхи, щото даже най извѣстни специалисти сж си истрошавали о нея кѣтницитѣ.

*) Б. Пр., III год. I кн. 87 стр.

нищо общо съ „крѣгообращеніята на капитала“, а ония които ще послѣдватъ, ще се занимаватъ, по думитѣ на самия авторъ, съ всичко друго, само не съ такива опасни въпроси. Остава ни да предположимъ, че учений економистъ отъ *1 в. Прегл.* е натруфилъ съ тази непотрѣбна нему научна формула своитѣ статии също тъй, както и прочутиятъ Гавю Балкански, украсява разговора си съ непонятни за самия него латински фрази.

Тѣй или инакъ, но едно стои непоколебимо въ очитѣ на профессоритѣ около *Б. Пр.*, а то е, че българската социалъ-демократия не представлява нищо повече, освѣнъ единъ обикновенъ гешефтарски клонъ. Г-нъ М-съ е тѣй любезенъ, че ни дава по-нататъшни разяснения. Този гешефтарски клонъ, пише той, си има и своя контора — това е редакцията на *День*, има и своя реклама — като оная на магазинъ Тиригга: „хубави дрѣхы ефгино продавамъ“ — това е вѣстн. *Социалистъ*, има си и шефъ, както всички гешефти — това е моята скромность. Но най голѣмитѣ любезности се изсипватъ върху мене. Моята скромность, казва г. М-съ, борава особено съ „идеитѣ за справедливость“ и съ „послѣдната дума на науката“ — това сж такива артикули, каквито сж напримѣръ, „дамскитѣ ботинки“ и „четкитѣ за мусгаки“; у менъ има цѣрове „противъ всичкитѣ социални, економически, културни и др. болки на българский народъ“, както и праматарский клонъ отъ голѣмата виенска фирма Розенкранцъ и К^о продава прахове „противъ дървеници, таракани, мухи, молци и разни гадливи насѣкоми“. Ето защо г. М-съ намира за потрѣбно да се позанимае „съ г. Сакъзова, като съ представителъ на „социалистическата наука“ въ България, сирѣчь, като съ представителъ на фирмата „дамски галоши“ и „четки за глава“. Такъвъ е въ очитѣ на редакцията на *Бъл. Преглѣтъ* „Българский клонъ отъ нѣмската социалъ-демократия, такова е сп. *День*, такъвъ е в. *Социалистъ* и такъва е, най послѣ, моята скромность, неучений критикъ на учениятъ профессоръ г. Б. Минцесъ.

Пита се, що е това? „Обективна полемика“ ли, която г-да профессоритѣ искаха да водятъ, факти нѣкои неизвѣстни ли се изваждатъ тука предъ общественното мнѣние или пъкъ това сж стрѣли, които щѣха „съ презрѣние да бждатъ отхвърлени“? Ний, право, не можахме да разумѣмъ точно. Ако това е полемика — благодаримъ за едногодишното мълчание,

това сж факти — нѣка се опитатъ да ги докажатъ, ако трѣбва да представляватъ стрѣли — ще напомнимъ, че отъ нѣмни стрѣли се не правятъ. Ний ще оставимъ профессоритѣ да се възхищаватъ отъ своето остроумие и ще се повърнемъ къмъ самитѣ статии.

„Въпроситѣ сж отъ преголѣма важностъ“, пише г. М-съ, преди да заговори за тѣхъ, той иска да каже „какъ се рѣшилъ да глѣда *научни смѣтки* съ българскитѣ маркисти“. Въ това си, тѣй да кажемъ, предисловие, което заема петина и повече страници, г-нъ М-съ е успѣлъ да закачи много въпроси, както само едни „учени професори“ могатъ да правятъ. Такива типове всезнающи и леко касаещи се до всички въпроси на свѣта бѣбливци животътъ създава твърдѣ често и тѣ сж успѣли да премиватъ и въ литературата, като вѣчно цвѣтущи образци на човѣческото невежество и лекомислие. По-нататѣкъ ний ще се повърнемъ още единъ пътъ къмъ това, а сега ще изброимъ въпроситѣ, които той съ по нѣколко думи зачеква, вмѣсто да ни изпрати, какъ се е рѣшилъ да гледа съ насъ „научни“ смѣтки. Той ни натаква, че за насъ, българ. социалисти, много чуждо движението на английскій пролетариятъ, както и за насъ да ни натекве, че ний „не искаме да знаемъ“, ний за движението на американскій и австралийскій пролетариятъ, за социално-реформаторското движение въ Германия и Англия и за много други хубави работи. Че ний не се намирали изключително подъ влиянието на догматическия (?) германски марксизмъ и въ повечето случаи сме черпали отъ неговия „руски побратимъ“, който билъ по-блискитъ отъ самия Марксъ. Послѣ, че въ България нѣмало имало за социализмъ, тѣй като индустрията не била развита, не съществували „армии на пролетарията“, тѣй като голѣмата масса производители били селски ступани и занаятчий, притежатели на орѣдиата на производство, тѣй като не съществували „класови борби“, а заедно съ това нѣма и „класово съзнание“. Че трето, нито една и най-малка статия на българскитѣ социал-демократи не може да се смѣта за оригинална, за продуктъ на научни изслѣдвания; нито единъ, три и най малкъ трудъ не може послужи да се запознаемъ съ лошитѣ условия на живота на българския производител: цѣлата литература е копие, — нигдѣ не се намира

тъшнитѣ наши разисквания е необходимо веднѣжъ за винаги да свършимъ съ всѣкакви отъ страни закачки.

Ще започнемъ най първо отъ „неприличний и злѣченъ езикъ“, който толкова смущаваше г. Минцеса. За злѣчността вѣваме що да кажемъ. Ний пишемъ тъй, както гледаме на вѣщата и ако говоримъ за тѣхъ злѣчно, не сме ний кривитѣ. Едва пишатъ сладко и медено, други рѣзко и злѣчно — всичко зависи отъ въсприеманието. Еднитѣ говорятъ съ захаренъ езикъ, съ приятна усмивка и свѣтлина въ лицето, като че ли сѣ придворни славословци на Лудовика XIV и, други пъкъ, възмутени отъ тѣзи Kaiserlich Königliche Mönchs-mithereiен, както викаше старикътъ Песталоцци, не могатъ да не сбѣрчатъ чело, да не стистнатъ устни, не може ве-годованието да не бликне изъ подъ перото имъ. Сравнете г.г. И. Вазова и Ст. Михайловски. Каква разлика въ въсприеманието! Сравнете придворнитѣ вѣстн. „Миръ“ и „Прогресъ“ съ работнически вѣстн. „Социалистъ“ — два различни миогледа, два различни характера. Затова, да оставимъ „злѣчността“, още повече, че ний я не осѣщаме. Но „неприличенъ“ езикъ — позволете ни категорически да отхвърлимъ отъ себе си подобно обвинение. Ний никога не сме си служили съ нѣкоя некрасива дума, когато имаме на разположение нейний литературенъ адекватъ, нейното даже подходящо литературно изражение. Г-нъ Минцесъ се оплаква, че съмъ го нарѣкалъ „невѣжа“, „шарлатанинъ“, „фалшификаторъ“ и др. под. Това сѣ наистина тѣжки думи, но азъ бихъ искалъ да чуя, какъ се нарича на литературенъ езикъ разбойникътъ — „влѣхва“ ли или „дворянинъ изъ горскитѣ нѣтеки“ или „джентлѣменъ отъ царскитѣ друмища“? Или ще рѣчете, гдѣто е работата за разбойници и шарлатани, по добръ е да не се пише нищо. Извинете, ний мислимъ че печатътъ нѣма работа съ дѣвойки или цѣлсмѣдренни калугерки. Споредъ насъ печатътъ, периодически или не, не е друго нищо, освѣнъ литературното отражение на живота и какъто е този, такова е и неговото отражение. „Неча пенятъ на зеркало, коли рожа крива“. Животътъ съ всички свои борби се пренаси изцѣло въ литературата и само лицемѣрието и фалшитъ могатъ да се възмущаватъ отъ факта на пълната хармония между литературата и живота, между предмета и неговото название. Освѣнъ това, въ кръговетѣ въ които ний се въртимъ,

и сме научени да наричаме вещитѣ съ собственитѣ тѣхни
на, та нѣкои отъ насъ дори и не губятъ време да из-
вятъ най-деликатнитѣ. Това, мислимъ, е доста естествено.
ли самъ г. М-съ ни казва, че ний имаме работа съ
рзини, дюлгери, тенекеджии, налбанти и бояджии¹⁾, а въ та-
ва общество, съгласете се, по неволя ще престанешъ да
стешъ деликатенъ. „Съ волками жить по волчьи вить“. „
Борбата за съществуване“ е тукъ толкова голѣма, че
шкъ едва му остава време да размѣни съ подобния си
человѣчески мисли, а вий искате отъ него още и лите-
атуренъ, изященъ езикъ. Какво сравнение може да има
между тѣзи убити людие, пѣплящи въ низинитѣ на живота
и благороднитѣ висини на Oberen Zehntausend — десетътѣхъ
хиляди щастливци поети, литератори, юристи, държавни
къже, економисти, историци и т. н.? Благороднитѣ и въз-
вишенни занятия на тѣзи „избранници на сждбата“ създаватъ
благородни и възвишенни помышления и относи. Изяще-
ството на рѣчта и маниеритѣ, благородството на мислитѣ и
чувствата, хуманността и снисходителността въ обращенията,
съ една рѣчь, цвѣтътъ на етическото и естетическо съвър-
шенство — мѣстото му е тукъ, въ тази избранна срѣда.
Но, драгий читателю, всичко тукъ на земята има своето
„но“, иматъ го и нашитѣ естетически свѣтила, иматъ го
даже и представителитѣ на „българската мисль слово и
гений“. И тѣ, като всички смъртни, не се посвѣняватъ да
турятъ точка върху всички „и“-та, и при все това, тѣхъ
никой до сега не е обвинилъ въ употрѣбаване неприлични
изражения. Послушайте най първий между тѣхъ:

„Вий варвари безсрамни! Вий кърлеши вонѣщи!
Вий Хуви, вий Монголи! Вий бухали зловѣщи!“

„И като сжи злобенъ жидъ . . .

Бездушень жидъ те управлява. . .“

Това е взето на пособи у г. Вазова. Ето ви едно за сега и
отъ г. Ст. Михайловски:

„Вий искате да подгони хлапето и като го застигне да му даде единъ
урокъ отъ уважение къмъ архитектурата, — сирѣчь едно *теке* въ задника“.

На ви трето отъ едного, който при все че не е допъл-
злялъ до височинитѣ на българския парнасъ, но заема едно

¹⁾ Бъл. Прегл. Год. II. кн. XII, стр. 103.

важно и почетно мѣсто, именно председателъ на „Дружеството за развитието на изящнитѣ искусства въ България“.

Той в своя чуденъ расказъ всички напиреварва
И цѣль цѣлничкъ *нужникъ* изведиждъ стоварва.

„Нужникътъ“ е нарѣченъ „нужникъ“ отъ г. Д-ръ Ив. Шишманова въ претендирующето на литературенъ вкусъ профессорско списание *Бъл. Прегледъ*; „Текмето въ задника“ се намира въ Д-ръ Кръстевата естетическа *Мисль*, а „варваритѣ“, „бухалитѣ“ „кърлешитѣ“, „жидоветѣ“ заедно съ тѣхнитѣ естетически епитети „безсрамни“, „вонѣщи“, и др. под. се намиратъ въ вѣнчанитѣ стихотворения на нашия поетъ laureatus — г. Ив. Вазовъ.

Но позволете, ако въпросътъ е за неприличностъ, сжщинска неприличностъ, то ний сме въ дадения случай повече въ право да се оплакваме. За насъ има два вида неприличностъ, както и два вида красота — намъ ли ще оставите да ви казваме това? Единъ прилично облѣченъ г-нь, съ приятна и очарователна външностъ може да бѣде много неприличенъ и отвратителенъ по своитѣ душевни качества, както и една неприлична по вънкашностъ фраза може да има голѣмо вътрѣшно достойнство — да отговаря пълно на предмета, къмъ който се отнася. Прехвърлете презъ ума си всички лъжливи и умишлено лъжливи приписвания не бивали работи на Маркса, Енгелса и Лассалля, всички искривявания и фалшифицирания на истината и на чуждитѣ мнѣния, които г. Миндесъ прави съ цѣль да подѣйствува въ извѣстенъ смисълъ на читателтъ — и вий ще разберете, до колко ний сме били прави, когато окачествихме такова поведение съ неговитѣ сжщински имена. Но вѣтъ отъ тази вътрѣшна гнилость г-нь М-съ си е позволилъ да бѣде и вънкашно неприличенъ. Ние оставяме за сега кръчмарскитѣ и улични приказки за „клонове“ и „гешефти“ въ началото на статията. Да поглѣднемъ двѣ години назадъ. Когато той пишеше първитѣ свои статии ний бѣхме гонени и преслѣдвани; полиция и сждилища министерство на просвѣщенieto и Висше Училище, всички явни и тайни органи на властта неуморно слѣдяха всѣко наше движение. До него моментъ, ний не бѣхме проговорили ни една дума по адресъ на г-да профессоритѣ отъ *Бъл. Прегледъ* и, при все това, вѣжний профессоръ, опоенъ отъ побѣснялата „ловидба на социалисти“, смѣло пише за насъ: „Ле-

е работа да се лъже по „наученъ начинъ“ неподготвената младежъ, щомъ гордо се претендира, че се защитава интереси на човѣчеството, и при това въ името на последната дума на науката“ . . . и въ желанието си да представи „неподготвената младежъ“ отъ „слѣпитѣ агитатори“ се провиква: „И ония които не искатъ да се преклонятъ предъ никакви авторитети, тѣ често колѣничатъ *предъ най добрия наученъ нехранимайковецъ*, щомъ му се удаде искусно да прикрива своята *научна голота* съ последната ужъ дума на науката“. Това сж българскитѣ социалисти, които *лъжали* по „наученъ начинъ“, а „най добрия наученъ нехранимайковецъ“ е моята скромность, въ което г-нъ М-съ не иска да постави никакво съмнѣние, когато прибавя (Б. Пр. год. II, т. XII, стр. 95) веднага подиръ горното: „Янко Сакъзовъ се „докачилъ“ отъ моитѣ статии по социалния въпросъ, докачилъ се въ името на последната дума на науката“. Това е приличието на г. М-са. Види се, той е забравилъ, старото литературно правило, че противникъ, който не се е церемонилъ относително деликатността на своитѣ изречения нѣма право да се оплаква, кога сжщо тѣй безцеремонно го настѣпятъ на болия кракъ.

При всичката си твърдѣ слабо скрита външна и вътрѣшна „красота“, г. Минцесъ обича много често да се труфи съ думитѣ „наученъ“, „обективенъ“, „критически“, „строго наученъ“ и т. н. Ний не сме срѣщали до сега книги или статии, въ които личността на автора и неговото самомнѣние да испъкватъ тѣй на лице, както това става съ г. М са. Само извѣстний Оджаквъ, „дѣсковскитѣ дворянинъ“ е въ състояние да се надпреварва съ него. Той не се посвѣнява да нарича своитѣ статии „научни статии“, себе си „наученъ противникъ“, своето разгледвание „обективно строго научно разгледвание“; не се спира даже и предъ такива самохвалства: „кога ний за пръвъ пѣтъ въ българската литература (и подчъртава го самъ) се наехме да подложимъ социалн. въпросъ на строго научна критика“ или „когато се заловихме да подложимъ учението на социалъ-демократитѣ на една строга, обективна научна критика“. И за да усили повече това впечатление, той туку ви говори за „най правия пѣтъ къмъ научната истина“, за нуждата отъ „силенъ критически тактъ“, за „научна подготовенность“, за „дълбоко поз-

навание на господствующитѣ теории“, предупреждава читателя „осторожно да се отнася къмъ ученията на социалиститѣ“, предпазва го „да не се заблуди въ бурния потокъ на нестоянната мисль“ — и всички това съ гърлестий тонъ на едногодишенъ новобранецъ въ роляга инструкторъ на тукущо постъпили войници. На какво се градягъ тѣзи несъразмѣрни претенции? На какви научни достоинства се основа товава лудо-самоуниѣние? Въ миналото, до колкото знаемъ, г. Миндесъ нѣма на що да посочи, което, ако не да оправдава, — истинската ученость е винаги скромна — то поне да обяснява такава поведение. Колкото пъкъ до сегашното, то освѣтъ профессорството въ Висшето Училище, г. М-съ нѣма съ що да се гордѣе. Но и тукъ, нему като на профессоръ е дадено да преподава нѣмската граматика, а не нѣкоя наука, безъ да говоримъ за економическитѣ науки; значи и неговитѣ влиятелни покровители изъ профессорската срѣда — учеността на които трѣбва също тѣй да бѣде доказана — не смѣятъ да му повѣрятъ нѣкоя сериозенъ клонъ отъ науката. Ако и това не е, то въ що, ради всѣхъ святихъ, се е показала неговата ученость? Въ самохвалството му, че той е „ученъ мажъ“ и че „его наука задржала въ Парижъ“, както говорилъ на студентитѣ? Въ това ли? Въ статиитѣ му, ще каже равнодушний български читателъ; въ неговитѣ б-збройни цитати, ще добави добродушний читателъ на *Бъл. Прегледъ*. Научната стойность на статиитѣ му е извѣстна намъ вече, та и цѣльта на по-нататъшния нашъ разговоръ ще бѣде да констатираме тази стойность. Колкото пъкъ до цитатитѣ, названията и разнитѣ преводи на книгитѣ и имената на авторитѣ, които запълнятъ около 50 печатни стран, ний сме склонни да признаемъ, че у насъ, както и въ всѣко останало назадъ общество, тѣ придаватъ особена важность на ползующий се отъ тѣхъ. Цитатната мѣдрость винаги е оказвала чарующе влияние на хапловцитѣ — и само на тѣхъ ли? Не сте ли чували г.г. Петковъ и Ризовъ, знаменититѣ автори на „епохата на времето“ и „ситуацията на положението“, да расправягъ какъ съ колѣбничили едно врѣме предъ учеността на г. Каравелова, който е наводнявалъ тѣхнитѣ мозѣци съ названия, имена, имена и названия. Малтусъ, Бентамъ, Смитъ, Рикардо, Милъ, Спенсеръ, Дреперъ, Беджехотъ и пр. и пр. — нали все отъ блаженнитѣ „Каравеловски времена“ съ извѣстни тѣзи имена

българската вѣстникарска публика? Ний помѣнахме и по-
но, че типътъ на много и всезнающитѣ, съ цитати, названия
имена угощающа читателя или слушателя си „учени“ е
ного распространенъ двестъ въ полуобразованитѣ общества
сполучилъ е дори да привлѣче вниманието на нѣкои ху-
жници-беллетристи. Тѣй прочутий русски писателъ Турген-
въ нарисувалъ е въ извѣстнии си романъ „Димъ“ подобенъ
въ лицето на Ворошилова. Нека читателътъ ни прости
ова отклонение, но ний не можемъ да не направимъ удовол-
ствие на г. Минцеса и да не се възползуваме отъ неговата
страсть къмъ цитатитѣ. Ний цитираме:

„... Ворошиловъ (подиръ запознаващето ся съ Литвинова, героя на романа)
всичка го за занятията му и се залови да искава собственитѣ си мнѣния... не
въздържа върху тѣзи занятия, колкото, изобщо, върху различни „въпроси“... Той
ведиждъ се оживи и се впусна, като добъръ конь, като изговаряше хубаво и
ново всѣкий слогъ, всѣка буква, като молодець-юнкеръ на послѣдний испитъ. . .
та минута на минута той ставаше по-приказливъ, по живъ . . . той като че че-
еше нѣкоя диссертация или лекция. Имената на най новатѣ учени, съ прибавка
мината на рождението или смъртта на всѣкого едного отъ тѣхъ, заглавията
на туку що изѣшли брошури, въобще имена, имена, имена, дружно се сипяха
отъ езика му, като му докарваха едно голѣмо наслаждение . . . ; да спомене
при всичко, че и не на мѣсто, за книгата на нѣкого си Д-ръ Зауербенгели
върху пенсилванскитѣ тюрьми, или за вчерашната статия въ „Азиатикъ Джьорналъ“
Водитѣ и Пуранитѣ (той наистина рече: „Джьорналъ“, при всичко, че раз-
бира се, не знаеше Английски) — бѣше за него една сжщанска радостъ“ . . .

Още единъ ктсь отъ сцената въ квартирата на великий
Губаревъ — славянофилътъ, демократътъ, даже и „социалистътъ
въ младостъ“ Губаревъ, нѣщо като г. С. Бобчева, въ денътъ
на неговътъ 25 г. юбилей и г. Величкова, отъ които единътъ
ще постига общечеловѣческото щастие съ построяването на
книжески палати, а другия и до сега не е забравилъ да вдига
очитѣ си къмъ небето, кога се помене за социализмъ, „чистъ
социализмъ“ — не като оня на „българскитѣ“ негови „осквер-
нители“. Губаревъ пита Ворошилова, прочелъ ли е брошу-
рата, която му той далъ.

„Ворошиловъ . . . климпа утвърдително глава.

— Ъ, какво? Останахте ли доволни?

— Що се касае до главнитѣ основния, доволенъ съмъ; но съ заключе-
нията не съмъ съгласенъ.

— Ммм . . . Вий сетнѣ ще ми изложите вашитѣ съмнѣния.

— Писмено ли ще заповѣдате?

Губаревъ май се почувди; той не очакваше това. Но като помисли малко
продума:

— Да, писмено. Азъ ще ви помоля да ми изложите тѣй сжщо и съобра-
женията си относително . . . относително асоциациитѣ.

— По методата на Ласала ли ще заповѣдате или на Шульце-Делича?

— Ммм. . . и по двамата. . .“

И все тамъ по-късно, когато всички събрани гости у великий самобитникъ Губарева заговорватъ наведнѣжъ и всѣкий си показва знанията и ума, Ворошиловъ

„... изведнѣжъ се распали: съ едно поеманье на дѣха, като се почти захлѣпаше, той спомена Дрепера, Фпрхова, г-на Шелгунова, Бишѣ, Хелмхолца, Стара Стура, Раймонта, Йоханна Миллера физиолога, Йоханна Маллера историка, като ги бъркаше единъ съ другъ, Тена, Ренана, г-на Щапова, а сетнѣ Томаса, Наша, Пиля, Грина. . .“

И г. Минцесъ, както и Ворошиловъ, за когото Тургеневъ, чрезъ устата на Потугина, казва, че „той, както всички хора отъ неговата школа, хора отъ златната дѣска, като че е проведенъ за *ордиларецъ* при науката и цивилизацията“, печелятъ и много печелятъ въ обществото на Бамбаевци и стоятъ недостижимо високо за българскитѣ Семковци по своитѣ „научни достоинства и познания“. Тѣ не могатъ и двѣ мисли да искажатъ безъ да прибѣгватъ до цитати и въ тази си страсть тѣ достигатъ пословичний русски „учень“, който и когато канялъ домашнитѣ си на расходка казвалъ: „Пойлемъ гулять, какъ сказалъ Гоголь“.

Разумѣва се, отъ такива височини г. Минцесъ не може да не погледне снисходително къмъ насъ, „фанатизиранитѣ марксиста“ и да не говори съ усмивка за нашата „ученость“. Що му е трѣбвало? Ний нийдѣ до сега не сме правили атентагъ върху монополгъ на профессоригъ отъ Висшето Училище, — въ това могатъ да бѣдатъ спокойни неговитѣ цербери. Но ний енергически възставаме противъ названието „диллетанти“, което г. М-съ отправя великодушно къмъ насъ и възставаме, не защото това название ни оскърбява, а просто, защото то е погрѣшно насочено къмъ насъ. По примѣра на своитѣ колеги отъ *Бъл. Прг.* г. М-съ обича да оправя вратовръзкитѣ на своитѣ литературни противници и си сторва удоволствието да имъ чете лекции à la Д-ра Теодорова и Д-ра Богоровъ (Поца — „сновалка“, обявление — „обява“, възможность — „можность“ и т. н.). Нека (ще той търпеливъ и въ свой редъ да изслуша една минута и насъ по сжщо такива дребулии. „Диллетанти“ въ науката и искусства се наричатъ не незнающитѣ, несвѣдущитѣ люде, — тѣхъ ги викатъ „профани“ — а тия, които се занимаватъ съ тѣхъ за свое лично удоволствие, безъ да искатъ да повесатъ всички трудности на чиракуванието и предварителната подготовка. Понятието „диллетантъ“ се противо-

ставя често на понятието „специалист“, и въ обикновеният смисъл означава просто *любитель*. Тъй, напр., говорят за любители на театралното искусство, любители — оперни певци, любители — ботаникѣ, зоологѣ и т. н. Казватъ, че Левъ Толстой умѣялъ да шие обуца, че князь Фердинандъ обичалъ орнитологията (науката за птицитѣ), че г. Селищевъ се занимавалъ съ живописѣта, а г. Радославовъ писалъ стихове. Всички тѣзи г-да сж „дилетанти“ — единъ въ кудураджийството, другий въ живописѣта, третий въ орнитологията, тъй като ни единъ отъ тѣхъ не се предава изключително на любимото си занятие, не съглежда въ него свое призвание, а смѣсва „дѣло съ бездѣльемъ“, — което е, споредъ русскій писателъ Н. Михайловскій, отличителний бѣлѣгъ на дилетанството. Насъ мъчно и даже невъзможно е да ни нарѣче човѣкъ „дилетанти“, както ще бѣде и голословно да ни назоватъ „специалисти“. Ний не сме нито едното, нито другото. Но що сме ний, социалистически, а особено ний, българскитѣ социалисти?

За да задоволимъ читателя на „День“, ний ще трѣбва да се обрнемъ между друго и къмъ българскій животъ и да подириме разяснение, както на този въпросъ, тъй и на оня за „умственната босота на българската социалъ-демократическа литература“. Но това, както и въпросътъ за „гешефтарството“ на нѣмската социалъ-демократия, ще оставимъ за идущата книжка.

Я. С.

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННИЙ ЖИВОТЪ.

Ученическиятъ „бунтовъ“. — Причинитъ за незадоволството. — Защо то се проявява въ „бунтове“. — Нѣма ли други пътища за неговото проявление. — Кол е причината за сегашното напущане. — Съ какви сръдства се потушаватъ и искореняватъ „бунтоветъ“. — Достигатъ ли си тѣ цѣльта.

Единъ отъ най-занемаренитъ въпроси е тѣй нарѣчения *ученически въпросъ*, който е тѣсно свързанъ съ въпроса на *външния животъ училищата*. Всѣка обществена група си има въ печата свои изразители и въ камарата свои застъпници. Наистина, печатътъ на работническата класа се преслѣдва, въ камарата се мнчатъ да заглушатъ гласа на нейнитъ представители, но това обстоятелство не може да отрѣче факта, че даже най-бѣднитъ и онеправдани обществени слоеве иматъ свои органи, чрезъ които по какъвто и да е начинъ тѣ даватъ да се почувствува тѣхната воля.

Съ ученицитъ не е така. Тѣ не представляватъ нѣкоя обществена група, а се распредѣлятъ по всички слоеве на народа, безъ да иматъ въ обществото по-други представители отъ своитъ бащи и братя и самото мин. на просвѣщението. При страшната немарливостъ отъ страна на тѣзи послѣднитъ къмъ сѣдбата на толкова хиляди народни дѣца, на които се наблѣга „бѣднѣщето на отечеството“, ний не можахме да не виждаме въ спрѣлий вече *Ученически Гласъ* единъ изразителъ на ученическитъ болки. Въ тази смисълъ той бѣше единъ видъ предпазителна клапа, премъ която се пропушаше кипящото негодувание.

Друго едно издание, сп. *Съвременна Младежь*, щѣше да бѣде ученическо списание и даже преди да се роди бѣше кръстено *Ученикъ*. Но „единъ комитетъ (отъ неученици) за редактиранieto“ на това списание, „основанъ на доста солидни материални и морални основи“, заедно съ „нѣколкото известни наши литературни сили“, ангажирани за сътрудници, е намѣрилъ за нужно да разшири кръга на просвѣтителната си дѣятелностъ и да напрази списанието „да бѣде ръководителъ на нуждитъ и стремленията не само на ученицитъ, но и на останалата стремяща се къмъ самособразование младежь“. Затова „основания на доста солидни основи“ комитетъ си постави за задача „главно: опитване на младежта изобщо въ направлението на съвремен-

ка, въ тенденцията на истинската литература и со-
да ѝ покаже: отъ какво тя да се интересува, какъ да
и що да прави“ и сетнѣ: „като третира „злостата на
да дава тонъ и направление на обществената мисль.“ (гл.
М.л., кн. I, отъ редакцията). Остава ни да се радваме, че
тѣ се яви списание „да дава тонъ и направление на об-
щната мисль“, но уви! — ученицитъ се лишиха отъ едно
което бѣ обрѣчено специално на тѣхното дѣло.
Ако ученицитъ сами вече не могатъ да се застъпятъ за
си въ печата, то още по-малко се застъпватъ и други нѣ-
маралъ тѣхъ. Или трѣбва да пишешъ за тѣхъ, че тѣ сѣ
разглезени“, че сѣ се „расхайтили“, че „не знаятъ, какво
че като „исопитни“ лесно се „заразяватъ съ разни нови
и пр., или пъкъ трѣбга съвсѣмъ да мълчишъ. Едно малко
спристрастно отношение къмъ работата, една дума, испус-
въ полза на ученицитъ, се взема за зложелателство къмъ
ученицитъ власти и за подстрекателство на ученицитъ къмъ
тѣхъ. Всѣки мълчи, бои се да го не нападнатъ въ подстре-
кителство къмъ „бунтъ“. Обаче, макаръ да нѣма подстрекатели
тоя соргъ, „бунтоветъ“ пакъ си ставатъ и то съ една
послѣдователностъ, на която би завидѣлъ даже прочутия
„послѣдователността“ на политическитъ си „твърди убѣждения“
„изовъ“. Не се минаватъ двѣ години, безъ да стане нѣкакъвъ
„бунтъ“, който да отгърже хорскитъ езици, а пъкъ
они напущания и изключвания на нѣ ои паралелки или цѣли
слоеве ставатъ си редовно всѣка година. Трѣбва, обаче, да
знаемъ, че тѣзгодишнитъ „бунтове“ по своята обширностъ
минаха всички досегашни. Повече отъ три хиляди ученици
едновременно бѣха вънъ отъ училищата.

Защо се бунтуватъ? Кои сѣ причинитъ на бунтоветъ? Ето
въпроси, на които трѣбва да си отговори всѣки, който милѣе
за учащата се младежь.

Практиката на бунтоветъ е тая. На единъ урѣченъ часъ
ученицитъ си взематъ книгитъ и излизатъ отъ училището, като
предварително взематъ рѣшение да молятъ министерството да
испълни исканията или пъкъ да протестиратъ противъ нѣ-
коя неправда надъ тѣхъ, за да ги чуе „обществото“. Нека про-
тестътъ ни стрѣсне заспалото общество! Нека гражданкитъ и
гражданитъ видятъ, въ какъвъ пъкълъ гние младежта!“ —
така се казваше въ едно хектографирано ученическо въззвание
предъ бунта въ Пловдивската гимназия презъ 1891 г. Веднага
следъ „протеста“ училището се обявява за закрито и учител-
ския съвѣтъ, начело съ директора и по заповѣдъ отъ министер-
ството, започва разслѣдване, за да се издирагъ, кои сѣ „под-
стрекателитъ“, „инициаторитъ“: главни и второстепенни, кои сѣ
взели „живо участие“ и т. н. За тази цѣль се праща най-често
и специаленъ „министерски пратеникъ“. Като такъвъ на вре-
мето си бѣше много прочутъ г. Лазаровъ, нарѣченъ „вънчии

укротителъ на бунтоветъ“. Разбира се, че полицията щомъ се чуе шумъ въ училището и тя притърчва, за да издразни ученицитъ, да ги предизвика и мирното напудване въ бая „бунтъ“, дѣто поѣкога лъсватъ ками, револвери се тояги и се показватъ револвери. Тя арестува по-опасните елементи и въ участъцитъ се изслѣдване.

Ученицитъ не се боятъ да расправятъ, *защо се бунтуватъ*. Но не това се иска отъ тѣхъ. Тѣ трѣбва да кажатъ, *како* накаралъ. Търси се не сѣщинската причина, а *почему* една минута сѣ знали и сѣ извикали: бунтъ! Разбира се, че не всички ученици сѣ дѣлавали по-силно, върху други по-слабо, едни сѣ по-буйни и тѣрпеливи, а други сѣ по-въздържани, едни по-не могатъ тѣрпѣть, други повече сѣ обрѣгнали. Първитъ, естествено, напредъ сѣ помислили за бунтъ. Но нима тѣ сѣ причината само сѣ схванали по-рано духътъ на незадоволство, който е общъ на всички ученици. А именно това се и пита: отъ дѣто взема незадоволството, а не кой го проявява по-рано или по-късно. Ученицитъ не могатъ да вдигнатъ глава току-тъй, *защото* безъ всякихъ причинъ благовидныхъ“. Преди да се бунтуватъ тѣ не сѣ безумни, за да не разсѣдятъ, че тѣхъ ги чака искание, гладъ, казарма. За да се рѣшатъ на послѣдъка, който може да опропасти цѣлия имъ животъ, тѣ трѣбва да сѣ подбудятъ отъ нѣкои много силни причини. Не е нито „развалеността“ нито „лошото домашно възпитание“ на ученицитъ, които ги дѣватъ на бунтъ. Тѣзи двѣ нѣща до колкото ги има — сѣмъ вуватъ винаги, обаче не винаги ставатъ бунтове. Тѣхната причина не може да се крие въ самитъ ученици, какго и въ народнитъ бунтове причината не се намира въ самия характеръ на народа. До като не сѣ настѣпани, тѣ не викатъ.

Причината на бунтоветъ трѣбва да се крие въ тия явления, които възбуждатъ, усилватъ и накарватъ да се прояви незадоволството у ученицитъ. А при сегашната уредба на училищата това недоволство се поражда отъ всѣка една страна. Възметъ огншенията между учители и ученици. Тѣ сѣ най-често крайно обтегнати. Ний нѣмаме добри учители. Това никой го не отрича. А единъ калпавъ учителъ, като нѣма дѣйствиелни достоинства, не може да се ползва съ уважение отъ страна на ученицитъ, неговия авторитетъ пада. Да го запази или полигне той не може, а за да спазватъ поне едно видимо уважение къмъ него, той прибѣгва до ненужна строгость, до грубость. Причината на грубостьта у повечето учители се намира въ тѣхното недостоинство. Ний и безъ това имаме много малко хора, способни за учители, а министерството на просвѣщеніето винаги се старе да ги отдалечи, колкото малко и да сѣ, отъ учителството. То назначава свои хора, отъ „нашитъ“, както казватъ, безъ да

да ли тѣ сѣ способни за учители или не сѣ способни. се, че у насъ има полицейски, които биха били добри учители и учители, които биха били прекрасни полицейски.*) назначава различни „прекрасни полицейски“ за възпитание министерството старателно се заема да изучи, кой учителъ отъ нашитъ“, за да го изключи. Ама че той билъ най-дѣлния учителъ — то не иска и да знае: намира му нѣкаква причина и го премѣства или изключва. Исклучва го често отъ партизанство. Значи, не се позволява на учителя да се мѣси въ политика. Но тоза запрещение се отнася само до оппозиционитъ, а за „нашитъ“ — работата е друга: тѣ могатъ и трѣбва да даватъ партизански орѣдия.

Така назначенитъ учители не могатъ да гледатъ съ приличие на учителската работа. Сѣщото е и съ тия учители, които сѣ всѣка власть се примиряватъ, тѣ не спадатъ нито къмъ „наши“, нито къмъ „не наши“. И отъ тѣхъ сѣ малцина предаватъ на своята работа. За тѣхъ учителството е кариера. За нѣмъ на учителитъ въ сѣднитъ учебни заведения сѣ сравнено много по-високи отъ тия на основнитъ учители, затова сѣднитъ и не участвуватъ въ учителското движение. При плаща имъ се редовно, поне въ държавнитъ училища. За бездарно тѣ, която иякъкъ мѣчно може си искара прежитиетъ, учителството е доста доходно мѣсто. За такива едно време „Прогресъ“ ни расправяше, че въ Европа „не се тѣрпи въ работата на никое училище човѣкъ, неспособенъ да ръководи си, нежели да ръководи и възпитава ученици, не се допуща преподава въ горнитъ класове една бездарность. квадратно показана не предъ ученицитъ, а предъ обществото.“**) А у насъ приематъ такива квадратни бездарности и не само се тѣрпятъ, ами се и насърдчаватъ, и не само се насърдчаватъ, ами извото рѣшение се взема за непогрѣшимо. Каквого кажатъ тѣ, които става. Тѣ сѣ болшинство, тѣ рѣшаватъ всичко.

Груби до нѣмай-кактъ, за да задушатъ негодуванието противъ тѣхъ, тѣ употребяватъ насилия, които още повече възмутиватъ ученицитъ. А послѣднитъ сѣ по-тънки наблюдатели, отъ които си предполагаме. Тѣ веднага „раскусватъ“ учителя, щомъ сѣ представи още на първия частъ. Тѣ забѣлѣзватъ, че строгостьта има за источникъ една „квадратна“ неспособность. Тогава я удрятъ на лукавства. Искрени отношения между учители и ученици нѣма. Стига директорътъ да се научи, че нѣкой учителъ се отнася приятелски къмъ ученици, че ги насърдчава да четатъ и се саморазвиватъ, че даже ги опѣтва въ това, той веднага ще донесе „дѣто трѣбва“, че еди-кой учителъ се „сношава“ съ ученицитъ, че ги разрачава и пр. Такъвъ учителъ, съ или безъ напояване, бива премѣстенъ или изключенъ. Така щото

*) „Балъ Зора“, бр. 274, 12 Февр. 1891 г.

**) „Прогресъ“, г. II, бр. 15.

систематически се преслѣдва това, което е най-важно за благодетелното влияние на учителя върху учениците — неговата лична близкост къмъ тѣхъ, взаимната имъ привързаност, влизането на първия въ-положението на вторитѣ.

А какво се предава и какъ се предава? Много излизатъ работи само обременяватъ програмата на нашитѣ сръдни учебни заведения. Религиознитѣ предмети и древнитѣ езици, може да са много интересни за единъ историкъ на религията или лингвистъ, но не сж необходими за едно сръдно образование. Тѣ сж само една ненуженъ баластъ, тежината и обемътъ на който изблъква из главата полезнитѣ знания. Излиза, че претрупания материалъ не по силитѣ на слабия, още незакрѣпналь организмъ. А при това предметитѣ се предаватъ така сухо, щото не могатъ да заинтересуватъ ученика.

Има учители по физика, неспособни да направятъ единъ опитъ; по химия, които испочупватъ сума стъкленици и реторти и задаватъ аудиторията си съ сѣроводородъ; по български езикъ — неграмотни; по история — не знаятъ и най-важитѣ събития, та разказватъ, като се водятъ по книгата. Зная единъ гимназиаленъ учител (сега инстекторъ; повишенъ, защото е отъ „нашия“), който не знаеше склонението на „рабъ“ въ старо-българския езикъ и при расправянieto си служеше съ стенографически стенографически урока си въ тефтерчето, което постави на катедрата, и като минава край нея, поогледва „какъ бѣше“. При тази баснословна босота прибавѣте и абсолютната неспособностъ да се изражаватъ — и ще получите единъ типиченъ „учителъ“, който ще се испотпява десетъ пѣти, до като рѣши нѣкоя най-проста задача или напише нѣкоя формула, или пѣкъ обясни нѣкоя природенъ законъ или историческо събитие.

Тѣй, както се предаватъ, учебнитѣ предмети не въбуждатъ никакъ интересъ въ учащитѣ се. А да си претрупанитѣ мозъка съ нѣща, които не сж те заинтересували, е много мѣчна работа. За тебе това изучаване изгубва всѣки смисълъ. Ако не пакъ продължавашъ да слѣдвашъ, то е само защото „трѣбва да се свърши“, трѣбва да се грабне едно свидѣтелство, колкото се може по-добро. Учи се исключително „за бѣлѣжка“. „Единина или шесторка“ — ето девизътъ на повечето ученици.

Ако ученикътъ се е сблъскалъ съ нѣкой разуменъ човѣкъ или е прочелъ нѣкоя свѣстна книга, които сж възбудили у него умственъ интересъ, нему вече става просто отвратително школото буквоедство. Въ главта му се зараждатъ рой въпроси, които по-напредъ сж дрѣмали. Той иска тѣхното разрѣшение и бѣга при учителитѣ си. Него го заинтересува произхождението на земята и на човѣка, напимѣръ. Но кой учителъ ще се рѣши да му расправи истината, когато тази истина исхвърля смѣстливостта на библейския богъ и учителя ще бѣде обявенъ за безбожникъ и наказанъ? Едно съмнѣние води подиръ си друго, а „съмнѣнието е майка на истината“. Ученикътъ не е ограденъ

китайски стѣни, той какъ-да-е ще столучи да разбере истината. По щекотливитѣ религиозни въпроси най-напредъ естествитѣ науки ще го накаратъ да стане нерелигиозенъ. Това противорѣчие между изучаванитѣ предмети се отразява най-злѣ. Преподавателитѣ по законъ божий се ползуватъ съ най-лоша репутация като лъжци, заблудители. Не съ по-добра репутация ползуватъ и тия учители, които не могатъ или не искатъ да отговарятъ на нѣкоя щекотливъ въпросъ. Невѣжи или лицемерни то какви тѣ ставатъ въ очитѣ на ученика.

А колко злѣ се гледа на ученикъ, който се осмѣлява да зададе такива въпроси! Нему се отговаря, че „не е неговата работа“, че той „не може да разбере такива мъчни въпроси“ (нито нѣма учителъ ги разбира!) и пр. Такъвъ ученикъ се взема на „като „опасенъ елементъ“, — „той чете книжки... хмъ!“, ми се харесва“... Чете книжки — какво престѣпление! „Азъ не искамъ сега да ми четешъ, — когато свършишъ, чети колко книги“. Когато свършишъ — ами че ти ще влизашъ вече „въ живота“ и ще влѣзишъ само съ формули въ главата. Ти нѣмашъ по книгитѣ да знаешъ този животъ, на който ще се отнасяшъ. Ами много ли време и ищахъ ще имашъ да се занимавашъ съ книги, когато любезнателността е убита още въ детството и когато ще ти трѣбва хлѣбъ да добивашъ. Грижитѣ само за то, да не убиятъ у тебе.

Четенieto се смѣта за престѣпление. Кружоцитѣ за саморазвитие сж запретиени. Който се улови, бива наказванъ. Заемъ мнозина най-добри ученици направо исклучвани само защото сж посѣщавали градското читалище. Когато, напротивъ, читалището трѣбва да се поощрава. То дава по-широкъ умственъ кръгъзоръ, повече знания, които пѣкъ помагатъ за по-лесното разбиране и усвояване на самитѣ уроци, то възбужда интересъ къмъ работа и разрѣшава „болкитѣ на мисълта“, то дава свободното време на ученика съ такива приятни часове, които така облагородява, щото не му позволява да се отдаде на безработицата. Кружоцитѣ, които най-лесно инакъ биха го увлѣкли. Саморазвитието у учащитѣ се трѣбва да се даде най-широкъ кръгъзоръ и да му се помага. Отнеманието на ученическитѣ библиотеки и закриванieto на тѣхнитѣ дружества и общи събра-ния ставаха причина на толкова много бунтове до сега. Това е борба справедлива отъ страна на ученицитѣ, въ която тѣ винаги, защото сж слаби, но правотата остана на тѣхна страна. Въ замѣнниха дружества и библиотекитѣ съ тайни кружоци и библиотеки. Стремлението да се саморазвиватъ не можа да умрѣ до сега, но то почна да се проявява по единъ нелегаленъ пѣтъ.

Други причини за недоволство създава самото министерство. Нѣки новъ министръ на просвѣщенieto бърза да се покаже по-уменъ отъ предшественника си и — ни съ того, ни съ сего — въ срѣдъ годината истърса нѣкое нововъведение, напр. измѣни въ реда на испитванието. Ако ще и най-доброто да е, но прило-

жено не на време, то се отразява лошо на учениците и възбужда тяхното недоволство. Въвеждат се нѣща съвсѣмъ нови и то веднага въ всички училища и се прилагатъ съ всичката имъ строгостъ и съ всичката неопитностъ на учителитѣ. Като че ли се опитватъ педагогически приеми независимо отъ влиянието, което тѣ ще иматъ върху учащите се — за тѣхъ и неискатъ да знаятъ. Училището се взема като една анатомическа лаборатория, а ученицитѣ като трупове, надъ които всѣкакви опити сѣ допустими. Забравя се най-важното: че тѣ не сѣмъ трупове. Хора съ здрави нерви не могатъ да стоятъ бесчувствени, когато въ тѣхъ си забива скалпелъ единъ министръ, на когото любовта къмъ учебното дѣло е съмнителна.

Има и друго. Никога не бива да се испуща изъ предъ видъ възрастта на ученицитѣ. Къмъ погрѣшкитѣ на малкиятъ се иска най-големо снисхождение. А къмъ по възрастнитѣ трѣбва най-деликатно обръщение. Какзото спечелятъ презъ ученическия си периодъ, то ще имъ бѣде най-големата награда. Нека се привикнатъ тѣ на меки, искрени, човѣшки обноси, нека усвоятъ най-добритѣ човѣшки качества. Тѣ сѣмъ най-впечатлителни и отзивчиви. На доброто ще отговарятъ съ добро, но и злото нѣма да оставатъ да премине току така. Тѣ ще ропчатъ противъ най-малката несправедливостъ — и така трѣбва да бѣде. Блазѣ имъ, че още не сѣмъ прегнати подъ жизнения товаръ! Чисти стремления, отзивчива душа, жажда за знания — огнемѣте тия нѣща отъ ученицитѣ и тѣ наистина ще заприличатъ на трупове. Тогава може всичко да се върши надъ тѣхъ и тѣ да се не „бунтуватъ“. Но тяхното мирование щѣше да бѣде по-коя на застоялото блато, а не „буйнитѣ вълни на океана“.

И така: безсмислени и ненавременни распорѣждания на министерството, суха догматика, груби обноси отъ страна на учители, злоупотреби съ бѣлѣжкитѣ, несправедливи наказания, беспричини изключвания, затваряне на ученически дружества и отнемание на библиотекитѣ имъ, младежката буйностъ на ученицитѣ, незаинтересуваността на „обществото“ къмъ съдбата на неговитѣ чада, — всичко това се струпа, за да създаде едно недоволство, което постоянно пакъ отъ сѣмъ причини се подклажда, раздухва, до като най-сетнѣ избухне въ единъ всеобщъ „бунтъ“.

Тука сѣмъ непричемъ „разнитѣ социалисти“ и „нискитѣ партизани на днешний“) в. *Прогрѣсъ*, както и лошото домашно

*) Казваме *днешний*, защото *едновременно* в. *Прогрѣсъ* имаше съвсѣмъ друго мнѣние за бунтоветѣ. „Добрѣ, но въ тая сѣщата Европа не се дава позволеніе да се бунтуватъ ученицитѣ, сръщаме ний въ бр. 15, г. II на *Прогрѣсъ*, — тамъ не се остави безъ послѣдствие ни едно оплакване противъ нѣкой учител, по-втаріно сто пати изъ вѣстникитѣ, не се търни въ оградата на нѣкое училище човѣкъ неспособенъ да ръководи себе си, нежели да ръководи и възпитава ученици и пр.“ При все това днеска се търпи отъ г. Величковъ напр. добръ извѣстия на славенци г. Цухлевъ и даже се повисява: отъ учителъ него го про-

тангане на 99% отъ ученицитѣ, и „развращающето влияние“ на „антиката и на „отдѣлни личности, безсѣвѣстността и не-твото на които се простиратъ до тамъ, че имъ позволяватъ да сръсятъ партизани между ученицитѣ“.*)

Стари, истѣркани сѣмъ тѣзи изиислици. Лесно е да се сто-всяквата вина на ученицитѣ, зеръ тѣ не могатъ и да се тѣ, поне да опровергаватъ това обвинение. Не е мѣчно да въобще не обича да наниса правъ ударъ), а най-сгодно е се наклепатъ социалиститѣ — върху тѣхъ какзато клѣвета и сръришъ, „тѣ носятъ“. Но „хора безсѣвѣстни“ и „ниски пар-“ никога не липсватъ и колкото по-на високо се качвашъ, то-повече ще ги намѣришъ. Тѣ влизатъ въ самото министер-на просвѣщението, което и назначава по свой образъ и бие учители. Излиза, че „безсѣвѣстнитѣ“ и „нискитѣ“ не ва да се търсятъ нѣидѣ-си отвѣнка, ами тѣ сѣмъ въ самитѣ на просвѣщението. Тѣхното „развращающо влияние“ е 13. II. 91 год.: „Главната причина за бунтоветѣ е била не-стойното поведение на извѣстни учители (и не само учители, прибавимъ ний) Неволно ви иде да се замислите, дали ствительно ученицитѣ се възпитаватъ въ гимназията или се че развращаватъ“.

Колкото за вината на социалиститѣ въ бунтоветѣ, доста-но е да се каже, че бунтове ставаша преди да се явятъ со-листитѣ. Ний, социалиститѣ, не можемъ да хвалимъ бунтоветѣ, то иматъ такова пагубно значение за ученицитѣ. Ний бихме мали и споменътъ за тѣхъ да изчезне. Но преди всичко трѣбва да деиъ справедливи. Ето защо ний диримъ кореня на злото тамъ, то си е той, а не отиваме да клѣветимъ беззащитнитѣ ученици. клѣвети има „тъма охотниковъ“ — ми не изъ ихъ числа“. Тѣ бър-до похвалятъ министерството зарадъ бащинскитѣ му грижи търсятъ причинитѣ за бунтоветѣ богъ-знае дѣ, а не искатъ видятъ, че тѣ сѣмъ предъ носа имъ. Хората, които се облиз-тъ около държавната трапеза, били тѣ около в. в. *Пловдивъ*, бода или продадената *Балк. Зора* — едно време, или около тѣжническия *Прогрѣсъ* и сп. *Мисль* — сега, — тѣ всички иратъ, че министерството е „отеческо“ и че учителитѣ сѣмъ тѣли, само че нѣкакви подстрекатели бъркали всичката работа**)

*) Гл. статията на г. Cognitus въ *Мисль*, кн. II, г. VI.

**) Ето ви примѣри. За пловдивския бунтъ презъ 1891 год. *Свобода* печата ея статия, за да свържи ученическитѣ бунтове съ дѣятелността на социали-стѣ. За това тя употреби единъ непростителенъ и нийдѣ недопустимъ начинъ за доказване: тя публикува частни ученически писма и дневници, задовени при пискиране, — и пакъ нищо не можа да докажи, всичко бѣше уйтурма. „Нѣ-щива *хаймани* ще станатъ причина да пострадатъ и други“ (*Свобода*, бр. 1, г. 1891, Февр. 14). *Пловдивъ* се провикваше по адресъ на ученицитѣ: „*Пу-прѣчки!*“ (гл. бр. 16 отъ 12. II. 91 год.). Той намираще, че бунтѣтъ билъ причиненъ отъ трамата премахнати учители (въ предвечеріето на бунта г. Вел-

Но тѣзи твърдениа излизатъ не отъ интереситѣ на истината, справедливостта, а отъ интереситѣ на „пълний джебъ“, споредъ изражението на придворния поетъ, „не е бѣда“.

Сега, пита се: ако и да си иматъ основателни причини ученическитѣ недоволства, то не могатъ ли по единъ легаленъ пѣтъ да се проявятъ, а не съ бунтове? Ний отговаряме направо на въпроса: не може по други начинъ, защото всички легални пѣтища имъ сж запушени. Недоволни отъ нѣкой учител, ученицитѣ се оплакватъ отъ него — не се взема подъ внимание. Молятъ за нѣщо — не искатъ да ги чуятъ. Даватъ колективни заявления — не се приема: забранени сж колективнитѣ заявления: За кефа само на единъ учител се разиграватъ цѣли кампани. Приема се, че учителя е непогрѣшимъ и че въ всички случаи при между учители и ученици послѣднитѣ сж винаги виновати и „трѣбва да се накажатъ“. Нѣма случай — поне азъ не знамъ такъвъ — дѣто да сж бивали послушани и ученицитѣ. Протестниа, заявления, протести, устни и писмени, до дирекция и министерство — всичко се исчерпва и пакъ не се достига никакъвъ резултатъ. Като имъ запущватъ всѣка пѣтечка, гаче ли казватъ на ученицитѣ: що ви трѣбва много-много да търсите легаленъ пѣтъ: ето ви бунта — вървѣте тамъ. И като ги истикатъ отъ всѣкъ дѣлъ, ученицитѣ дохождатъ до тамъ, щото сж готови на всичко. „Другари! се казваше въ едно ученическо възвание въ 91 год., не трѣбва вече да търпимъ. По-добрѣ два часа свободенъ бунтовнически животъ съ всичкитѣ му лоши сетнини, отъ колкото и пр“ Нека добрѣ се запомни това, че „най-голѣмитѣ бунтовници“, „главнитѣ инициатори“ сж по принципъ противъ бунтоветѣ и че тѣ прибѣгватъ до тѣхъ чакъ тогава, когато не видятъ вече други изходъ.

Това общо за ученическитѣ бунтове. Що се касае до причинитѣ на послѣднитѣ бунтове, читателтъ ще ги види отъ слѣднитѣ редове, които заемаме отъ в. *Социалистъ*.

„Сегашнитѣ вълнения въ училищата се възбудиха отъ инструкциитѣ на министерството, съ които се въведоха като методи за испитвание внезапнитѣ писмени работи (окръжно № 17161 отъ 17. XI м. г.). И така, освѣнъ срочни и годишенъ испитъ, въведоха се и композициитѣ. И безъ това натрупанитѣ ученици

че въ се „смушуквалъ на станцията съ нѣколко души ученици“), на имали прѣсти и редакторитѣ на тогава непролазената още *Балк. Зора*. „Ние съ отвръщение отблъсваме този слухъ и обявяваме на всеуслышание, че това е доносъ и гитанъ клѣвета“, отговори на това *Б. З.* въ брой 276 отъ 14 II 91 год. Г-нъ В. Величко, тогава исклученъ учител, сега редакторъ на *Прогресъ*, трѣбва или да се откаже отъ клѣветата, която хвърли днеска на социалиститѣ, че бунтували ученицитѣ, или пѣкъ да признае, че въ 91 год. той е разбунтувалъ цѣловѣскитѣ ученици, което ний сами знаемъ, че не е вѣрно. Но да искаме честностъ отъ единъ ренегатъ е зеде работа. И сп. *Мисль* намира, че „въ сжщностъ сж безъ причина“ сегашнитѣ бунтове. Ако бѣха безъ причина, тѣ нѣмаше и да ставатъ. Но нашитѣ публицисти предпочитатъ да сж по-близо до силнитѣ на деня, отъ колкото до истината.

бремениха още повече. Па и на учителитѣ не стана добрѣ: се обърнаха на машини за преглеждане на композиции. На се на учителъ да прегледа и поправя на мѣсець 800 работи. На ученици и на учители се отне и послѣдната тѣка свободно време, а слѣдователно — и възможността на учителитѣ да се занимаватъ съ политика, на ученицитѣ — да се саморазвиватъ. Политиката на г. Величкова е да отмахне отъ то на обществената дѣятелностъ всички учители и ученици, да се тѣ му пречатъ. Учителитѣ въ срѣднитѣ училища той можеше да исклучава и премѣства като основнитѣ учители. А знайно е, колко управитѣ той ги отрупа съ композиции. А знайно е, колко управитѣ се боятъ отъ распространението на „социалистическата кампания“ между ученицитѣ. Слѣдъ като бѣха опитани всички срѣднитѣ и нищо не помогна, министерството се опита съ заобикалки да действа: то отне всѣка минута за почивка и саморазвитие на ученицитѣ и по тоя начинъ ученицитѣ съ никакви външнѣ уроцитѣ си нѣща не можеха да се занимаватъ.

Разбира се, че както за всѣко престѣпление се намира нѣкакво оправдание, така и тука се намѣри единъ благовиденъ изходъ: при внезапнитѣ композиции ученицитѣ 1) цѣли посто-янно да бѣдатъ добрѣ приготвени по изучения материалъ и 2) да се научатъ да се изразяватъ писмено. Безъ да отрицатъ известна полза по втория пунктъ, за насъ е още въпросъ, именно съ такива композици ще се научатъ ученицитѣ писмено да си излагатъ мислитѣ.

Да бѣдатъ постоянно готови по преминатия материалъ — то е хубаво. Но ще ли се достигне то при сегашнитѣ претрупани програми на срѣднитѣ училища? Никога! Който до сега е билъ по нашитѣ училища, все е констатиралъ факта, че ученицитѣ сж претрупани съ материалъ, до толкова много сж преминани, щото единъ срѣдно способенъ ученикъ рискува да се безбройни болѣсти отъ уморяване, за да насмогне на работитѣ си. Министерството най-добрѣ може да знае това, като има свѣденията за болнитѣ и умрѣли ученици. Но и по-точно то не може да изучи истинскитѣ размѣри на болѣститѣ при ученицитѣ, които неусѣтно имъ разядатъ незаякналитѣ организми. Главоболие, нервностъ, разваленъ стомахъ, малъкъ хитъ, охтика и др. болѣсти сж имъ много добрѣ познати.

Но ако и така си е много тежко на ученицитѣ, то при въвеждане методъ за испитвание тѣмъ става много по-тежко, по-несимо. Натрупватъ имъ се почти всѣки день писмени испитъ. Тѣ трѣбва да бѣдатъ винаги напрегнати, на шрекъ, безъ почивка, кога и отъ дѣ ще ги порази грѣма. И при все това въ най-способнитѣ натури даже могатъ да издържатъ, тѣ се гмурватъ подъ тази непосителна тежина. Резимитѣ на композициитѣ при днешния претрупанъ учебенъ материалъ съ нѣколко пъти ще увеличи смъртността въ училищата и ще искара прави младежи, а скелети, които ще влѣзатъ въ общественъ животъ не за да живеятъ и се борятъ, а за да мратъ.

Физическо изнуряване, болѣсти, смъртъ — ето към какво г. Величковъ води младежѣта, само да я отклочи от пътя на самообразованието, който за туй е „опасенъ“, че най-лесно довежда безпредразсѣдъчния и честенъ младежъ къмъ социализма. И ако ученицитѣ се „възбунтуваха“, то бѣ единъ инстинктивенъ актъ на самосъхранение, едно най-естествено само запазване на здравето и живота.

А какво да кажемъ за умственото претрупване? Нима то снабдява ученика съ повече знания? Главата се напълва съ толкова много представления, щото се изгубва тѣхната яснота, тѣ се разбъркватъ и се образува цѣла каша. Новитѣ представления изличватъ старитѣ, може и да се натрупа въ главата много материалъ, но съ условие че той веднага ще бѣде забравенъ. „Претрупването има за слѣдствие винаги забравянето, а напълненіе главата съ много знания. . . Ний изучаваме само за да забравимъ изученото“, казватъ пловдивскитѣ ученици въ възражението си къмъ гражданитѣ.

Но ако не можешъ да задържишъ всичко въ главата си, то има много способи да извъртишъ учителя си. Тука ученицитѣ се истъпяватъ на дяволии. Ползватъ се отъ стенография, които могатъ, и отъ микрография (дребнописаніе) всички. На малки парченца хартия се събиратъ всички уроци и незабѣлзано се преписва, учебникътъ се расшива на коли, които сгътурятъ на лесно по колѣнитѣ или подъ чина. Очитѣ се въртятъ на четири страни да зърнатъ нѣщо отъ нѣкого. Патели, обуца, кожата на рѣцѣтѣ, ноктѣ, стѣни, чинове, часовници — всичко се покрива съ надписъ — формули, години, имена, тамъ ще намѣришъ скелета на всички науки. . . Който излѣзе по-искусенъ преписвачъ, той ще отплати най-добрата бѣлѣжка. А това издѣдени случай е най-важното: ученицитѣ се учатъ „за бѣлѣжки“. Излѣжки учителя си въ испитванието, надфалшифицирай другаригѣ си — това се смѣта тѣй естествено, щого не възбужда негодувание даже. Това е нравствената развала отъ внезапнитѣ всѣкидневни композиции.

И така, новия режимъ на композициитѣ дойде не по силитѣ на ученицитѣ. Тѣ биха се съсипали физически, затѣли и умствено и развалили нравствено, ако той останѣше за дълго време. Тѣ видѣха, че отъ нийдѣ помощъ нѣма и се рѣшиха сами да се отърватъ отъ тоя режимъ: тѣ напуснаха.“

Остава ни още да разгледаме, какви срѣдства сѣ били употребявани противъ ученическитѣ бунтове. Тия, отъ които зависи да има или не бунтове, които съ най-голѣмо пренебрежение се отнасятъ къмъ тѣхнитѣ причина, напротивъ, взематъ най-респресивни мѣрки за потушаваніето имъ. „Правителството пише в. *Свобода* (бр. 457, г. 1891, Февр. 14), трѣбва най-сетѣ да вземе мѣрки противъ тия безобразия. Комуто не се харесва реда въ българскитѣ гимназии, да върви вѣнъ да се учи. Въ Русия по-голѣма свобода има, тамъ да идатъ. Кждѣ се е чуло и видѣло въ гимназии да ставатъ бунтове! . . . Правителството

трѣбва строго да накаже виновниците . . . Сега засѣдаватъ наборнитѣ комисии; добръ ще бжде, щото тѣзи, които претендиратъ на голѣма свобода, да отидатъ предварително да си отбиятъ военната повинностъ“.

Ако органитѣ на сегашното правителство не пишатъ сж-щото, то е защото, като „византийско“, сегашното правителство предпочита да върши същото въ тъмнината, безъ да се обади. Само въ едно кжсо антрефиле *Прогресъ* съобщи, че нѣколко училища били затворени вслѣдствие напущанието на ученицитѣ, но че тия училища пакъ били отворени. И само това ли? Не, това е само предговорътъ на трагедията, която *Прогресъ* не смѣе да ни расправи. Но за туй пѣкъ *Социалистъ* направи това, па и до сега той продължава да раскрива безобразията, които се вършатъ надъ учащата се младежъ. За всички подробности ний испращаме читателя къмъ *Социалистъ*, а тука ще расправимъ само въ общи черти, какви мѣрки се употрѣбаватъ за прекрашаване на бунтоветѣ.

„Краката на желателитѣ на размирието сж пречупени“, пишеше в. *Пловдивъ* (14 II, бр. 17) въ 1891 год. Не слѣдъ много, подиръ 2 години, пакъ стана бунтъ въ Пловдивъ, тази година пакъ. Значи „краката и пр.“ не сж били *дочупени*? Предъ 93 г., по поводъ исключванието на нѣколко хасковски петокласници, *неправителствения* още в. *Прогресъ* въ такъвъ подигравателенъ тонъ исказва туй, което би трѣбвало да каже *подкупената Б. Зога*: „Проникнати отъ патриотическитѣ и бащински чувства, отъ великитѣ национални идеи и задачи на нашето просвѣтено министерство на просвѣщеніето, ний . . . исказваме своето незадоволство, за дѣто министерството е постѣпило така леко и по отечески съ тия развалени младежи и не ги е испратило още въ казармата или пѣкъ между народа да погладуватъ . . . Цѣлътъ не е достигната . . . Нѣма ли за тѣхъ анатема или нѣщо по-страшно не се ли намѣри, а само исключвание? Спасява ли се държавния строй съ това? Никакъ не! Ний . . . намираме за недостатъчни взетитѣ мѣрки и предлагаме щото тия хасковски „вагабонти“ да се испратятъ поне въ Голѣмо Конаре, ако не може въ Сибирь или Диаръ-Бекиръ, та гладни да измратъ тамъ измежду народа, или пѣкъ, за съкращение на разносикитѣ, да се избѣсятъ или испозаторятъ. Въ всѣки случай, взетата мѣрка е слаба и не може да удовлетвори искрения патриотъ“ (гл. *Прогресъ*, г. I, бр. 15, Февр. 20, г. 1893 год.).

„Какви сж тия строги мѣрки“ и „пречупвания на крака“? „Пречупванията“ се отнасятъ до любими отъ ученицитѣ учители, които министерството е отчислило. А „строгитѣ мѣрки“ се отнасятъ до ученицитѣ. Тѣ се състоятъ въ зрестуване, исключвание, интервирание, прашане въ казармитѣ. Или по отдѣлно, или комбинирани по нѣколко отъ тия наказания.

Най-напредъ иде самия актъ на потушаваніето. Той се състои въ излъсванието на по-елиятелнитѣ между другаритѣ си ученици. Обикновено, бунтътъ се подушва отъ началството,

преди той да стане, и то се распореща за полиция. Тази година въ пловдивската гимназия е имало преоблѣчени стражари, а при единъ по-придешенъ бунтъ (91 год.) стражари влизаха и излизаха изъ зданието най-свободно. Училището се блокира съ полиция, на която работата не е друга, ами само да провокира ученицитѣ. Ако поне въ ученическитѣ събирания и протести се не бързаше полиция, ний никога нѣмаше да имаме скадални напушания. Но нейнѣ смъртенъ грѣхъ е да се въвира и дѣто трѣбва, и дѣто не трѣбва. Като се видатъ нападнати отъ полицейски, ученицитѣ затварятъ вратитѣ и мжно можешъ ги излови. Затова въ Пловдивъ вече е станало обичай, въ време на бунтъ, да се докарватъ толумбитѣ и въ случай на нужда да окжпятъ ученицитѣ и ги накаратъ да излѣзятъ (бунтоветѣ ставатъ повечето пѣти зимѣ*). И забѣлѣжителна бързина на пожарната команда! Още издрѣнкалъ—неиздрѣнкалъ звѣнца за напушание — и тя дотърчва. На 11 Февруарий 91 г. стана бунтъ и пожарната команда не закѣснѣ да дойде, щомъ ѝ се съобщи. Два дни слѣдъ това, споредъ съобщението на *Б. Зора* (бр. 275 отъ 13. II 91 г.), се запалило общияското здиние въ Т. Пазарджикъ, дѣто се помѣщавали всички сѣдебни учреждения, а толумбата дошла едвамъ часъ слѣдъ началото на пожара и до като я нагласятъ, се миналъ другъ единъ часъ. Стихийнитѣ пожари не сж тѣй опасни, както пожарътъ въ младежѣта. . . .

Арестуване и интерниране. Пързото се върши съвсѣмъ незаконно, защото ученицитѣ не върлуватъ, а просто си взематъ книжкитѣ и си отиватъ. Ако станатъ нѣкакви безредици, тѣ сж вслѣдствие провокиранieto било отъ страна на учители или на самата полиция. При тазигодишнитѣ бунтове само въ Казанлъкъ се поразмѣстили кокалитѣ на министерския пратеникъ г. Беневъ, но и то само по негова вина, отъ неговата пословична грубостъ. А интерниранieto — то се забранява отъ основния законъ на страната за които да било български граждани, пѣкъ се практикува даже и върху ученици. Тѣзи двѣ мѣрки налагатъ своя печатъ на младежа за презъ цѣлия му животъ. Не се глѣда, какво е здравословното състояние на ученика, ами се грабва, па хайде въ участъка, а отъ тамъ, подъ прухгението на конскитѣ ноздри, го закарватъ въ родното му мѣсто, дѣто той се излага на презрѣние, присмѣхъ и гонения, него съ прѣстъ почватъ да го сочатъ. А какви болѣсти може да си навлѣче всѣки единъ, особно незаякналъ организмъ изъ участъцитѣ, това го знае само тоя който го е испиталъ. Пѣкъ моралнитѣ мъчения, псувни, па дори и бой? „Когато запрѣха едно момче на 16—17 г., *секретарѣтъ на гимназията* отиде и му удари една

*) За потушване на бунтове толумбата се употреби първи пѣтъ лъ 91 год. Тогашния учител въ Пловдивската, а сега въ Сливенската гимназия, г. Василь Димитровъ, човѣкъ съвършено неоригиналенъ, ни се е хвалилъ, че нему е дошла най-напредъ тази оригинална идея — да се повика толумбата. Този фактъ нека го има предъ видъ сп. *Учитель*, което се интересува отъ историята на ученическитѣ бунтове.

„лица по тила“ (Б. Зора, 12. II. 91 г., бр. 274). А ако секретът си позволява такива варварства, то смѣтайте, какво да направятъ едни невѣжи и звѣроподобни полицаи...

Исключаванieto бива различно: само за една година или винаги, само отъ едно училище или отъ всички. Обаче, всички тия различни видове исключавания се свеждатъ къмъ едно: исключавание отъ всѣкъдѣ и за винаги. Министерството разпорежда тайно, щото да се не допуска приеманieto въ всички училища на ученици, исключени само отъ едно. Ако не е отъ то министерство, то директоритѣ или училищнитѣ съвѣти присвояватъ властѣта да затварятъ вратитѣ на училището на „разни бунтовници“. Веднажъ исключения се приема само ако не е арка въ министерството. А такива сж малко, па и не всѣки може да се моли. На практика излиза, че повечето исключени ученици вече не могатъ да видятъ училище. А какво значи исключавание? То е като смъртното наказание за затворника. Като ученикъ може да намѣри срѣдства и ако е отъ V класъ, да си вземе паспортъ, ще иде въ странство и ще дири да го приематъ въ някой университетъ. Но понеже повечето не могатъ да намѣнятъ срѣдства, то на тѣхнитѣ глави се струпва всичката тежина на наказанieto. Съ единъ вълчи паспортъ въ ръка, безъ нужното образование и възраст, той се впуска да си дири прехраната. Но понеже не може при таквись условия лесно да я намѣри, той почва да губи самостоятелността, почва да прави компромисъ съ свѣстѣта си, подгнѣва се подъ тежината на коравия животъ. Младежскитѣ идеи вече го не вълнуватъ, той става карьеристъ. Младина сж тия щастливци, които слѣдъ много рискове и борби пакъ си оставатъ съ младежския пламъкъ. Много отъ бунтовнитѣ полека-лека сами се обръщатъ въ „тирани“, въ „учителнически правни“, противъ които сж се борили. За съжаление хорица. . .

Ако това не бѣше нескромно, азъ съ имена бихъ посочилъ, че най-голѣмъ процентъ „бунтовници“ сж сиромашки синове. Съ сетни сили сж отишли да слѣдватъ. Заели сж на заемъ отъ някъвоя, бащата си заложилъ къщата или нивата и едвамъ едвамъ ги поддържа. Особно въ педагогическитѣ училища. Млади работници налущатъ занаята, селски учители оставятъ на време на скалѣнка и бързатъ да прекаратъ „педагогията“. Какъ прекарватъ, тѣ сами си знаятъ. Въ най-нехигиенически стаи се помѣщаватъ по нѣколко души, отъ дърва и отъ газъ винаги економия праватъ, отъ гостилницата винаги си излизатъ ненахранени. Съ такива лишения тѣ три години наредъ си подкопаватъ здравieto, за да дойде слѣдъ това нѣкой да прави опити върху имъ и като ги намѣри негодни за опити, да ги исключи тъкмо тогава, когато тѣ сж вѣрвали, че сж преодолѣли всички спжнки и излизатъ побѣдители. . . Колко надѣжди пропадатъ! . .

Казармата е послѣдното наказание. На него се подхвърлятъ — за 2 или 3 години — възрастнитѣ ученици. Щомъ ги исключатъ, предаватъ ги на наборнитѣ комисии, които безъ

много преглеждане ги взематъ и *направо* въ полковетъ. Това наказание е най жестоко, особно за тия младежи, на които съ оставали всичко нѣколко мѣсеца, за да бѣдатъ съ срдѣно образование и да се ползватъ съ съкратенъ срокъ служба. Безъ да имъ оставятъ време да се уталожатъ, направо ги навлѣскватъ въ казармитъ. Че това е противъ всѣкакви закони! Мжчатъ се да ни втѣлпятъ, че военната повинность трѣбва да ни бѣде единъ приятенъ дългъ, а пъкъ то напротивъ — каратъ ученицитъ за наказание да си я отбиватъ преждевременно. Да, тя наистина е наказание и наказание жестоко. Да търпишъ грубости, унижения, неправди, робство изъ день въ день цѣли 2 и 3 години, вмѣсто да растешъ, да се развивашъ,—да, това не е до тамъ приятно....

Но ако се попитаме: всички тия жестоки и несправедливи наказания достигатъ ли цѣльта си, унищожаватъ ли бунтоветъ? Ни най-малко! Краката се пречупватъ, но пакъ израстватъ, ба казалъ в. *Пловдивъ*. Само се опропастяватъ много младежи, а причинитъ за бунтове пакъ си оставатъ непокътнати, за да приготвятъ по-нови и по-нови бунтове. Извършва се просто една гламавщина, която скѣпо коштува на учащата се младежъ. Ако даже допуснемъ, че тя едничка е виновата, то пакъ наказанията много надминаватъ вината. Не трѣбва ли да се допусне известна снисходителность къмъ ученицитъ, за които всѣки казва, че били „дѣца“? Ако сж дѣца, на гѣхнитъ грѣшки трѣбва да се гледа съ снисходително бащинско око; ако сж „развалени“, тѣ трѣбва да се исправятъ, а не да имъ се отнема възможността да продължаватъ учението си и съ това да имъ се убива бѣдѣщето.

Ний свършваме. Може-би, ще ни нападне нѣкой, че много сме се занимавали съ такива „дребни работи.“ На това ще отговоримъ ето що: Всички говорятъ за „задачитъ на интелигенцията“, на която оставятъ всички добри работи „за благого на отечеството“ все тя да ги върши. Е добръ, тия, които утрѣ ще заематъ своитъ мѣста въ редоветъ на тая интелигенция, заслужаватъ нашето внимание. Да понадникнемъ въ лабораторията, дѣто се приготвява тая бѣдѣща интелигенция. Нека се разбули старателно прикриваното състояние въ нашитъ срдѣни училища. Нека и тамъ се прѣсне свѣтлина.

Ний собствено не сме направили нищо въ това направление, ний само туряме началото на бѣдѣщи раскрытия. Ний разглеждахме въпроса беспристрастно и именно защото го разглеждахме така, нашитъ заключения излизатъ съвсѣмъ противни на тия, до които сж дохождали защитницитъ на министерствата. Именно за това, насъ нѣма да ни послушатъ отгорѣ, — тази милость ний и не просимъ. За насъ е важна истината, която и се заехме да защитимъ. Мълчанието на нашето „общество“ ний смѣтаме за престѣпно, когато се касае работата до смдбата на „младото поколѣние“ и ние повдигаме гласа си въ него за защита.

Г. Бакаловъ

К Н И Ж Н И Н А,

Н. Белтовъ. Философско-историческитѣ учения на Карлъ Маркса. Отговоръ на г. г. Михайловски, Карѣвъ и С-ие. Превелъ отъ руски Г. Бакаловъ. Серия III-а и № 21 отъ Библиотеката на Работнически Другарь.

На руский езикъ, отъ който е преведена тази книга, тя носи по-друго название. „Къ вопросу о развитіи монистическаго взгляда на исторію“ я нарича авторътъ и предназначава я да служи за отговоръ на извѣстнитѣ руски списатели г. г. Михайловски, Карѣвъ и др., като дава съ това на читающій свѣтъ да чуе и другата страна — *Audiat et altera pars*.

Какъвъ е този въпросъ, съ който сж се занимавали рѣченитѣ руски списатели и по който авторътъ дава да се чуе и другата страна?

Това е единъ философски, отвлѣченъ въпросъ, но въ смѣщото време и единъ въпросъ отъ първостепенна практическа важность. Общій интересъ, който западно-европейскій социализмъ е възбудилъ въ всички напреднали и назаднали страни, отрази се по двѣ направления въ Руссія. Едновременнонитѣ революционни движения, които намѣриха единъ край или по-добръ преломъ въ началото на 80-хъ год. претърпяваха презъ растояние на десетина год. едно вътрѣшно коренно измѣнение. Террорътъ, насилническитѣ дѣйствія на шепа самоотверженни людие за преобразуването на руский господарственъ строй, отстъпи мѣсто, подиръ дѣтото на 1-й Мартъ 1881, на едно отпаданіе на революционния духъ, на едно окопитване и сериозно замислювање върху въпроса: дали това е истинскій пътъ за премахването на абсолютистическия режимъ въ Руссія, дали въобще това е пътътъ по който съ преобразуватъ и преустройватъ човѣческитѣ общества. По неволя будната мисль се сбръщаше за помощъ и поука къмъ другитѣ страни и народи, които сж имали сжщо такива борби, които и до днесъ още продължаватъ да се борятъ за коренното преобразуване на общественный строй. Историята на западно-европейскитѣ движения, способитѣ на борба и спечеленитѣ и оказавши се сигурни срѣдства, не можаха да не повлияятъ благотворно върху извѣстна часть отъ руската революционна партия и ний въздаде въ скоро време.

да излиза на сцена групата „Освобождениѣ Труда“, която започна своята литературна дѣятелность, както става обикновено, съ критиката на програмата на старата партия.

Младата група, която имаше на чело извѣстнитѣ сега наши русски другари Георги Плехановъ, Вѣра Засуличъ, и Павелъ Акселродъ, пригрѣщаше изходната точка на германскитѣ социалисти и се ръководеше отъ революционнитѣ учения на Маркса и Енгелса. Тя бѣ убѣждена, че Руссия не ще да прави изключение отъ другитѣ западни страни и че тя ще премине напълно презъ периода на капиталистическото развитие. Съ това тя скѣсваше безвъзвратно съ миналото и, може да се каже, съ славното минало на русскитѣ революционери, на руската прогресивна и радикална интелигенция. Още отъ времето на Чернишевский, руската революционна мисль въ продължение на 20 год. се хранеше съ илюзията, че съзнателната интелигенция ще може да извърше превратътъ, да пренесе вчерашната „общинна Руссия“ въ утрѣшната „социалистическа или комунистическа Руссия“, отъ което слѣдваше, че задача на всѣки интелигентенъ е да прѣска свѣтлина въ обществото, да подготвя, както самитѣ тѣзи спасители революционери, тѣй и благоприятна почва за тѣхъ въ самото общество. Новата група гледаше съвсѣмъ другояче на работата. Огнositелно възгледитѣ на миналото и бѣдѣщето, тя стоеше почти на една и съща почва, както и старитѣ революционери. Но това което коренно я рѣздѣляше отъ тѣхъ бѣ настоящето. То сѣкашъ не съществуваше за старитѣ и тѣ се тѣкмяха да го прескачатъ, до като новитѣ се взираха въ него дълбоко и съглеждаха тамъ своитѣ задачи. Въ това „сегашно“, въ капиталистическата Руссия, която бѣ се врѣзала като клинъ между миналото и бѣдѣщето, между „общинната“ и „социалистическата“ Руссия, която съсипваше едната за да подготвя другата, новитѣ революционери намираха факторитѣ на бѣдѣщето, същинскитѣ революционни сили, които ще докаратъ социалистическа Руссия. Задачата на истинскитѣ революционери тѣ съглеждаха въ подготвянието на тѣзи бѣдѣщи нарождающи се пролетарии, въ вмѣкванието въ срѣдата имъ съзнанието на тѣхната историческа роля. Борбата между това ново течение и старитѣ революционни партии, борба литературна¹⁾ и борба въ живота, запълни 80-хъ год. и се свърши съ побѣдата на Марксъ-Енгелсовитѣ привърженици. До като старитѣ революционери надменно мечтаяха да зачеркнатъ капиталистическия периодъ отъ економическото развитие на Руссия, този самия капитализмъ безпощадно зачеркваше остатѣцитѣ на миналото, като разсипваше самата тѣхна крѣпость общината и немилостиво вмѣкваше нейнитѣ членове въ фабричния котелъ за

1) Тукъ впадатъ извѣстнитѣ у насъ брошюри на друг. Плехановъ: „Социализмъ и политическая борба“, „Наши разногласия“, Сборникъ „Социаль-Демократъ“ и т. н.

на ги извади модерни пролетарии. Фактъ всеизвѣстенъ е, че приличае отъ старитѣ революционери капитализмъ, не само разрушаваше тѣхното градиво за бѣдѣщето общество, но скоро започна да избѣрва и самитѣ тѣхни идеи изъ главитѣ имъ. Днесъ, кога пишемъ това, нигдѣ почти не ще срѣщнете въ Руссия практически революционери отъ старий типъ, мѣстото на които е заето отъ многобройни млади сили, както изъ срѣдата на интеллигенцията, тъй и изъ срѣдата на работническата класа. Могѣщо разрастналото се западно-европейско работническо движение, неотвратимото влияние, което германската и французската социалъ-демокрация оказватъ на респективнитѣ имъ законодателства, придаватъ крилъ на младата русска работническа партия, значението на която всѣкидневно расте.

Това заплѣняване на живота отъ мадитѣ революционери не остана безъ влияние и на самата литература, която е била винаги отражение на живота. Въ русската литература новото социалистическо направление нѣмаше свои представители, но при все това, то срѣщна силни противници въ лицето на теоретипитѣ или по-точно литературнитѣ представители на старитѣ направления. Старий въпросъ за пътятъ на економическото развитие на Руссия се появи изново на сцената и покрай учениитѣ изслѣдования на земскитѣ материали върху земледѣлческото ступанство на Руссия отъ профессоритѣ Виноградовъ, Фортунаровъ, Карышевъ и т. н. Появиха се и масса журнални статии и бѣлѣжки относително успѣхитѣ на капитализма въ Руссия и разрушението на старитѣ основи. Всичко това бѣ свързано направо съ въпроса: неизбѣжно ли ще премине Руссия презъ всички фази на капиталистическото развитие или тя ще може направо „да развие производителнитѣ сили на населението въ такава форма, щото отъ тѣхъ да може да се ползува не едно незначително меншество, а цѣлий народъ“¹⁾. Но тоя пътъ старий споръ се повдигна въ такава форма, която допушаше неговото разглеждане не само изключително отъ економическата му страна, но и отъ философско-историческата. Сега въ 1891—1894 се не питаха вече ще ли се развие капитализмътъ въ Руссия до толкова, щото „да обхване всичкитѣ отрасли на народното производство и да освободи стотнитѣ хиляди пролетарии, необходими за едно силно социалъ-демократическо движение“; този въпросъ оставаше не толкова засѣгнатъ, види се, за това, че въ расстояние на десетина години капитализмътъ извърше своето, за да охлади горѣщията на неговото ограничание у ревностнитѣ ковачи на общественни идеали. Въпросътъ се полагаше въ економическата му форма, както у Николая—она, а у повечето отъ неговата философско-историческа страна.

¹⁾ Николай—онъ. Очерки пареформеннаго общественнаго хозяйства. С.-Петербургъ, 1893 г. стр. 343. Това е почти сжщия възгледъ на В. В. Отеч. Зап. 82 г. I к. стр. 243.

Споредъ Маркса и Енгелса, учителитѣ на новитѣ революционери, както е извѣстно, „кореннитѣ причини на социалнитѣ промѣни и политически преврати трѣбва да се дирятъ не въ главитѣ на хората, не въ повече или по-малко ясното разбиране отъ тѣхъ на вѣчната истина и справедливостъ, а въ измѣненіята способитѣ на производството и размѣната, съ други думи, не въ философията, а въ економията на една дадена епоха“. И по-нататѣкъ: „Пробудившето се съзнание за неразумността и несправедливостта на съществуващитѣ обществени отношения, казва Енгелсъ, служи само като указание, че въ способитѣ на производството и въ формитѣ на размѣната постъпено сѣ станали измѣненія, до толкова значителни, че на тѣхъ не съотвѣтствува вече порядѣкътъ скроенъ по мърката на старигѣ економически условия“. А това е което най-много хвърля въ отчаяние русскитѣ писатели. Ако Марксъ и Енгелсъ излѣзатъ прави, тогава напразни сѣ усилията на интеллигентнитѣ личности да създадатъ, преди даденитѣ економически условия да се измѣнятъ, нови економически отношения; тогава значи, не е възможно идеалитѣ на руската „интеллигенция“ да се осмѣществятъ преди да бждатъ създадени за тѣхъ въ живота подходящитѣ условия? Тогава, значи, ще трѣбва да се премине неизбежно презъ капиталистическия фазисъ на економическото развитие, за да се измѣнятъ и да се породятъ хората на бждѣнето? Но това, не означава ли, че чловѣческитѣ идеали сѣ нищо предъ неразвититѣ економически условия, не означава ли, че чловѣкъ не е свободенъ да влияе на събитията, а, слѣдователно, и да измѣнява съзнателно вървежѣтъ на историята? Значи, чловѣкъ е робъ на едни фатални условия на производството, значи най-висшето и на свѣтлото у чловѣка, — етическитѣ идеали, се явяватъ безсилни предъ едни „глупави“ економически условия? И много още „значи“ и въпроси се зададохъ въ руската журналистика и все по поводъ, на едно нищожно повидимому явление — нахълтването на социалдемократията въ живота и въ главитѣ на хората.

Това размърдване бѣ естествено. Новото направление подкопаваше основитѣ на старитѣ способности на мишлението, рушеше четвъртъ вѣкъ граденитѣ испански кули на руската интеллигенция. Народничеството, въ всичкитѣ негови видове, отъ реакционната негова форма въ ржѣтъ на г. В. В. (професорътъ В. Виноградовъ) до анархическата, представлявана отъ Н. Михайловскій, претърпяваше най-жестокъ ударъ и се подлагаше на смъртни испитания. Трѣбва да се заблѣжи, че не само публицистиката и учената литература сѣ раздѣляли този утопистически възгледъ, но че той е билъ присѣщъ и на самата художественна литература, въ лицето на своитѣ най-ярки представители — Вл. Короленко, Гл. Успенскій, графъ Левъ Толстой. Но ударѣтъ не идеше само отъ крайната лѣвица. Отдавна, преди десетина години още, въ Руссия се загнизди въ извѣстна

сурска срѣда идеалистическата философия, пренесена отъ като представителка на ресигнираната и станала рели- европейска буржуазия и чрезъ своя органъ „Вопросы философии и психологii“ правеше своитѣ тихи и свѣнливи на- мирозрѣнието на 60-хъ години. Едновременно почти, крайний лѣвий флангъ на руската интелигенция поз- знамето на възстанието противъ утопистическитѣ въз- на народничеството, изъ срѣдата на самата тази интелли- се нахвърли върху ѝ другъ единъ врагъ, който въ името алистическата философия и на „свободата на личността“ и открито обяви походъ срѣщо най-добритѣ представи- на миналото. Бѣлинский, Чернишевский, Добролюбовъ, Пи- всички свѣтила на миналитѣ десетилѣтия безпощадно етираха като повърхностни и лекомислени люѣе въ единъ виднитѣ руски журнали „Сѣверный Вѣстникъ“ отъ перото въ единъ критикъ А. Л. Волюнский. Този ударъ идеше страна на тържествуващата въ Руссия реакциия. Това бѣ знамение за руската интелигенция, че на лѣво нея я чака тѣ-демократията. съ сложияя апаратъ на материалисти- то възрѣние на природата и историята, а на дѣсно рас- дата се капиталистическа буржуазия съ нейната туманна истическа философия и неизбежний мистицизмъ. На лѣво мина, бодростъ, животъ, — на дѣсно мъгла, декадентство, ие. Но това знамение не се разбра. Руската интелиген- обяви „Сѣверный Вѣстн.“ и негова критикъ за луди и гран- ни и се зае сериозно да събаря и унищожава економи- и материализмъ.

Смѣтението бѣ голѣмо. Най-виднитѣ представители на ли- турата и науката, Михайловски, Карѣвъ, Николай-онъ, еенко, В. В., Карышевъ и др. излѣзоха съ редъ статии, едни по зомиката, други по философско-историческитѣ въпроси, на то пръвъ отговоръ отъ страна на рускитѣ марксисти бѣха литическія замѣтки къ вопросу объ экономическомъ развитiи iи“ отъ П. Струве. Дружното нахвърляние, както върху и книжка тѣй и върху марксизма въобще отъ всички въз- ни страни — отъ економическа, историческа, философска, литическа, даже и юридическа гледна точка, както и назрѣ- за това вече въпросъ въ Руссия, породѣ книгата на Бел- а. Тя дойде тъкмо на врѣме и ако сѣдимъ по нейното богато ѣржание, можемъ да кажемъ, че тя дълги години ще служи еднитѣ за изворъ на философско-исторически познания и атвания, а на другитѣ за прицѣлна точка, за единъ видъ центръ вражеский станъ.

Читателътъ сега разбира защо книгата на Белтова е оза- вена като отговоръ на г. г. Михайловски, Карѣвъ и компа- и защо авторътъ хвърля смѣло на читателя латинското из- ение: *Audiat ur et altera pars*. И, наистина, другата страна, жический възгледъ на историята, е представенъ тукъ най-

достойно. Ний не смѣтаме да влизаме сега въ подробно разглеждане на самата книга, а това би било едно извънредно положително дѣло. Ний ще са ограничимъ на кратко да посочиме на някои видни нейни достоинства. Полемическият характер на това съчинение не отнема нищо отъ неговата цѣнност, а напротивъ придава му една небивала живостъ и актуелностъ и ни внася въправо въ бурния потокъ на днешната общественна мисъл. Види се, че най-сериознитѣ привноси по марксистическата философия сѣд осъдени да носятъ полемическа форма. Енгелсовата *Anti-Dühring*, Марксовата *Heilige Familie* и др. сѣд по-малко или повече отговаря на съдържанието, а българското название — „Книгата на Белтова“ е далъ своето съгласие, като посочва ни изходната точка и конечния резултатъ на неговото изслѣдване. Въ своята книга Белтовъ ни дава повече, отъ онова, което Карлъ Марксъ ни е оставилъ по въпроса. Читателятъ тукъ ще намѣри не само едно обосноваване на философско-историческитѣ възгледи на Карла Маркса, но и обстоятелствена критика на противоположнитѣ или еклектически течения. Вънъ отъ това Белтовъ ни е далъ и генезисътъ, при хождението, както и точни указания на далечнитѣ връзки на това учение съ неговитѣ предшественици. Това е, по наше мнѣние, една смѣла, но съ твърди стѣпки извършена екскурсия въ областта на човѣчката мисъл. Многобройни сѣждения, собрани и събрани, бѣлѣжки свидетѣлствуватъ за грамадността на прехвърления материалъ. И, което е забѣлжително, то е че авторътъ не е могълъ да се довъри на слово на никого, освѣнъ на самъ си. Единъ марксистъ отъ началото на ХХ-й вѣкъ, за да си даде отчетъ, точенъ и ясенъ отчетъ за извършеното отъ човѣчката мисъл отъ 20—30 столѣтия насамъ и за пътятъ по който вървяла тя, не може да прибѣгне къмъ услугитѣ на единъ историкъ на философията и длъженъ е, ако иска да се добие едно вѣрно понятие, самъ да прехвърли този чудовищно голъмъ материалъ, който човѣчеството е натрупало въ областта на философията, историята, точнитѣ науки и общественитѣ знания. Книгата на Белтова е първия марксистически опитъ да се ориентираме въ областта на човѣчкото знание и човѣчката дѣятелностъ. Тя обхваща и освѣщава по възможностъ най-важнитѣ периоди на човѣчката мисъл, когато тя се е спирала надъ въпроса: Какво трѣбва да върша азъ, за да бъда въ съгласие съ вървежа на историята и съ прогреса на човѣчеството. Това е първия, непълненъ — разумѣва се, непълненъ, — набросъкъ, скица, на единъ бѣдещъ систематически трудъ по обосноваването на диалектическия материализъмъ. Българскитѣ професори отъ Висшето Училище често наричатъ своитѣ смѣшни кърпежи методологически и библиографически изслѣдвания. Книгата на Белтова е първокласенъ методологически и библиографически трудъ, който въ висока стѣпенъ улеснява задачата

на историкътъ въ сѣщата областъ. Недавно тя се появи въ преводъ, разбира се подъ друго заглавие и съ нѣкои изменения, и не ще съмнѣние, ще бѣде преведена на по-главни европейски езици.

Книгата на Белтова се явява желанна гостенка въ нашата публицистическа литература. Съ „Развитието на научния социализъмъ“ отъ Енгелса, „Манифестътъ на комунистическата партия“, „Лудвигъ Файербахъ“ отъ Енгелса*) и сега приведената, нашитѣ публицисти печелятъ богатъ изворъ на освѣтление и опѣтване философско-историческитѣ въпроси. Но не само за нашитѣ дружини ще бѣде цѣнна тая книга. Българската литература нѣма една преводна книга, която би могла да се тури на еднаква височина съ нея. За всички будни умове, които съ тѣга дирятъ излизане отъ хаосътъ на противорѣчивитѣ мнѣния и идеи по социално-политическо познание, тая книга ще имъ бѣде добъръ и вѣренъ помощникъ. Тя ще послужи добра служба и на нашитѣ политически и литературни „ръководящи“ кръгове. Печалната безпомощностъ на обществената и философска мисъл на единѣтъ, философътъ на мнѣяющитѣ се политически мнѣния на единѣтъ, ще изчезнатъ безслѣдно, ако тѣ могатъ да се проработятъ до философско-историческитѣ възгледи на Белтова. Тѣ да виждатъ тогава у разни Волинсковци — раннитѣ пролетариати на едно ново мирозрѣние, а ще разбератъ причината зашто тържествующата руска реакция се облича ту въ философията тога на професоритѣ отъ журн. „Вопросы Философии и Психологии“, ту въ публицистическия плащъ на „Риски безъ страхъ“ Волинский. Книгата на Белтова, като че написана нарочно за нашитѣ доморасли „философи“ и „литературни критици“.

Я. С.

Карлъ Кауцки. Економическитѣ учения на Карлъ Маркса въ популярно изложение, съ портрета и биографията на К. Маркса. Споредъ руското и полско издания превода Г. Бакаловъ. Ц. 1 л. 80 ст. Казанлъкъ. Издание на книжницата Г. Н. Пенковъ & Сие 1896.

Съвсѣмъ е другъ характерътъ на тази книга. Тя представлява възможно популярно и систематическо изложение на Карлъ Кауцки економически учения, изработванито на които е по-малко цѣлъ неговъ животъ. „Ако прослѣдите новѣйшата економическа литература, говори Кауцки въ предисловието си къмъ нѣмското издание, вий ще забѣлжите, че ни едно име не се срѣща често въ нея, както името на К. Маркса, ученията на когото

*) За жалостъ и тритѣ тѣзи лошо преведени. Първата въ 1889 г. и третата въ 1892 г.

сж оная централна точка, около която се движатъ най вѣчето изслѣдвания на новото време.“ Обаче ни единъ писателъ не е билъ тъй злѣ разбираенъ както Марксъ. Ония отъ буржуазнитѣ економисти, които говорятъ и пишатъ за Маркса или съвсѣмъ не сж чели неговитѣ економически дѣла или пъкъ, най често, не сж ги разбирали. Това го казва не Кауцки или нѣкой социалистически писателъ. Това го говори профессорътъ по политическата економия въ бреславскій университетъ Вернеръ Сомбартъ, който дързко хвърля въ очитѣ на пѣмската школна економия, че тя не смѣе да говори за опровержение на Маркса, тъй като тя не се е въздигнала първо до неговото разбиране. На свое мѣсто и доуги нѣтъ ний ще се повърнемъ къмъ това, а сега ще кажемъ още нѣколко думи за изложението на Кауцки.

„Цѣльта на това изложение е, пи е самъ Кауцки, да запознае тѣзи, които нѣматъ възможность и срѣдства да се предаватъ на изучаването на самия *Капиталъ*, съ неговий ходъ на мислитѣ; съставителътъ обаче се надѣва, че това изложение ще послужи и на мнозина, които притежаватъ самия *Капиталъ*, да имъ улесни неговото разбиране.“ Тѣзи които може да срѣщнатъ спънки при разбирането на тази книга нека не забравятъ, че науката за економическитѣ явления на обществата е една отъ най труднитѣ науки и че за нейното разбиране сж потребни не малки исторически познания и фактически свѣденія отъ модерний економически животъ. Това което съставителътъ тука дава, е не една фотография на капиталътъ, която предава оригиналтѣ въ умаленъ видъ“, но една картина гледана съ очитѣ и работена отъ рѣцѣтъ на Кауцки. Да се предаде ходътъ на мислитѣ на едно чуждо съчинение, особено като онова на *Капиталътъ* е дѣло твърдѣ трудно и винаги субиективно. Кауцки е обръщалъ на нѣкои въпроси повече внимание, отколкото на други, като е ималъ предъ видъ кои страни на *Капиталътъ* сж били злѣ или недостатъчно добрѣ разбираии. „Когато четете моето изложение, пише Кауцки, имайте винаги предъ видъ, че който на васъ говори, той не е Марксъ, а съставителътъ, който ви расправя за економическото учение на Маркса“. „Азъ ще бъда крайно задоволенъ, свѣршва предисловието си Кауцки, ако моята книга принесе своята си лепта за распространението на онѣзи истини, които неуморния испитателъ, основателния ученъ и великия мислителъ е извадилъ на свѣтъ, като дѣло на цѣлия свой животъ“.

За появяването на тая книга на български нѣма що да кажемъ, освѣнъ да обърнемъ вниманието на всички ония, които дирятъ економическитѣ истини, да не се стрѣскаатъ отъ първитѣ мъжнотии, които ще имъ се срѣщнатъ при нейното изучаване, а да се повръщатъ повторно и потретно, до като не ги одолѣватъ. Обладаването даже на готовитѣ научни истини е дѣло не особено легко. Изданието е добро и евтино, но за жалость, пропустнати сж немалобройни и немаловажни грѣшки отъ втората и третата часть на книгата.

Я. С.

ИЗЪ НАУКАТА И ЖИВОТА.

Какво казватъ великитѣ людѣе.

I. Некеръ за економическото законодателство *).

„Какво докарватъ, уви! толкова книги по нравственността философията, които ний превъзнасмяе, за щастieto на огромно число людѣе?“

Тѣзъ почтенни четива, монументи на човѣшкия духъ, сж всички насочени да укротѣтъ страститѣ или да ги погасѣтъ; но тѣзи страсти сж се развили подъ хиледи различни и сж се распространили, благодарение на луксътъ. Тѣ сочатъ притежание на тоя родъ людѣе, които сж свободни отъ единъ пиренъ трудъ, понеже сж богати, или пъкъ не се посвѣтватъ нему, освѣнъ по амбиция. Тия людѣе, така поставени, гасѣтъ едни други, оскрѣбляватъ се, услужватъ си или жестокостватъ, и всичко това отъ гордостъ или суетность. Подни непрестанно подъ игото на тревогитѣ душевни, непознава бѣдността, — уроцѣтъ на мъдростъта сж приготвени за тѣхъ и само тѣ иматъ време да ги четѣтъ

„Но рѣдко сж тия съчинения, които третиратъ за щастieto на мнозинството. Да живѣѣтъ днесъ, да работѣтъ, за живѣѣтъ утрѣ — ето едничката грижа на най-многобройнитѣ отъ гражданитѣ. Родени въ бѣдность, тѣ не могатъ да нахранѣтъ, освѣнъ като си извоюватъ, чрѣзъ своитѣ прилици, една нищожна часть отъ излишното на богаташа, и при всѣки день да виждатъ испречени прѣдъ тѣхъ все сжщий лѣкъ или все сжщата надежда за своето мизерно прѣзвѣдане.“

„Ако законитѣ по търговията съ хранитѣ могатъ да обезпечѣтъ или нарушѣтъ тѣхното щастие, има ли въпросъ, кой законъ трѣбва да проникнемъ по грижливо? Има ли прѣдпознание по достоенъ за нашето внимание? Има ли нѣщо, което да вземе по близко до сърце отъ всѣка чувствителна душа?“

II. Монтескьо за милитаризма **).

„Нсва една болестъ е нахлула въ Европа; тя е завладала и тѣ князе и ги нуди да издържатъ огромни войски; тя се разнасява и тя става неизбѣжно заразителна: защото, щомъ

*) Писано въ 1775 г.

**) Писано въ 1747 г.

една държава увеличи своята армия, другитѣ държави тутакси увеличаватъ и тѣхната; така щото, всичката полза отъ това се обръща на обща съсипия. Всѣки монархъ държи на кракъ многочислени войски, които би били нуждни, ако само изродътъ се застрашаваше отъ истрѣбление; и това напрѣвното състояние на всички противъ всички наричатъ миръ. По този начинъ, Европа е толкозъ истощена, щото гражданитѣ, ако бѣхъ въ туй положение, въ което се намиратъ тритѣ велики сили въ тая най богата страна на свѣтътъ, — то едва ли биха сстанали срѣдства да се прѣпитаватъ. Ние сме сиромаси съ своитѣ богатства и своята всемирна трговия. И не е далече времето, когато, поради многото солдати, ние не ще имаме друго освѣнъ солдати, и ще заприличаме на татарски орди.

„Великитѣ господари, недоволни отъ наемнитѣ войски които купуватъ отъ по-малкитѣ, оглѣждатъ на четири страни за да намѣрѣтъ и да си откупѣтъ и военни съюзници, т. е. почти всѣкога да си прахосатъ паритѣ за тая цѣль.

„Като резултатъ отъ туй положение на нѣщата се явява непрѣстанното увеличаване на данъчния товаръ. И — нѣщо очевидно излѣчително за въ бѣдѣ — властителитѣ не се полагатъ вече на приходитѣ държавни, но водѣтъ войни на смѣтка на главницата. И не е чудно, послѣ това, ако видимъ единъ денъ държави, които да ипотекиратъ своитѣ имоти, дори въ периодъ на мирътъ, и да употребяватъ, за собственната си гибелъ, срѣдства, наречени извънредни, и то по такъвъ начинъ и въ такъвъ размѣръ, каквито и най-расточителний синъ едва ли би могълъ да помисли.

Избира и превежда Х. Я.

Получиха се въ редакцията слѣдующитѣ книги и списания — J J Rousseau. *Общественъ Договоръ или начало на политическото право*. Прѣв. отъ френски Д-ръ Д. Нововъ. стр. 137. Цѣна 1.50.

— И. Иванюковъ. *Политическа икономия*, съкратенъ прѣводъ отъ Ю. Крапчевъ. Стр. 228. Цѣна 2.30 ст.

— Мисль, год. VI, кв. II.

— Български Прѣгледъ, год. III, кн. III.

— Памятникъ, год. I, кн. V.

— Учитель, год. III, кн. VII.

— Юридически Прѣгледъ, год. IV, кн. VII.

— Медицински Сборникъ, год. II, бр. IV.

— Искуство, год. I, кн. IV.

— Българска Сбирка, год. III, кн. III.

— Нова Свѣтлина и Здравословие кн. XI.

— Природа, кн. 8 и 9, год. III.

Д Е Н Ъ

МѢСЕЧНО СПИСАНИЕ

НА

РАБОТНИЧЕСКАТА СОЦ.-ДЕМОКРАТИЧ. ПАРТИЯ.

ГОДИНА ЧЕТВЪРТА

КНИЖНА VIII.

1896.

СОФИЯ

Печатница „Напрѣдъкъ“.

1896.